श्री० च० स्यप्रणतपारतंत्र्यरूपं चिपारवस्यात्॥ इत्युक्तत्वं कृतवतो भगवतो निग्रहयउक्तः इत्यर्थः॥ कु
४ तः अत एव नारायणकथामिमामित्युपक्रांतं पुरुषकारवैभवमुद्भाव्यते भट्टं चोदि
तापितुरात्ताभ्यां च पुरुषकारत्वे भवं उपायत्वे भवं च उक्तं भवेत् श्रीरामायणेन म
महाभारतेन चवेजनानां स्वाश्रयणकाले॥ अखिलजगन्मातृत्वसंबंधेन कृपाभ
दिभिश्च महर्षे पुरुषकारांतरमनपेक्ष्याश्रयणीया या। अपराधान्दृष्ट्वा क्ष्या
भिन क्षमामि इति दुष्करेण॥ अंगीकारइत्यस्याः पुरुषकारभूतायाः श्रियो वैभवं भ
च प्रतिपादितं भवतीत्यर्थः॥ लक्ष्म्याः पुरुषकारत्वं ईश्वरस्य उपायत्वं चासाधार
णं भक्ताप्तिं प्रतिजंतूनां संसारे पतितानामधः॥ लक्ष्मीः पुरुषकारत्वे निर्दिष्टा परमर्
षिभिः ममापि च मतं ह्येतन्नान्यथा लक्षणं भवेत्॥ अहं मत्प्राप्त्युपायो वै साक्षा
ल्लक्ष्मीपतिः स्वयं॥ लक्ष्मीपुरुषकारेण वल्लभा प्राप्तियोगिनि एतस्याश्च विशेषो राम
४

पाद्यार्थ्यत्वात् ॥ यावद्रामायणकथा लोके प्रचरिष्यतीति सकललोकपरिगृ-
हीतत्वात् ॥ इतिहासांतरापेक्षया श्रीरामायणस्य प्राबल्यं ॥ काव्यं रामायणं कृत्स्नं
सीतायाश्चरितं महत् ॥ श्रीमद्रामायणमपि परं प्राणि नित्वच्चरित्रे इत्यादिना सर्वे
णापि रामायणेनास्यातिशयश्चोक्त इति युक्तं महाभारततात्पर्यतपेन वसे चोद्द-
किंतु ॥ महाभारतेन दूतकृत्यं कृतवतः भगवतोतिशयश्चोक्तः ॥ कृष्णद्वैपायनं व्या-
सं विद्धि नारायणं प्रभुं को ह्यन्यो भुवि मैत्रेय महाभारतकृद्भवेत् ॥ एवंविधं भारतं तु
प्रोक्तं येन महात्मना सोयं न्नारायणस्साक्षाद्व्यासरूपो महामुनिः ॥ इत्युक्त्वा भगवद-
वेशरूपेण सहैव च व्यासः पाराशर्य इत्यादिश्रुतिप्रतिपादितेन श्रीवेदव्यासेन भ-
गवता वेदानध्याप्य व्यासात्समहाभारतपंचमानितिपंचमवेदत्वेन प्रणीतेन अने-
कपुराणप्रशस्तेन महाभारतेन सर्वेश्वरस्य वसुदेवस्य गृहे जात इति जनने पुत्रकृष्ट-

श्री०व० ५ रेणघटयितुमुपयुक्तयाकृपास्वतंत्र्यवशीकरणं॥ तदनुवर्त्तनां विना न घटत इति
तदर्थं पारतंत्र्यं मध्यतिरिक्तं अन्यविषयानर्हममातिशयकारिणीयं॥ अतए
वतद्युक्तमुपपन्नमस्याः योजनमिति कार्य्यकरणोपयुक्तमनन्यार्हत्वं ईश्वरकृ-
२ पास्वातंत्र्याभिभूतताएतत्कृपातु॥ आन्यानुग्रहैकपरोलत्वात्॥ अभिभवराहित्या
अतस्तत्कृपापेक्षया एतत्कृपायाः विशेषः॥ अतएवतद्दोषपरोन्मुखानां
पुरुषकारानपेक्षा॥ अस्याः पारतंत्र्यानन्यार्हत्वे स्वरूपप्रयुक्ते ह्यध्वनेलसौष्ठ
पत्न्यवितिपत्नित्वप्रयुक्ते॥ अहंतावुह्मणस्तस्य साहमस्मि सनातनी॥ श्रीवत्सव
क्षा नित्यश्रीरिति स्वरूपकत्वादि सिद्धानन्यत्वप्रयुक्ते चा एवंस्थितत्वात् सर्वे
षांमिथुनशेषत्वं॥ अस्यास्तदेकशेषत्वे चाभूत्॥ एतदव्यवधानसंबंधेन स्वा-
त्वीश्वरवशीकारकाले अस्याः पुरुषकारांतरायेक्षा नास्ति श्रीसेवायामि राम ५

यं निगमांतेषु समस्यते॥ आकिंचन्यैकशरणाः केचिज्ज्ञानाधिकाः पुनः॥ मत्पादांभो
रुहद्वंद्वं प्रपद्याप्रीतमामानसाः॥ लक्ष्मीं पुरुषकारेण वृतवंतो वरानने॥ मत्क्षमां
प्राप्य सैन्येश प्राप्यप्रापकमेव मां॥ लब्ध्वा कृतार्थाः प्राप्स्यंते मामेवानन्यमानसाः॥ इति भ
गवच्छास्त्रे भगवतैवेदमुक्तं॥ इतरदेवीनां नित्यसम्पर्कादित्वदीयानां च लक्ष्मीसंबं
धमूलेनैव पुरुषकारत्वं॥ एतस्या एव संबंधादन्येषां कुशलात्मनां दीवास्तरि
गुरूणां च घटकत्वं न तु स्वतः॥ इति दीपसंग्रहे वादिकेसरिणोक्तं॥ हि लक्ष्मी 'धर्मं
सनातनं॥ इत्यादिना भगवत एवोपदेशकत्वं इतरेषां तन्मूलवाक्येषु भयमुक्तं
पुरुषकारमां येन तु कैपेसुं पारमन्यंयमं॥ अनन्यार्हत्वं चेति एतान् सर्वं वेत्त मा
व्याप्तिपरदुःखाः सहिष्णुता कृपापराधीनता पारतंत्र्यं तद्व्यतिरिक्तविषयानर्
हत्वं॥ अनन्यार्हत्वं चेतनानां संसारप्रयुक्तदुःखं असहमानतायाः तानीद्य

श्रीव० ६ रणे आज्ञाप्रदीयतामिति वदत॥ राजसंश्रयवश्यानां कुर्वतीनां पराज्ञयाविधेयानां म-
चत्वासीनां कथं कुप्येत्तद्धानरोत्तमेत्यादिना तद्दोषं सुगणामुपपाद्यमर्षयामि हद्दुर्वे भ-
ह्नीतिस्वसहनं पुरस्कृत्य॥ पापापनोवास्तुमानां वा वधारिणां स्वर्गमः॥ कार्यं करुण
3 मार्येणान कश्चिन्नापराध्यतीत्युपदिश्य चरणाच्च॥ श्रीनद्युपि अंततुपारतं यते
विश्लिष्टं ह्रुकेकका॥ मध्यम विश्लेषः पारतंत्र्य प्रकाशनार्थं गर्भधारणकाले॥ अपत्य
लाभो वैदेह्या ममायं समुपस्थितः॥ किमिच्छसि सकामत्वं ब्रूहि सर्वं वरानन॥ इत्यु
क्ता तपोवनानि पुण्यानि द्रष्टुमिच्छामि राघव॥ गंगातीरनिविष्टानि ऋषीणां पुण्यः
कर्मणां॥ फलमूलाशिनां वीरपादमूलेषु वर्तितुं॥ एषमे परमः कामो यन्मूलफ-
लभोजिषु॥ अप्येकरात्रं काकुत्स्थ प्रवसेयं पुण्यकीर्ति ष्वेति॥ विज्ञाप्य स्वामिनि युक्ता
सीता काननं जगामेति पतत्॥ स मध्यम विश्लेष॥ पत्नीत्वप्रयुक्तस्वपारतंत्र्यप्रकाश राम ६

तिधातोर्निष्पन्नेप्रक्षेपशब्देक्षिप्यतइतिकर्मणिप्रत्ययः व्युत्पत्तौप्रक्षीयतइतिकर्तरिव्युत्प-
त्तौमतुपिचकृपापारतंत्र्यानन्यार्हत्वानिसिद्धानि॥ पिराडुमुत्क्षिप्यउपततितत्तुंडेप्रक्षे-
पेपेवेछिपिडुकेकाक॥ त्वक्ष्याः प्रथमविश्लेषः॥ कृपाप्रकाशनार्थंदेवत्वेदेवदेहे
यंमनुष्यत्वेचमानुषीविग्रहोदेहानुरूपांवैकरोत्येषात्मनस्तनुमिति॥ भगवद्देवतारानु
गुणावतारवत्तायंराघवत्वेभवेत्सीतेतितस्याश्चचक्रवर्तिसुतस्यसतः स्वयंजनकरा-
जतनयासतिदंडकारण्येरावणापहारव्याजेनस्वामिविश्लेषंजगामेति॥ एतस्यप्रथम
विश्लेषः॥ देव्याकारुण्यरूपयेत्युक्तपरमकृपाप्रकाशनार्थंकथमितिचेत् रावणभ-
वनेदेवस्त्रीप्रतिबंधनिरासार्थं स्वप्रतिबंधदशायांदिवारात्रंतर्जनभर्त्सनकारिणी-
नांत्रिजटादिराक्षसीनांअनंतरंभीतानांक्रूरराक्षसीनां॥ भवेयंशरणंहिवइत्यभयप्रदानका-
रणात्॥ रावणवधानंतरंस्वस्याःसुभ॥ वार्ताहारिणोहनुमतः एरुसानांचित्रवधक

श्रीव०
७

तंदिव्यंसिंहासनमनुत्तमं॥ ध्रियमाणंशिरोभिस्तंनागैरमितविक्रमैः दिव्यंदिव्येनवपु
षास॥र्वरत्नविभूषितं॥ तस्मिंस्तुधरणिंदेविवाहुभ्यांगृह्यमैथिलीं स्वागतेनाभिनंद्यै
नां॥ आसनेचोपवेशयत्॥ तामासनगतांहृष्टाप्रविशंतींरसातलंपुष्पवृष्टिरविच्छि-
न्नादिव्या॥ सीतामवाकिरत्॥ इत्युक्तोरसातलप्रवेशरूपोनंतरविश्लेष॥ स्वानन्या
र्हताप्रकाशनार्थं॥ अनन्याराघवेणाहंभास्करेणप्रभायथा॥ अनन्याहिमयासि

4

ताभास्करेणप्रभायथा॥ इतिस्वानन्यत्वंउभयसंमतंहितत्रप्युक्तमनन्यार्हत्वमने-
नप्रकाशितंहितस्याहिश्लेषप्रत्ययस्यहेतुरुक्तगुणप्रकाशनमेव॥ अन्यथाअ-
नन्यापित्वा॥ अकर्मवश्यायास्तस्याविश्लेषसंभवानामपिनास्तिहिपुरुषकारस्यत
दुपयोगिगुणानांचप्रकाशनार्थंमागतोवतारोयं॥ अतएवऔदार्यकारुणि
कत्वाश्रितवात्सल्यत्वंएवैषुसर्वंप्रतिष्ठापितमत्रमातः॥ श्रीरंगधाम्नियद्दत्तान्यदु राम
७

नार्थंकथमितिचेत॥ गंगातरणानंतरं॥ अत्यंतदुःखितेनलक्ष्मणेनलोकापवादपरि
हारार्थंस्वामिनात्यक्तात्वमितिविज्ञापितयादेव्यासखेलक्ष्वहे वत्सौमित्रेजीवितंजा
न्हवीजलेत्यजेयंराघवंवंशेमनेमापरिहास्यतीत्युक्त्वातत्पातिर्हि दैवतंनार्याः
पतिर्बंधुःपतिर्गुरुः॥ प्राणैरपिप्रियंतस्माद्भर्तुः कार्यंविशेषतः इतिअनेकसंव
संरंदुःखंसादूरास्थितत्वाचा॥ अनंतरंपीडिता नु अनन्यार्हत्वतेखेलिइदुकैका॥
अनंतरंविश्लेषः॥ अनन्यार्हत्वप्रकाशनार्थंलोकापवादपरिहारार्थंप्रत्ययः॥ कर्तव्य
इतिस्वामिनोक्तःपत्रस्यास्यवान्समागतान् दृष्ट्वासीताकाषायवासिनी॥ अब्रवीत
प्रांजलिर्वाक्यमधोदृष्टिपरांमुखी॥ यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतयेत् तथामे
माधविदेविविवरंदातुमर्हसि॥ यथैतत्सत्यमुक्तंमेवेद्मिरामात्परंनचतथामेमा
धवीदेविविवरंदातुमर्हसि तथाशपंतांवैदेहींप्रादुरासीन्महाद्भुतंलादुस्थि भरता

श्रीव० ८ कुरुष्व॥ कृपयापर्य्यपालयत्॥ इतिश्रीरामायणे॥ पुरतःपतितंदेवीधरण्यांवायसंतदातम्
छिरः॥ पादयोस्तस्ययोजयामासजानकीतमुत्थाप्यकरेणाथकृपापीयूषसागरः॥ र
रक्षरामोगुणवान्वायसंदययेतिपापेयिच॥ एतत्पुरुषकारेणकाकंरक्षितवानि
त्युक्त्वाच्चसंश्लेषदशायामस्याःपुरुषकारत्वं इहसंतोनवासंतिसतोवानानुवर्जसे
तथाहिविपरीताते बुद्धिराचारवर्जिता॥ इतिरावणंप्रत्युपदेशात्॥ पापानांवाशुभा
नां वेत्यादिनावायुसुतंप्रत्युपदेशाच्च॥ विश्लेषदशायामस्याःपुरुषकारं॥ त्वंनतुमातः
मैथिलिराक्षसीस्त्वपितथैवाद्यपरा॥ धास्त्वपारंकंत्यापवनात्मजालघुतरंरामस्यगो
ष्ठीकृताकाकंतंचविभीषणंशरणागमिस्तुक्तिकर्मेरकृतःसानःसाद्रमहागसस्सुखयन्तु
क्षांतिस्त्वाकस्मिकीतिमहागरकैः पवनात्मजाद्स्याराक्षसीरक्षणमुक्तंकथमिदंपुरु
षकारत्वे उदाहरणमितिचेत्बलात्कारंविनातदनुसरणेनतदपराधक्षामणकारि राम ८

दाहरंतिसीतावतारमुखमेतदमुष्ययोग्यमितिसुक्तंमहङ्गरकैः॥ संश्लेषविश्लेषयोगान्निरे-
डितुपुरुषकारत्वंतो संश्लेषविश्लेषयोरुभयोरपिपुरुषकारत्वंप्रकाशितंभव-
ति॥ अस्याःपुरुषकारत्वंभगवत्संश्लेषदशायांतद्विश्लेषदशायांचप्रकाशितंभव
ती॥ इत्यर्थः सम्नातुष्ठगेणगाढंनिपीड्यरघुनंदनःसीतामुवाचातिप्रसन्नःराघवंचम-
महाव्रतमितिवाल्मीकिस्वामिनापुरुषकारपुरस्कारएवैकंशरणागतत्वात्॥ पंचवटंतू
एवमुक्तःसरामेणलक्ष्मणः॥ संपतांजलिःसीतासमक्ष्यंकाकुत्स्थमिदंवचनमब्र-
वीत् परवानास्मिकाकुत्स्थत्वयिवर्षशतंस्थितेस्वयंतुरु। चिरदेशेक्रियतामितिमां
वदेतितत्पुरुकारएवैकमेवाभिमतत्वाभात्॥ कश्चोडइतिसरोषेणपंचवक्त्रेणमोगि-
नः इत्युक्त्वाव्रजस्तावत्पन्नगानांतरंसपित्राचपरित्यक्तःसुरैश्चसमहर्षिभिः त्रीन्लो-
कान्संपरिक्रम्यतमेवशरणंगतम्तंनिपतितंभूमौशरण्यःशरणागतंवधार्हमपिका-

श्राव० ९

यद्वा यसंत्राहि त्राहीति भर्तारं उवाच दध्यया विभुमिति पाद्मपुराणे च । ईश्वरं प्रत्युप-
देशस्य मित्रमैत्रीपपिकं कर्तुं रामस्थानं परीक्षतावधं चानिच्छता घोरं त्वा । यासौ पुरुषर्ष-
भः विदितस्स हि धर्मज्ञः शरणागतवत्सलः । तेन मैत्री भवतु ते यदि जीवितुमिच्छसी
ति श्रीरामायणे चेतनं प्रत्युपदेशस्य चोक्तत्वात् अनेन भूषणे तिश्रावयति । श्रावय
तीति व्युत्पत्त्यर्थ उक्तः । उपदेशेन तत्र तेन इरू वईषकर्मपारतंत्र्यं कुत्रेयुं । उपदेशेन उभ-
योः कर्मपारतंत्र्यं नष्टं भवति न तु तदनुगुणे लाहृशोपदेशेन अनाद्यचित्संबंधक-
र्मविधानिबंधनचेतनकर्मपारतंत्र्यं । कर्मानुगुणं करोमीति चेतनरक्षणाविमु-
खेन स्थितिरूपं निरंकुशस्वातंत्र्यकार्य्यस्वसंकल्पनिबंधनेश्वर । कर्मपारतंत्र्यं च न-
ष्टं भवति । उपदेशतालेशोपादुपातु चेतनं नैर्घृण्यं हृदयेति नुतं । विषमां तत्र श्रावणं
न तद्दुर्वाशनावशाद् उपदेशेन चेतनस्यानिवर्तनदशायां निरतिशयास्वरूपभ- राम ९

त्वेनोक्तत्वाददोषात्॥ संश्लेषदशापि लोभ्यत्वेति रुतुं संश्लेषदशायां चेतनापराधान्
दृष्ट्वा रुमामिन रुमामीत्यनंगीकारे स्थितमीष्यरमंगीकारोन्मुखं करोति॥ विश्लेषद
शायेलचेतनेति रुतुं॥ विश्लेषदशायामकृत्यकरणादिपीलितयाभ्भागवद्विमुखं चे-
तनं॥ आश्लेषणोन्मुखं करोतिश्लेषणेति निखिलान् दोषान् श्लिषणाति च गुणान् जगत
श्लिहिंसायां श्लिष विस्मरे इतिधातुद्वय निष्पन्नः श्लेषशब्दार्थ उक्तो भवति॥ अंगीकार
विरोधीस्वातंत्र्यनिवर्तकत्वेन कृपादुत्पादकत्वात्॥ आश्लेषणविरोधित्वे मुख्यनिव
र्तकत्वेन रुच्यादिजनकत्वाच्च॥ पिरुवैरसुंतिरुतुवतुमुपदेशतात्वे उपदेशेनैव
ह्वैवप्यभिमुखो करोति पितेव त्वमेयान् जननि परिपूर्णगमिजनेहितस्तातो वत्सा
भवति च कदाचित् कलुषधीः॥ किमेतन्निर्दोषः क इह जगतीति त्वमुचितैरुपायैर्वि
स्मार्य्य स्वजनयसिमातातदसिन इति महान्तकैः प्राणसंप्रप्यमापन्नं सीताहृष्ट्वा-

हानित्यस्योक्ताच्छरीरिणः ॥ अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ न जायते म्रि-
यते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ॥ अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्य-
माने शरीरे ॥ वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ॥ तथा शरीरा-
णि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ इत्यादिभिः ॥ आत्मनित्यत्वदेहानित्यत्व-
योः ॥ भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥ अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा
अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे परां ॥ जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ सर्व-
स्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जु-
न तिष्ठति ॥ भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया इत्यादिभिः ॥ सर्वशरीरिष्वन्-
तः प्रविश्य नियंतृत्वस्य ॥ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां ॥ धर्मसंस्थापना-
र्थाय संभवामि युगे युगे ॥ इत्यादिना अवतारप्रयुक्तसौलभ्यं च ॥ समोऽहं सर्वभूतेषु न

यातं भगवदभिमुखं करोति । अपराधानुगुणत्रीहृणोपयुक्तनिरंकुशस्वातंत्र्यवज्ञा
दुपदेशोनेश्वरस्यानिवर्त्तनदक्षणानिरतिशयस्वसौंदर्यगुणतमंगीकारोन्मुखंक
रोतीत्यर्थः । तस्माच्छ्रीरामायणे त्रिविधः पुरुषकारभूतायावैभवमुक्तं भवति । अडि
यात्तवर्धिकवैयडेप्पवटिवितु । आचार्य्यकृत्यत्वेपुंपुरुषकारकृत्यत्वेयंउपाय
कृत्यत्वेपुंतानेयेदिटुकोष्ठकपालेमहाभारतेतितुपायवैभवमुंचोछितादृतु
द्य । अन्तातानध्यीन्माकल्येनज्ञानज्ञापयित्वा आचार्य्यकृत्यं पुरुषकारकृत्यं उपाय
कृत्यं च स्वयमेव स्वस्मिन्नारोप्य स्वीकारणेन महाभारते उपायवैभवमुक्तमभूत् ।
न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः । न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परं ॥ दे
हिनोस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा । तथा देहान्तरप्राप्तिः धीरस्तत्र न मुह्यतीत्या
दिभिः प्रकृत्यात्मविवेकात्मपरमात्मविवेकरूपतत्वविवेकस्य । अंतवंतइमेदे

श्रीव० १२

स्यंतो विस्तरस्य मे इत्यादिभिस्सर्वव्यापकप्रकारस्य॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे यो
गमैश्वरं॥ पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान्॥ ब्रह्माणमीशं क
मलासनस्थं ऋषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यानित्यादिभिः स्वाभिमतानां दिव्यज्ञानप्र-
दानेन स्वविषयरूपदर्शनस्य॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु मामेवैष्यसि-
युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणमिति कर्मज्ञानानांगभक्तियोगस्य॥ मामेव ये प्रपद्यंते मायाम-
मेतां तरंति ते॥ तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये॥ तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत॥ इत्यादिना-
भक्त्यंगप्रपत्तेः॥ चरमश्लोकेन सुकरसुरूपानुरूपप्रपत्तेश्च तेषां॥ अज्ञातानामपि नां
साकल्येन ज्ञापनाद्वा चाप्यकृत्यं पुरुषकारसापेक्षत्वाद्वुपायस्य पुरुषकारसापे
क्षतया विद्यमानत्वात्॥ अथो शब्देन किंपापदेन चाद्यास्य मंत्ररत्नोक्तत्वादगवश्यव
कपुरुषकारकृत्यं॥ मामेकं शरणं व्रजेत्यपि त्वनिरपेक्षमुपायकृत्यं च स्वयमेव स्वस्मि राम १२

मेद्वेष्योस्तिनप्रिय इतिसर्वस्याश्रयणीयत्वेसाम्यस्य ॥ प्रकृतेः क्रियमाणानिगुणैः कर्म्माणि
सर्वशः ॥ अहंकारविमूढात्माकर्ताहमितिमन्यते ॥ इत्यहंकारदोषस्य ॥ यततोह्यपिकौं
तेयपुरुषस्यविपश्चित ॥ इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः ॥ इति इंद्रियप्राबल्यस्य
असंशयंमहाबाहोमनोदुर्निग्रहंचलमितिमनः प्राधान्यस्य ॥ तानिसर्वाणिसंयम्य
युक्तआसीतमत्परः ॥ वशेहियस्येंद्रियाणितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यतोयतोनिश्चरति
तिमनश्चंचलमस्थिरं ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेदिति ॥ आश्रयणीयकर
णाबाह्याभ्यंतरेंद्रियनियमनप्रकारस्य चतुर्विधाभजंतेमांजनाःसुकृतिनोर्जुन ॥ आ
र्तोजिज्ञासुरर्थार्थीज्ञानीचभरतर्षभेत्यधिकारिचतुर्विधस्य ॥ द्वौभूतसर्गौलोकेस्मिन्दै
वआसुरएवच ॥ दैवीसंपद्विमोक्षायनिबंधायासुरीमतेति देवासुरविभागस्य ॥ हंतते
तेकथयिष्यामिदिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ विभूतिरात्मानोश्रुभाः भगवान्यतः कुरुश्रेष्ठना

कर्तव्यमितिस्थितौ दोषगुणहानौ द्वावपि स्यातां॥ कथमिति चेत्॥ त्वं माता सर्वलोक-
कानां देवदेवो हरिः पिता॥ अखिलजगन्मातरं पितामिल्लोकस्येत्यादिना सर्वचे-
तनानां निरुपाधिकमातापितृत्वस्य भोगपतयास्वीकाराभावाच्च॥ एवं च दोषो मातापि-
तृत्वसंबंधहानिः॥ गुणहानिः॥ कारुण्यवात्सल्यादिगुणत्यागः॥ अथ वा उभयोरप्यक-
कृत्यकरणाकृत्याकरणरूपदोषगुणहानी स्यातां॥ पुरुषकारस्याकृत्यकरणं दोषादि-
९ नापूर्णभावे चेतनं नांगीकरोमीतिस्थितिः कृत्याकरणं तु चेतनं दोषादिकमदृष्ट्वा स्वी-
कृत्य ईश्वरेण संघटनामकृत्वा स्थितिः॥ ईश्वरस्याकृत्यकरणं नाम संसारिणां नो चेता-
मदृष्ट्वा स्वाभाविकसंबंधेन हेतुना॥ अद्वेषादिकं जनयित्वा अवतार्य सर्वंस्तसु-
हृत्त्वयमेव तच्चेतनांगीकारसमये एनं दोषादिविनाश एव स्वीकरोमीति स्थितिः॥ कृ-
त्याकरणं तु एतद्दोषादिकमदृष्ट्वा स्वीकृत्य स्वकृत्यानिष्पत्तिनिवृत्त्याद्यकरणं चेतनस्य। राम १२

न्नेवारोप्य कृतवानिति भारते प्रतिपादितत्वादुपायवैभवमुक्तमभूत् इति पुरुषकारोपा
यासाधारणवैभवप्रकरणं ॥ ७ ॥ पुरुषकारत्वमुपायत्वं च वैभवं मावस्तु दोषत्वेपि गु
णाः इति निषेधं पुंपाकत्वं उपेक्षिपातलवकेलं गिकारत्वं चेतन्नपेक्षत्वं च एवंभू
तयोपुरुषकारोपाययोर्वैभवं नाम ॥ आश्रयणोन्मुखचेतनगताकृत्यकरणाकृत्या
करणरूपदोषगुणहानी दृष्ट्वा इमं न क्षमामि रूपामो त्युपेक्षामाकृत्वास्थितिमात्रं वि
नातएवतद्गुणकारोपहारेकृत्वास्थितिः ॥ अनुपेक्षायादयाकृत्यादिकं हेतुः उप
हारतयास्वीकारस्य वात्सल्यं च हेतुः सर्वेगुणानां वात्सल्यं श्रेष्ठं ॥ अतएव अपार
कारुण्यसौशील्यवात्सल्येतिगुणान्तरस्य पाठेपि पुनराश्रितवात्सल्यैकजलधे इति
श्रीभाष्यकारैरभिहितं ॥ इदंडमिरं इ कुलप्यवेणुमेठक्कि स्तुपिरं इ कमिरं इ मुंड
पितुतांपुरुषकारोपाययोर्द्वयोरपि चेतनानां दोषनाशगुणहानिनाशे चरस्त्वं

श्री व०
२३

नाशकारिणी प्रकाशापापशीलाः॥ सप्तशतसंख्याकाः एकादशैककाण्डयोरात्तस्य:
दण्डमासावधेः करूपेणाज्ञनकराजपुत्रीतर्ज्जेन॥ भर्त्सनादिना पीडयंति स्मता हृणी अ
पिताः राजसंस्थमवस्थानां कुर्वती नांपराः पापामानां वाश्रु भानां वा इत्यादिनात
द्दोषं गुणत्वेनोपपाद्य हन्तुमतोरर रु॥ अतो दोषमुपहारं कृत्वा रूणां पुरुषकारस्य
सिद्धमेव॥ जितेंद्रियत्वं तु लूयापि॥ आस्तिकानां॥ नाएके शवस्यात्मा वत्सुकस्मनु
कुधारकतापिरु किं उवर्ज्जुनं तु कुदोषमेति लुवकल्पकल्पे हमुंकारु एपमुंव
धर्मातिप्रवनतु॥ आभरणस्याभरणं प्रसाधनविधेः प्रसाधनविशेषः उपमानं स्या
पि सर्वेषामुपमानं वपुस्तस्याः इति श्वसंत सौंदर्य्य वर्त्तात्र वैश्री हृष्टात्वं मात्तेस्तुस्कानम
स्कल्पस्थितत्वा जितेंद्रियाणां श्रेष्ठः॥ धर्म्माधर्म्मपरलोकचेतनेश्वरादिप्रतिपादके राम
शास्त्रे प्रामाण्यबुद्धिमतामग्रेसरः॥ अर्ज्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णश्चात्मा किरीटिनः २३

कृत्यकरणादिवत्॥ उभयोरुभयं शास्त्रमवलंब्यनेच्यते॥ अपितु रागतत्त्वभावदृष्ट्या-
तयोरेतादृशो दोषः। गुणहान्यभावात्॥ तथाप्येतदुक्तिर्दोषगुणहानिमतोपि चेतनान-
रत्नतइत्यस्य दाक्षीण्य॥ इदं कुर्देततेन्दिरुक्तिलतल्लेकुमिरइमुंडापान्युतं॥ एतावत-
प्येतं मामनंगी। कृत्यमिदानीमंगीकरणं दोषगुणहान्योर्द्वयोरपि विनाशादित्यनुसं-
धानस्थितिं चेदेतच्चेतनस्याप्यकृत्यकरणकृताकरणस्यातो॥ कथमिति चेत्स्वगुणा-
नुसंधानमस्याकृत्यकरणं॥ अमयोदः कुनः स्वलमतिरस्याप्रमवभरः कृतघ्नोदुर्मे-
नोस्मरपरवशो वंचनपरः॥ नृशंसः पापिष्ठः॥ कथमहमितो दुःखजधेरित्यादिप्रका-
रेण स्वदोषानुसंधानमह इश्वर गुणानुसंधानं कृत्यं उभयोरप्यकरणादन्यप्युभयप्रस-
क्तेन नु पुरुषकारोपायदोषादिकमुपहारं कृत्वा चेतनांगीकरणं कुत्र दृष्टमिति चेदत्राह-
रादौमाकच्छदोषंप्रसिद्धं॥ राक्षसीनां दोषः प्रसिद्धः॥ परहिंसालाभेभोजनाभावेषि-

श्रीवच० यं द्रौपदीपरिभवं दृष्ट्वा स्थितिः॥ कृष्णाभिप्रायेण प्रधानदोषः किंचास्यापरो महा
२४ न्दोषः॥ गोविंदपुंडरीकाक्षरक्ष मां शरणागतामिति भगवच्छरणागतां द्रौपदीं दु
स्सासनादिषु दुष्टपरिभूतां दृष्ट्वा भगवदाश्रितपरिभवदर्शने शक्तिश्चेन्निषेध
यं॥ अशक्तश्चेद्दुःखेन ततो गंतव्यमिति विशेषशास्त्रमर्यादयावामपि कृष्णस्य
स्ते हृदयन्नपातत्वास्ति अतस्तच्छरणागतपरिभवः परिहर्तव्यः नोचेत्स्वस्तन्मुखद
र्शनं कथमित्यनेन वाशीघ्रमुत्थाय तच्छत्रुनिरसनं युक्तं तदकृत्वा सामामधर्ममि
वानुसंधाय तूष्णीं स्थितिः॥ कृष्णाभिप्रायेण प्रधानदोषोहि॥ पापकोटिशतेनापि न
न्नमामि वसुंधरे॥ इत्यादिनात्यंतक्रूरतयोक्तत्वात्॥ पांडवरूक्षलैपुन्निरसिक्क
घ्राम्नमापि रुक्ष्वैतत्तु द्रौपदि युद्धे य मंगलसूत्रं तु काका॥ यद्यपि दुर्योधनदुस्सासनादि राम
वत्पांडवाः पंचापि निरसनीयाः॥ तथापि तेषां प्राणस्थापने द्रौपद्याभिमतमंगलसू २४

इति कृष्णस्य प्राणा मृतप्रायार्जुनः ॥ एवं मृतस्य दोषः क इति चेत् धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे इ
ति युधायो युक्त यो रुभय सेनयोस्तयोर्युद्धकर्त्तव्यसमये न कांक्षे विजयं कृष्ण न च रा
ज्यं सुखानि च किं नो राज्येन गोविंद येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च
त इमेवस्थिता युद्धे इत्यादिना ॥ बंधुषु कृतस्नेहः स्ववर्णविरुद्धत्वान्निषिद्धः स्वकु
तान्समीक्ष्य स कौंतेय ॥ कृपया परयाविष्टो इत्यादिना तद्दुराग्रायांकारुण्य एव मयि पश्चात्त
मनेकारुण्य एव निषिद्धं हि ॥ कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्त्तितुं कुलक्षयेकृ
तं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन इत्यादिरप्य ॥ अहो बत महत्पापं कर्त्तुं व्यवसिता वयं यद्राज्य
सुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यता ॥ इत्यंते स्ववर्णधर्मे युद्धे अधर्मबुध्याक्रांतामीतिश्च
ईदृशी हि अस्थाने स्नेहकारुण्यधर्माधर्मधियाकुलमिति ॥ यामुनाचार्यैरप्युक्तं
तस्मादर्जुनस्य इमे दोषाः द्रौपदीपरिभवं कंडुकं तं तुं कृष्णामिप्रायत्ताश्चे प्रधानदो

श्रीव०
२५

ताः अस्मान्वेस्वपरान्वेस्यवेत्यार्थंवेस्यभाषितुंयद्यदस्मिहितं कस्मतत्तद्दान्मः सुपोधम
नः इत्युक्तप्रकारेण कार्य्याकार्य्यज्ञस्वयंगतश्च त्वकार्य्यसिद्धिर्नोचेन्नभवतीतिदैत्यार्थं
गत्युक्त्वा ज्ञानंसारथ्यकरणेप्रवृत्तिः एवंरथचक्रादिनाप्रतिपक्षनिरसनं कृतवानितिम
सारथ्यकरणेन्यायशक्तिश्चप्रतीयतइति आश्रितसौकर्य्यायाह्वकाज्ञानशक्त्यादयः
सूचिताः अयमनुपदेशाकरणेक्ता चरमश्लोके मामहमितिपदोक्तौ भयविघ्नगुणाहि
22
सूचिताहितस्मात्सुरूपकारत्वेभवोक्तस्थलेश्वीमत्पदार्थप्रकटनवत् उपायत्वेभवोक्ति
स्थलेनारायणपदार्थः प्रकटितः उपेयत्वेक्त्याचरणेशरणमिणव्दार्थस्सूचितः
इतिपुरुषकारोपायसाधारणत्वेभवप्रकरणं प्रपत्तिकुदेशकालनियमप्रयुक्तकारनि
यमयुं अधिकारिनियममुफलनियममुंमिन्ने भगवच्छरणवरणत्मिकायाः प्रप
त्पुण्यदेशेकर्तव्या अन्यदेशेनकर्तव्येतिनियमः वसंतादिकालेषुकर्त्तव्यानाम् एम
२५

अस्थित्यर्थं । अनेनाश्रितपरिभववत्त् इष्टारोपि निरसनीयाः इत्ययमर्थः एतदेवा
श्रितबांधवाश्चेत्तसुखप्रसह्यर्थं भगवतारक्षणीया इत्यर्थविशेषश्चप्रकटीभव
ति अर्जुनन्तु कु दूत्यसारथ्यीकक्षुपणितु प्रपदेशं पण्तुमिवत्तुक्का क अर्जुन
स्य दूत्यसारथ्यकरणं प्रत्युपदेशकरणं चद्रोपद्याः केशपाशंबंधनार्थः तस्मात्
अस्थानं स्निहकारुण्यादयः शरणागतपरिभवदर्शनेन तूष्णीं स्थितस्यार्जुनस्य दो-
षाः एतेषु सत्स्वपि गुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः इष्टोसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि
ते हितं मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियो
सि मे इत्यादिना एतस्मिन्नतिमात्विकृत्यप्रपत्युपदेशस्य कृतत्वात् एतद्दोषानु-
पहारं कृत्वा रक्षेतेति सिद्धं आत्मावज्ञापनादेः दोषोपहारिकरणस्य दूत्यसारथ्या-
दिकरणस्य चोक्त्या भगवत आश्रयणसौकर्यापादकवात्सल्यादिगुणाः सूचि-

भा॰व॰
२६

23

श्लोकोहिविषयनियमेयुक्तवक्तु परत्वस्यएवंविधविषयेकर्त्तव्येतिनियमयेवास्ति
कर्म्मतुकुपुण्यदेशेत्रंवसंतादिकालंशास्त्रोक्तंकवातततत्प्रकारंकक्तुंत्रैवर्णिक-
रेवुइवेयस्त्रान्यवस्थितंकवाद्रूक्तुं ज्योतिष्टोमादिकर्म्मणांतुशास्त्रेषुसावन-
त्वेनाभिहिताःपुण्यदेशावसंतेवसंतेज्योतिषायजेतत्यादिशास्त्रासिद्धवसंतगतो-
ष्मसरद्धुक्तरूपकर्म्मपरूः॰एवोन्हयसन्ध्यादिकालाःशौचाचमनस्नानव्रतजप्यादि
रूपेणतत्तत्कर्म्मानुगुणशास्त्रविहिततत्प्रकारा उपनयनसंस्कारएवंकंवेदा-
धिकारिणः गृहमेधित्वकृत्स्नके शित्ववेदवेदांगपुक्तत्वादिविशिष्टस्त्रैव-
र्णिका अधिकारिणश्चनियताःसदोषदेशःकालःएकैपालेइत्युक्तदेशकाल
नियमभिन्नेसएषदेशकालश्चेत्युक्त्या अन्यदेशकालनियमोनास्तिशश्वेवे-
राच्चपापाच्चरुसेंद्राहिभोषणाः अदेशकालेसंप्राप्तेइत्ययंसविभोषणःविव

राम
२६

न्यकालं इति नियमः स्नानपादप्रक्षालनादि सर्वैकं कर्तव्यं नान्यप्रकारेणेति प्रका-
रनियमः त्रैवर्णिकाराधिकारिणः नान्य इत्यधिकारिनियम दृष्टादृष्टफलानां
मध्ये एतस्य साधनं नान्यस्येति फलनियमश्च देशकालादिसाद्गुण्यवैगुण्यमलक-
सिश्यातिशयत्वाभावात् तीर्थस्य शुद्धाशुद्धविभागरहितत्वेन अवगाहवत स्वय-
मेव पवित्रतया शुद्धाशुद्धविभागराहित्येन स्वान्वयार्हत्वात् वर्णाद्यनुक्तत्या स्वरू-
पानुरूपत्वात् चेतनरुच्यनुगुणफलविषयसाधनत्वाच्च नास्ति न जातिभेदं न लिं-
गं न गुणक्रियाः न देशकालौ नावस्थां योगो ह्ययमपेक्षते ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्राः स्त्रि-
२ यश्चांतरजातयः सर्व एव प्रपद्येरन् सर्वधातारमच्युतमित्यादिना भरद्वाजसंहितायां प्र-
पत्तेर्देशकालप्रकाराधिकारिनियमाभावः प्रपत्तेः क्वचिदप्येवं परापेक्षा न विद्यते सा
हि सर्वत्र सर्वेषां सर्वकामफलप्रदेत्यादिना सनत्कुमारसंहितायां फलनियमाभाव

श्रीव० २७

24

दिस्नानैष्यापन्देप्रपत्तिपएवतु दुःशासनाकृष्टामतीसभायामागानसमयेरजस्वलैक
वस्त्राहं नतुमांनेतुमर्हसिगुरूणांपुरतस्थातुंसभायांनाहमुत्सहे इत्युक्तप्रकारेणप-
रिस्तुद्दैवास्थिताद्रौपदीस्नानं कृत्वाप्रपत्तिमकरोन्नहि अनेनप्रपत्तिप्रपत्तिप्रयत्ने
नैवकर्तव्येतिनियमोनास्तीत्युक्तंभवति अर्जुनेननिचारंनविवेयिडेयिद्वर्थंके
ऽतु विस्तुभक्तिविहीनस्तुयतिष्वप्यपचा धमः विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदना-
भपादारविंदविमुखाच्छ्वपचंवरिष्ठंमन्ये इत्युक्तप्रकारेणप्रणारिचिंताविमुखत्वेननी
चानांशरणागतेष्वपराधाकरणेनसघः श्वंडालतांव्रजेदित्युक्तरीत्याकर्मचां
डालानांदुर्योधनादिदुष्टानांसमीपेस्वतु अयमर्थोऽर्जुनेनश्रुतः अनेनप्रपत्ति
श्रावणकालेनीचमध्यमयोग्यमितिनियतभावउक्तोभवति अकैयालस्तुध्य
श्रुधिककिविकंदुतेजपिकंतपडियेयधिकारियामितनै तस्मात्प्रपदात्वपस- राम २७

॥ रुचात्रमेस्तीयंतान्निवोधयतामितिमएषदेशः कालश्चभवतीत्यथातथा
पुरुषात्पुरुषंप्राप्य तथादोषगुणादपिदैरात्म्यं एवएोहष्ट्वाविक्रमंचतथात्म
मिपुक्तमागमनंतस्यसहर्षंतस्यवुद्धितः इत्यादिनाशरणागतेदेशकालनियमा
भावोर्थः इयंमंत्ररत्नतिलप्रथमपदतिलेसुस्पष्टंसकलोपनिषत्सारभूतेसर्वाधिका
रे अविलंबफलप्रदेसर्वेश्वरस्यात्यंताभिमतेसर्वमंत्रांतरोत्कृष्टेद्वयेनमंत्ररत्नेनेत्यु
क्तेद्वयेप्रथमपदेमत्वर्थस्यपुरुषकारोपायनित्ययोगस्यप्रयोजनंयस्मिन्कालेय
स्मिन्देशेसंसारिचेतनस्यभगवत्समाश्रयणरुचिर्जातातस्या रुणाभंगुराणाविभ
नाशात्सर्वमेवतस्मिन्नेवरुरणेभगवदाश्रयणार्हतयास्थितिः तस्मात्स्यपत्नैदेशका ।
लनियमरहितंतस्मिन्नादेचसमाकृपतायते यकारनियतिर्यिद्धेयेन्दुरिगडिमे
कुकाणलां प्रकारनियमाभावस्तु अनुष्ठातृक्षोतृषुचस्पष्टंदर्शनीयः द्वेय

75

कारिनियमसिद्धे अधिकारिनियमाभावः कथमितिचेत् द्रौपद्याः सहिताः सर्वे नम
श्चक्रुर्जनार्दनमिति क्षत्रियाधर्मपुत्रादयः एवं च चक्रगदापाणेर्द्वारकानिलयाच्यु
त गोविंदपुंडरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतामिति स्त्रीजातिर्द्रौपदी सपवित्राचपरि
त्यक्तः सुरैश्चसमहर्षिभिः त्रीन्लोकान्संपरिक्रम्यतमेवशरणंगतइतिदेवरूपाच्छ
द्मनेनागतोमहापराधीकाकासुरः सोहंतेदेवदेवेशनार्चनादौस्तुतौनचसामर्थ्य
वान् कृपामात्रः मनोवृत्तिप्रसीदमेतिपशुर्गजो निजःप्रतिकूलः कालियंपरमापद्मा
पन्नोमनसाचिंतयद्धरिं सतुनागवरः श्रीमान्नारायणपरायणः तिर्यग्जन्माप्य
नुकूलः श्रीगजेंद्रः सोहंपरुषितस्तेनदासवज्ज्ञावमानितः त्यक्त्वादारांश्चपुत्रांश्च
राघवंशरणंगतइतिराक्षसजातीयः श्रीविभीषणः बाहुंभुजगभोगाभमुपधाया
रिसूदनः अंजलिंप्राङ्मुखः कृत्वाप्रतिशिश्येमहोदधेः इतिसर्वशरण्यःस्वामी

मध्ये अभ्युदयस्याभ्युदयिर्नसंपाद्या अभ्युदयस्याभ्युधिर्नसंपाद्या किंतु तन्मध्ये यत्प्रकारवै-
शिष्ट्येन स्थितः तत्प्रकारवैशिष्ट्येनैवाधिकारी भवतीति तात्पर्यं इयं तिलेवेल
वेदिपिल्लेयरुलिच्चेय् तदारु तेयैस्सरिप्पतु चक्रवर्तितिनय इत्वाकवंश्यानाम्
माचारप्रधानत्वेन प्राप्तुरवादिनियमो येतस्मिन्नसमुद्र शरणागतिं कृतवान् पूर्वो वि
भीषणस्तु राक्षसजातियत्वात् स्नानमकृत्वात् च्छरणागतिं चकार तस्माद्योग्यता
योग्यता अयोग्यस्य योग्यता च न संपाद्या यथावस्थितप्रकारेणैव अधिकारि इति
वेत्तवेदिपिल्लै इत्याचार्य्यस्यनं पिल्लैइति आचार्यैनोपदिष्टमेतिदं अस्मिन्नर्थे प्र
माणं पश्याभवति तथा अनुसंधेयं अधिकारि नियमके योऽन्वितयहृदयेन स्तिल-
धर्मपुत्रादिकावुं द्रौपदीपुत्रकाकमुं काविपतुं प्रागजं ज्ञात्वा मनुष्या विभीषणा-
त्वा नुंपरं मा कृ मि वेप्पपेरु मावुंतु ऽ कुमानववृक वाशरणं पुकुरु केपालेयधि-

श्रीव० १९ प्रपत्तेरेवं भक्ता अधिकारिण इति नियमो नास्ति रुचिमंतस्सर्वेप्यधिकारिणः फलनिय-
मतिकैर्येछितपद्दियेन्नेन्निल् धर्मपुत्रादिकुवल्कुफलं राज्यं द्रौपदीक्कुफलं वस्त्रंका-
कत्तुक्कं काविय्पत्तुक्कं फलं प्राणारित् श्रीगजेंद्राल्वार्क्कु फलं कैंकर्यं श्रीविभीषणाल्वा-
र्क्कु फलराज्यप्राप्ति पेरुमालुक्कु फलं समुद्रतरणं इळैयपेरुमालुक्कु फलं रामानुजवृत्ति-
ननु प्रपत्ते फलनियमाभावः कथमिति चेत् धर्मपुत्रादीनां फलं राज्यं द्रौपद्या वसने
२६ काकस्य काकिय्प्पस्य च प्राणाः श्रीगजेंद्रस्य कैंकर्यं श्रीविभीषणस्य राज्यप्राप्तिः च-
क्रवर्तितनयस्य समुद्रतरणं तद्भ्रातु बालस्वामिनो रामानुजवृत्तिः इत्येवं सर्वफल-
साधनत्वात् प्रपत्तेः फलनियमोऽपि नास्तीत्यर्थः इति प्रपत्तेर्देशकालादिनियमाभा-
वप्रकरणं ४ विषयमावतुगुणपूर्वैपेपुह्लेवित्स्ये विषयमाके विषयनिर्दे-
पइमोनामपरत्वादिषुपंचसु मध्यमत्रैसोलभ्यादिगुणपूर्तिरस्तितस्यैव विषयत्वं राम १९

सम्नातुचरणौगाढंनिपीड्यरघुनंदनसीतामुवाचेतिपश्यराघवंचमहाव्रतमिति
तज्ज्ञात्वाबालस्त्वामिसोहंत्वांशरणमपारमप्रमेयंसंप्राप्तःपरमपदंयतोनकिंचित्
संसारध्वांतमपारितापतप्तचेतः निर्वाणेपरिणतधाम्नसाभिलाषइतिमुचकुं
दः महोपमल्पमितित्मविचेष्टितोयं क्लेशंमनोस्यविषयैर्नमपिप्रसंगः इत्थं
रूपांकुरुमपिप्रणतेभिलेशत्वांस्तोतुमंबुजभवोपिहिदेवनेश इति रुद्रवंधुः
भगवंतंप्रपन्नासाभगवंतमवाप्यसाइतिमाधवी। तंप्रभिन्नसुरोगतीवमासेभ्यःसु
तश्रोणितंविलोक्यशरणंजग्मुस्तत्वलोमघुसूदनमितिकाल्योपपत्त्या। प्रणा
मप्रवणानाथदैत्यसैन्यपराजिताःशरणंत्वामनुप्राप्तासमस्तादेवताः गणाःइ
ऽतिइंद्रा दयःपरारुसैवंद्रुमानांनांवानराणांमहाचमूः शरणंप्रशरणंपातारा
मंदशरथात्माजमितिध्वांवानरसेनाचे इत्यादिषुसर्वेशरणागतिंकुर्मिति

श्री व० २० पयोगिस्वामित्वं अपराधदर्शनागतभयाभावोपयुक्तं वात्सल्यं इमे गुणाः प्रपत्त्यपे-
क्षितां एते चत्वारो वासुदेवोसि शरण्य इति परत्वे स्थिता अपि परमसाम्यापन्नव देशत्वा
त् दिवादीपइव प्रकाशरहिताः अर्चावतारेतु अत्यंतनीचसंसारिदेशत्वादेधाको
रन्ध्रापइव लाभवंतिमहितमनुजतिर्यक्स्थावरत्वाप्नयतेइति नित्यामुक्ताश्चशीला
दिगुणावोनुभवाय नवतीर्णा इत्युक्तं हि एतिपेपुंकुलेतु कुइतुत नैपनादरिके-
27 तानादरितुनिरन्तु किडविटं अवाप्तसमस्तकामादिरूपापूर्ति स्वाधीनस्वरूपस्थि
तेप्रहृतिकत्वरूपे स्वातंत्र्यं च हित्वा सर्वस्मात्परं संसारिरक्षणार्थमितिसुलभत्वे-
नावतीर्णं मामनमनाहतवतस्संसारिणोर्मदर्शनार्थं चक्रोधर्वावतारएव-
खलु तद्दिव्यामहातेजा नुंडं वैभक्तवत्सलः स्नानंपानंतथायात्रां कुरुतेवै
जगत्पतिः स्वतंत्रेसजगन्नाथोप्यस्वतंत्रो यथा तथा सर्वशक्तिर्जगद्धाताप्य राम २०

प्रतिमुक्तञ्च तमर्च्चावतारतिरोगुणाः प्रतिसौलभ्यादिमत्त्वोऽप्यर्च्चावतार एव । अ-
र्चावतारविषये मम माप्युदेशस्तवकज्ञा गुणानशाकंते न कुं वर्षशतैरपीत्युक्तत्वा-
त् । अहिर्वारुकालपल्लविंदपाज्ञिलुंप्पतिमाप्यतमर्चावतारतिरो । शाठकोपाभ्-
ध्यमश्यघाप्यत्वरातिशयेन वहुस्थलेषु । अर्चावतारविषयाववपतिं चक्रुः । पू-
र्णमेनकैप्पालयेभ्जागुणंकलुपुष्कलं कल्व । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशि-
ष्यते संपूर्णं सहोमिति श्रुत्या । आश्रामण्णसोकार्पापादकासौशील्यवात्सल्यस्वमि-
त्वसौलभ्यादयः । आश्रितसकाप्यापादकाज्ञानशक्त्यादयः सर्वे गुणाः । अर्चावता-
रे पुष्कलाइत्युक्तं । दिव्यपतिकवोचितं कल्लानसौलभ्यारिकानिरुद्दपिल्लवील्लुपु-
लेपकाणिप्पातिके । दृष्टिचितापहारिणोरूपस्य दर्शनेनाप्यपणे उपपयुक्तं सौलभ्यं
परत्वदर्शनजनितविश्लेषाभावोपयोगि सौशील्यं । अवश्यं कार्यं करोति विश्वासे ।

श्रीव० मुक्तादिवर्तिदुःप्राप्योऽस्माहेपरूक्षोऽरूपोवत्नेविभवकष्टप्रमासन्नत्वेपितत्कालक-
२१ मात्रोपजीव्यएवाहवत् तत्कालवर्त्यभिप्रायः पश्चात्कालवर्तिनामनुपयुक्तो वि-
भवः अतिलेतं किधमरुक्कुसुपोऽस्ति आर्चावतारं ६ तस्यपिपासानिवर्तकपानीय-
स्यानिसुलभसरोवत् अस्यापि देशकालकरणविप्रकर्षस्पर्शरूप अतिसुलभ अ-
र्चावतारः भौमनिकेतनेष्वपि कुटीरकुंजेषु रंगेष्वरेष्वस्तु स्तंभहारकैः इततान्प्रगस्त्र
कष्टानुस्तिरूत्तवो एणात्तविषयांतरंकवितैमसि विमुखरागपम्मोऽहं चेतनकुवैमख्य-
तेमान्नरुचिपेविक्षेप्यिक्ककउपतातरुचिपिरंतालुपायमाउपायपरिग्रहं पण्णाना-
लभागिमापिरुक्कं एवंसौलभ्यादिगुणपूर्णोयं जन्मांतरसहस्रेषु यावद्बुद्धिर्मे वितानु-
णांतामेवभजन्ते जंतरूपदेशो निरर्थकः इत्युक्तरीत्या शास्त्रोपदेश वैयर्थ्यकारिणां
इतरविषयेषु अत्यभिनिविष्टानां भगवद्विषयविमुखानां चेतनानां हृष्टिवितापहारि- राम २१

पृक्त इव चेष्टतेति श्रीपंचरात्रे अर्चकपराधीनत्वमखिलात्मरिति भट्टारकैरप्युक्तं हि
अनेन रतिरिव्वातं त्यागेन स्थित्या सौलभ्यसौशील्ये स्वानादरेण स्वामित्वावात्सल्ये
च प्रकाशिते भवतः सौलभ्यसीमा भूमिस्थर्चावतारः एवं पंचप्रकारेष्वात्मनां पतता
मधः सर्वस्मादपि सर्वस्माज्ज्यायांश्चैवोत्तरोत्तरः सौलभ्यतेजगत्स्वामी स्थूलमोघुत्त
रोत्तरः इत्युक्तं हि भूगतजलवोत्ते अंतर्यामित्वं तथा तत्सदेशांतरगमनं विहाय
स्वस्थले स्थितावपि खनित्रादिसाधनैः खननं विना पानायोग्य भूगतजलवदव्वति
दृष्ट्वा आश्रयेदित्यापृष्ठावतः पुरुषस्य हृदये स्थिता अप्यचार्स्तुर्ष अष्टांगयोगाभ्यास
रूपयत्नसाध्यमंतर्यामित्वं आवरणजलवद्देशे पारत्वं तस्य ब्रह्मांडबहिर्देशस्थित
ता वरणजलवत् अस्यापि लीलाविभूतेः परतात् स्थितं परत्वं पात्के स्तकटतल्ययोगते
प्यरं आमता विप्रकृष्टांडांतर्गते तत्त्वेऽपि तस्मादुष्प्राप्य क्षीरसमुद्रवदस्यापि क्षीरस

श्रीवं
२२

19

क्तएवोदाहृतपरुकल्वाभक्तिपारवश्यपतास्तेप्रपन्नात्मकं कल्प् भगवज्ज्ञानोपयु-
क्तसाधनज्ञानशक्तिरहिता अज्ञाः प्रपन्नास्मदादयः भगवदात्यंतपरतंत्रस्वरूप-
याथात्म्यदर्शनेन उपायांतराणि स्वरूपविरुद्धानीति तत्परित्यागोपयुक्तज्ञाना-
तिमंतोज्ञानाधिका प्रपन्नाः नाथयामुनयतिवरादयः एवंविधाः भगवत्प्रेम-
तिप्रायेणशिथिलकरणाभक्तिविवशाः प्रपन्नाः शठकोपादयः इत्यपि हि श्रोल्लु-
कितमस्तेप एवमुक्तिस्तदतिप्रायावलंबनेन अज्ञानाप्राप्तिस्वरूपयाथात्म्य
ज्ञानभगवद्भक्त्युपायस्विष्व प्यधिकारिषु विद्यतेतथापि अज्ञेषु ज्ञानभक्त्यल्प
त्वं अज्ञानाधिक्यंभक्त्यल्पत्वंचेतित्रैयं अथवा अज्ञानानुसंधानंस्व
रूपयाथात्म्यज्ञानानुसंधानं भगवज्जनत्वानुसंधानंचेतित्रयंत्रयाणामप्यस्मि
तथापि यद्यस्मिन्प्रचुरं तदेव प्रपत्ति ईहेतुरि त्यनुसंधानंतस्येतिज्ञेयंतत्र-

राम
२२

स्वस्मोऽप्यीतिप्रायेणैव वैमुख्यभंजनं कृत्वा रुचिजनकः रुचिजनने संसारनिवृत्तिपूर्वकस्व
प्राप्तेः स्वयमेव साधानभूतः उपायपरिग्रहकरणे उपायपरिग्रहे देशांतरगमनायेक्षां विना
स्वयमेव निरतिशयभोग्योपेयभूतभगवदर्चावतारः एतेन उपेयत्वादुपायत्वात्स्वे
तरविषयविरक्तिपूर्वकस्वविषयरुचिजनकत्वात्सुलभत्वात् प्रतिस्वातंत्र्याधानाद
रेणसंसारिरक्षकत्वात् प्रपत्त्यपेक्षितगुणोज्वलत्वात् समस्तगुणसंपूर्णत्वात् प्रपन्न
जनरक्षकत्वान्तं उपायवरणविषयत्वाच्च अर्चावतार एव प्रपत्तेर्नियतो विषय इ
त्युक्तं भवति इति विषयनियमप्रकरणं इति लघुप्रपत्ति पारणाभूतिकारिकं सूव
क्ष्मसौलभ्यादिगुणपूर्त्या प्रपत्तेर्नियतविषये अर्चावतारेऽस्मिन् प्रपत्तिकर्तारो
धिकारिणस्त्रिविधः अहं ज्ञानाधिकं भक्तिविशरं अज्ञोत्तानाधिकामभक्ति
विवसाश्चेति अज्ञानातालेप्रपन्न एमदादिकल्प ज्ञानाधिकतालेप्रपन्न

श्रीवं॰मू॰ २२ चेदृढं स्थितत्वात् अविद्यातो देव एनं वेश्लोकतिलेपि मम्लून्त्रोलितुं इदं शर
णमत्तानां अविद्यातो देवे परिवृढत्तयावाविदितया स्वभक्तैर्भूमावाज्ञः गा
तिगतिमन्यामविदुषां गतिर्गम्यश्चासौ हरिश्चेति जिनंता ऽयमनोरदस्यं व्याः
जहे स खलु भगवान् शौनकमुनिः इदं शरणमत्तानामिदमेव विजानतां इ
दं तितीर्षतां पारं इदमानंत्यमिच्छतामित्यादिकमधिकारित्रैविध्यप्रमाणं तित
षतां अनिष्टानिवृत्तिर्भूयादिति त्वरावतां आनंत्यमिच्छतां स्वरूपप्राप्तपरिशुण
भगवदनुभवमिच्छतां इदमिति प्रपत्तिरुच्यते अपायोपायनिर्मुक्तामध्यमां स्थि
तिमास्थिता शरणागतिरग्रेषा संसारार्णवतारिणीति पूर्वं प्रस्तुतत्वात् भक्तिपार
रवश्यस्योपायांतरानुष्ठानाशक्तेर्विलंबासहत्वस्य चोपयुक्तत्वादत्र विलंबा राम
सहत्वोपयुक्ताकारयुक्त इत्यादिकारित्रैविध्यप्रकरणं भक्तिनन्दिलेरवस्था २२
७०

प्रथमाधिकारिषु अज्ञानानुसंधानं स्वस्य मध्यमाधिकारिष्वपि प्रामाणिकत्वादज्ञानस्य
सवासनानिवृत्त्यभावात् युक्तं चरमाधिकारिषु भगवन्निर्हेतुककटाक्षलब्धज्ञानभ
क्तिकत्वादज्ञानानुसंधानं नैच्यानुसंधानं इमंदुमुंन्दु तत्यतेपुंपतिवरं अज्ञान
शक्त्योः कर्मनिबंधनाचित्संबंधनाचित्संबंधमूलकत्वादज्ञानमविनत्वमवलंब्या
गच्छति ज्ञानपरत्वोः स्वरूपयाथात्म्यदर्शनमूलकत्वात् ज्ञानाधिकाममात्मतत्त्व
मवलंब्य प्राप्नोति भक्ति विवृद्धे भगवद्दिग्गृहेवेलरूपमूलकत्वाद्भक्तिपारवश्यंभ
गवत्तत्त्वमवलंब्य प्राप्तं भवति एतमनन्यं चेपके मेनन् किं जाविडतिलेयप्रमत्त मुंरानन्दा
न् चेपुके नेति गाथायां शठकोपार्यैरेकस्मिन्नेवाधिकारिणि एतदज्ञानादित्र
यमपि विद्यत इति स्पष्टमभिहितं अंकोंदेपविरुद्धंमुख्यमध्यलये तत्र एकमे
वावलंब्य प्रपत्तिः स्थिता तानि हेतुत्रयमूलक प्रपत्तिषु भक्तिमूले मुख्यप्रापक

रस्पर विरुद्धस्वभावविशेषाश्चउक्ताः इदानीं प्रपतेर्धर्मपुत्रादिभिरसाधनत्वेनानुक्त
त्वात् कर्मज्ञानभक्त्याद्युपायैः सहपठितत्वात् यद्येनकामकामेननसाध्यंसाध
धनांतरैः मुमुक्षूणां प्रपत्तिं सर्वेनयोगेननचभक्तितः प्राप्यते परमं धाम यतो नाव
र्तते पुनः तेनतेनाप्यते तत्तदन्नेनैव महामुने परमात्मा च तेनैव साध्यते पुरुषोत्तमः
इदं शरणमज्ञानामित्यादिपुराणे स्वसाधनत्वेनोक्तत्वाच्च अस्याउपायत्वप्रतिप
योग्यतास्तीति तद्याहृतकाहेतवउच्यंते इतुतन्नदैव्यात्एकजापितायुक्तपुत्रेन तुवां
क्रमाप्तो निद्दरोप्यतोऽनु उत्पादकत्वेन स्वहितैषिणः स्वाज्ञानदशायामपि स्वं रक्ष
कस्य पितुः पुत्रः स्वज्ञानदशायां मां त्वं रक्षेति रक्षकस्य पितुर्नाम स्वीकार मिलिखे
चेत् सताकारणेन तस्य सर्वदशास्वपि रक्षकस्य अकारवाच्यस्य सर्वेश्वरस्य च म
कारवाच्यस्यास्य च यः संबंधस्तस्यावबोधं भवति इतु न केवलं स्वरूपं तन्नैयाकरणतोऽपि

भेदंमितद्वारे इत्युनान् कुत्सेयम् ॥ ऊवताइयरु ॥ करणैश्चैथिल्येनोपायांतरानुष्ठा-
नक्रमत्वात्सर्वेष्वरमेवोपायायत्वेनाध्यवसितद्वारगमनं प्रतिज्ञावस्थामनुसन्ना
यांस्वहृत्सह्यपराहित्येन भगवतिन्यस्तभरत्वावस्थानरूपाप्रपत्तिर्नप्रपत्तिजन्नेष्य-
णावुंपरणांधरिणं ॥ कयंपुराणं ॥ अतिमात्रत्वरादेभक्तितद्रागमनार्थं स्वप्रपत्त्यपत्तेस्सा-
ध्यात्वंकारादेप्रवर्तते ॥ आगतप्रेद्दित्वंवरोक्षेणतमुपेक्षते इतस्वभावविशेषं कल्ल-
कल्याणांगुणांकलिलुंतिरु ॥ चवं कलिलुंतिरुनामंकलिलुंतिरु कुंछिलोहैलुंका-
णत्वं एवंभक्त्यावस्थाभेदजन्यप्रस्पराविरुद्धस्वभावविशेषाः कल्याणगुणेष्वन्त्री
भूतेष्वन्तर्नामसुकीर्तिनादे चइष्टव्याः ॥ इतिभक्त्यवस्थाभेदप्रकरणं ५ ॥ एवं
प्रपत्तिवैभवंतद्विषयवैभवंतदधिकारित्रैविध्यं त्रिविधप्रपत्तौभक्तिपारवश्यप्रे
तुप्रपत्तेर्मुख्यतातस्यस्वहेतुभूतभक्त्यवस्थाभेदेननाशः ॥ भक्त्यवस्थाभेदजन्यप-

श्रीव० २५

तिरूपांगासहत्वात्तस्मात्स्वपतीवानुकल्प्यसंकल्प्यादीनामवघातस्येदवत्संभवितस्वभ-
भावत्वमेवनत्वंगत्वं सिद्धोपायेतरसाध्योपायस्तुस्वपारतंत्र्यज्ञानरहितस्वयत्नपरा
णां मोक्षसाधनतयाशास्त्रविहितत्वात् अपायत्वप्रतिपत्तिसह: स्वव्यतिरिक्तप्र
वृत्तिरूपांगसहस्थत्वात्स्याल्लभ्य: त्वनन्यया उभयोपरि कर्मितत्वां तस्यैकांतिकात्यं
22 तिकभक्तियोगैकलभ्य: जन्मांतरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिषु नराणां क्षीणपाप-
पानां कृष्णे भक्ति: प्रजायते इत्युक्तत्वात् सिद्धोपायवरणात्मिकानिवृत्तिसाध्या अ-
धिकारिविशेषणभूतास्वरूपानतिरेकणी इयंप्रपत्तिरुभयापायहा तस्मात्सिद्धसा-
ध्योपायव्याहृतिवेषाया अस्या उपायत्वमसंभवितं फलंतु कुमात्म ज्ञानमुमप्रतिबं
धगुरेंडइतु फलसिद्धेस्तदेकशेषत्व तदेकरसत्व ज्ञानरूपात्मज्ञानं स्वरूपेणस्वा-
न्वयनिवृत्तिरूपाप्रतिषेधश्चैवोपपद्यते: चरमपदवाच्यफलस्य प्रथमवाच्यात्मज्ञा- राम

२५

के उपायवरणात्मिकाया अस्याः प्रपत्तेस्साधारणाकारः स्वस्वामुपायत्वप्रतिपत्तिस
हत्वं अंगतन्नैयोछिंतवैशेष्यापरतोछिके स्वव्यतिरिक्तचेतनप्रवृत्त्यसहत्वमस्यांगप्र
वृत्तिरूपांगसहितस्यैवसाधकत्वात्साधनांतरस्ववासनत्यागस्यैवास्यांगत्वेनविहित-
त्वात् यद्यस्यांगंततत्साधनमितिन्यायस्यप्रवृत्तिरूपांगवद्विषयत्वादस्या उपायत्वंना-
स्ति उपायंतन्नेष्यारुरुक्षु उपायांतनपिरंडेयुष्यारुरुक्षु इतिरंडेयुपोऽस्तु सिद्धोपायभूत
सर्वेश्वरः चेतनेष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारयोः स्वयमेवनिर्वाहकत्वात् अयमेवोपायभूत
इत्युक्ते तत्प्रतिसंदेहो भवति उपायोपेयत्वे तदिदं तत्ववत्त्वेन तु गुणाविसुपेयत्ववदुपेय
स्यापिस्वरूपत्वात् ये च वेदविदो विप्राः ये चाध्यात्मविदो जनाः तेवदंति महात्मानं
कृष्णं धर्म्मंसनातनं पुराणपुरुषं चत्वामाहुर्दिव्यामहर्षयः अमृतं साधनं साध्यं
संपपूर्णंतिमनीषिणः इतिचोक्तंहि महायांतरसंसर्गासहत्वात्स्वव्यतिरिक्तसर्वप्रवृ

श्रीव०
२६

यत्तु ह्युपेयानुवाकयात्वं चैतन्यकार्य्यमाकर्षात्त्वं प्रतिदर्शे त्वमनुवर्तिकपात्वं स्वरूपमिति ।
कि अन्वयव्यात्वं अविद्याद्वृतिवैष्णतेनाथनमाक्षुवोऽस्तु सकलोपायसाधारणत्वे
न अधिकारिविशेषणत्वात् चैतन्यकार्य्यकरत्वात् उपायदशाभावित्वमात्रं विना
उपेयदशायामप्यनुवृत्तत्वात् शेषत्वपारतंत्र्य कार्य्यत्वेन स्वरूपानतिरेकित्वात् अ
चिद्व्यावृत्तस्यात्मनो वैषत्वाच्चारु स्वानुमतेर्न साधनत्वं अचिद्व्यावृत्ति क्षुद्रयोग
जनं उपायतिल्पकारस्मृतिः अचिद्व्यावृत्तेः प्रयोजनं सिद्धोपायस्य तस्य वैश्व
रे उपकारस्मृति कौकर्य्यरूपोपेयेप्सितिश्च तस्मात्स्वयतेस्सर्वथा उपायत्वं न संभवति ।
स्वीकारानुपायत्वप्रकरणं ८ दुःखतालेनैतिरूतापेन किंवद्भिर्येप्राप्तिरुपायं भव
न्निनैवुच्चे तन्निषस्यएकस्याप्यनुपायत्वात् तवमनमाकिंसंकल्पास्थित इत्यु
क्तरात्या भगवत्प्राप्तेरुपायस्सर्वशक्तेस्सर्वज्ञस्य प्राप्तस्य परमपदस्यालोः श्रीमन्नारा

राम
२६

23

नैमप्यपद्वाच्चाप्रतिषेधश्चसाधकौ खलुः अज्ञातपोत्तुवंधनुक्तं परितिकुंकौंते-
षां अन्यथाचेतनो जीवनं स्वफलमितिस्थितस्यसर्वेश्वरस्यनिरुपाधिकुप्राप्तित्व
संबंधः चेतनप्रवृत्तस्यसह निरपेक्षोपायत्वरूपपरतिश्चद्दुष्टेस्यातां आपत्तैपांकि लेह्नुकि
मेतुष्ममितु अतैविलैतकोकातोकेपेवेंदुवतुः सर्वेश्वरस्यश्चाचरणपोः प्रपत्तिक्र-
त्वासंसारापदंत्तरेमेतिभ्रांत्यातद्देकपारतंत्र्यस्वरूपापदमेवोत्पादयेत् अतएव
कामापद्दं परिजिदीर्षन्नामम्यामत्पादपन्नयं स्वयत्ननिवृत्त्यास्थितश्चेत्सर्वेश्वर
स्यपमेवैनं रक्षति रक्षणानुकपेक्षितं रक्षत्वानुमतिं ये निरुपाधिकरक्षकेणस
र्वेश्वरेणक्रियमाणस्यरक्षणस्यास्मिन् चेतनेत्वं ममरक्षणं कुरुष्वेत्युक्त्वा ममैवेय
मिति रक्षत्वानुमतिमात्रेणभावयं स्यापेक्षा प्रतिकृतइत्युक्ता अपेक्षाऽदिरक्षत्वानुम
तिद्योतिकायांश्चाप्रपत्तिप्रार्थनामतिरित्युक्ताप्रपत्तिरप्यप्रतिषेधद्योतिकावेत्यनुप।

श्री व० २१

24

नास्तीतिसिद्धं स्वपरत्वनिवृत्ति- पारतंत्र्यफलत्वं स्वप्रयोजननिवृत्तिशेषत्वफलत्वंत-
र्हिज्ञातृत्वकार्य्यमितिकर्तृत्वभोक्तृत्वेन स्वपर त्वस्वप्रयोजनाहंस्यास्य उभयनि-
वृत्तिः कथमितिचेत् इत्थंज्ञातृत्वनिबंधनकर्तृत्वेपिभगवत्साक्षित्वप्रतिस्वपर-
त्वनिवृत्तिपराधीनस्वरूपस्थित्यादिमत्वरूपा[illegible] पारतंत्र्यकार्यत्वेनागताभो-
क्तृत्वसत्वेपिस्वस्येकस्मिन्नपिरसाभावेनस्थितिरूपास्वप्रयोजननिवृत्तिः पर-
तिशयाधायकत्वरूपशेषत्वकार्य्यत्वेनागताभवति अतःशेषत्वपारतंत्र्यज्ञा-
नवत्वात् उभयनिवृत्तिरपिसंभवति परप्रयोजननिवृत्तिप्रपत्तफलत्वेतद्वि-
षयप्राप्तिचैतन्यफलंतर्हि एतत्प्रपत्तचैतन्य फलत्वंकिमिंचेत्प्रवृत्तुद्योगरूपप्र
यत्नफलम् स्वप्रयोजननिवृत्तिमतःश्लेत नस्यसतोः प्रपत्तचैतन्ययोः पार
तंत्र्यशेषत्वानुगुणप्रयोजने इमएवेत्युक्तंभवति स्वप्रयोजननिवृत्तिमत।

ति

राम २१

पणस्यएतदुज्जीवनार्थोऽइच्छैव अतुतानेप्यातुमंदु साचसर्वकालंविद्यते अतुफलि-
प्यतुइवतितिवेमानात् अस्यस्वरूपाचिंतापदानिवृत्ताभवतितदाएवाफलति
अंतिमकालस्मरणकत्वेनाभिमतः कइतिशिष्यएस्वचरमदशायामपेक्षे अंतिमका
लस्मरणकः कइतिचिंतानिवृत्तिरेवेत्याचार्येणवेदांतिनाउक्तार्थः अस्मिनर्थेप्रमा
णं प्राप्नवुःप्रापकतुंपश्चिकुकथ्यातुमते तस्मात्प्राप्ताप्रापकः प्राप्तेसंतुष्टश्च सएव
स्वत्वमात्मनिसंजातंस्वामित्वंब्रह्मणिस्थितं इतिस्वत्वसिद्धस्वस्वामिभावसंबंध-
त्वेनस्वप्राप्तुस्वामिवदेतन्नात्मवस्तु प्राप्यत्वात् सर्वज्ञत्वसर्वज्ञत्वसर्वशक्तित्व-
सत्यसंकल्पत्वादिगुणविशिष्टस्यास्मिन् कृपास्वतंत्रस्यएतत्प्राप्तिसाधनत्वात् स्व
लाभेतद्वत्स्वामिसंतोषवत् एतत्प्राप्त्या स्वस्यसंतोषवत्त्वाच्च एतेनईश्वरस्यैव
प्राप्य त्वेन प्रापकत्वेनचेतनस्यस्वयत्नाचपः प्राप्तिसंतुष्टत्वेनस्वप्रयोजनाचयश्च

श्रीव० २८

लब्धसत्ताको भवतीति प्रथमं शेषत्वमवलंब्य निरूप्यानंतरं ज्ञानानंदादिभिर्निरूप-
णीयत्वात् दासस्यांतरंगत्वं दास्यमीश्वरव्यावर्तकं ज्ञानानंदयोरचिद्व्यावर्तकं
भगवत्प्रकारत्वेन लब्धसत्ताकस्य वस्तुनः खलु अचिद्व्यावृत्तिः कर्तव्याः प्रथमं
शेषत्वैकनिरूपणीयत्वमुक्त्वा ततीयपदेन मकारेण ज्ञानानंदलक्षणत्ववाच-
कः प्रणवः सर्वेश्वरप्रकारत्वप्रतिपादकं नारायणपदं चास्मिन्नर्थे प्रमाणं द्वा-
सभूतास्वतः स्वसर्वेत्यादि किंच कुर्युः षण्मासं सेवां कृत्वा महानिधिवदिममर्थं
लब्धवानिति हि प्रसिद्धिः इत्युतानवं ते उपेतु नत्वितः एवमेतस्याभावात् लो-
के अस्योपाधिकत्वदर्शनाच्च आगंतुकत्वमिति चेत् न स्वोज्जीवनेच्छायद्विते-
स्वसत्तायां स्वहायदि आत्मदास्यं हरेः स्वाम्यं स्वभावं च सदा स्मरेत्यादिभिः स्वाभा-
विकत्वस्योक्तत्वात् इदमागंतुकं न भवति स्वातंत्र्यमनन्यशेषत्वमवांमेपरंतु-

राम २८

श्चेतनस्य सतोः प्रयत्नचैतन्ययोः पारतंत्र्यशेषत्वानुगुणप्रयोजने इमे चेत्युक्तं भवति
एवं चास्य प्रयत्नचैतन्ययोस्सफलत्वात् भगवत एव प्राप्यत्वेन प्रापकत्वेन प्राप्तिसं
तुष्टत्वेन चास्य प्रयत्नस्य प्रयोजननिवृत्तिमत्वा अस्यार्थस्य प्रमाणसिद्धत्वात् सर्व
कालसत्वेपि स्वरूपाचिंतानिवृत्तिकाले फलितत्वाच्च परगतस्वीकार एवोपाय इ-
ति सिद्धं इति परगतस्वीकारोपायत्वप्रकरणं ॥ अहमर्थं तु ज्ञानानंदैकवंव्वव-
स्थमेन्दुपविंदास्यमिवत्स्वपर्यंतं गनिरूपकं सन्नुप्रोषत्वादयो ज्ञातृत्वादयश्चात्मध
र्माः तयाविशेषत्वपारतंत्र्ययोः प्राधान्यं ज्ञातृत्वभोक्तृत्वयोरप्राधान्यं च कथमि
ति चेदित्युक्ते नाहंबुद्धिव्यवहारार्हस्यात्मनो ज्ञानानंदमयस्यात्मास्वरूपमणुमात्रंस्य ।
ज्ञानानंदैकलक्षणमिति स्वरूपनिरूपकत्वेनोक्तयोरपि ज्ञानानंदयोः शेषत्वाद्यपे-
क्षया बहिरंगत्वेन बाह्यदेशनिष्ठत्वात् भगवत्प्रकारत्वेन शेषभूतस्यैव आत्मा

श्रा०व०
२९

रूपधिकमितिसिद्धं इतिद्वास्यांतरंगत्वाप्रकरणं इतः परमोधिकाकारिसोधनं क्रिय
तेदुपायत्तुक्कुपिराहियैपुंवेहयपदियेयुंतिरुकरणमंकैपांडानेयुंपोरेपिर.कवेणुं उप
पाधिका रस्याश्रावद्रोपदिवत् तिरुकणडामंकैश्मांडानित्याचाप्यविचस्यात्तवं उप
यत्तु किलैनपेरुमाह्लेपरीप्पडेपारैयुंप्पिहेतिरुनरस्त्तरैप्पारैयुं चिंतयंतियेयुंपोले
पिरुकवेणुं उपेयाधिकारस्यवालस्वामिवत् आजटपुमहाराजवत् पिह्लेपिरुन
रस्तरैप्पारित्यादिचार्यावत् चिंतयंतिवत्त्वस्यात्तवं पिराहिकुंद्रौपदीकुंवाचिप्रकि
युमप्रक्रियुंप्रारैत्तुसंकुलांकत्वात्तंकांपरपुराद्रनः मान्ताप्येहादिकाकुत्स्थततस्य
स्हृशंभवेदित्युक्तवत्याः श्रियः हाकृष्णद्वारकावासीक्वासियादवनंदन इमामव
स्थांसंप्राप्तामनाथांकिमुपेक्षसे शंखचक्रगदापाणेद्वारकानिलयाच्युत गोविंदपुं
डरीकाक्षमांसरणागतामित्युक्तवत्याद्रौपद्याश्च प्रतत्पशक्तिस्यांनारतम्यंपिराटस्वप्र राम २९

26

त्वातंत्र्य अन्यशेषत्वयोर्विघातकत्वादागंतुकत्वं शेषत्वविरोधित्वातंत्र्यं तच्छेष-
त्वविरोधितदितरशेषत्वं स्वातंत्र्यं शेषत्वविरोधि भगवदितरशेषत्वं तच्छेषस्य विरो-
धि अहंकारमाकिंडु वास्तुं डेतात्वात्मपुकुंछीयातयेरडिनेद्दि स्वस्वातंत्र्यरूपाम-
हंकारमालिनं सदाचार्योपदेशादिभिस्सवासनं निवृत्तं चेदात्मन औपाधिक-
जातिवर्णाश्रमाद्यागतविनाशिनामवद्दविनामदास इति स्वतु दासमस्ततास्वतस्स
वे आत्मा दासं हरेस्स्वाम्यं स्वभावं चेत्यादिकमस्ति हि तस्मात्स्वातंत्र्यादिकमौपाधि-
कं दास्यं तु स्वाभाविकमेव ग्रामकुलादिकल्पालवरूपेरनर्थहेतु एकांतिव्यपदेश-
स्य ग्रामकुलादिभिर्व्यवह्रियमाणं नाम अहंकारजनकत्वात्स्वरूपानर्थकरं अत
स्तेनाद्येन व्यपदेष्टव्यः एकांतिव्यपदेष्टव्यो नैव ग्रामकुलादिभिः विष्णुना व्यपदेष्ट-
व्योतस्य सर्वं स एव हि इत्युक्तत्वात् अतो दासनामैव व्यपदेष्टव्यः ततो दासमेव नि

श्रीव० टायुमहाराजः सीतार्थे रावणेन युद्धं कृत्वा शरीरं त्यक्तवान् उक्तं श्रीचार्य्यैस्तु सकुटुंबं
३० श्रीनारायणपुरे भगवज्जहदाहकाले तदसहनेन स्वयमपि स्वशरीरदाहेन शरीरंत
त्याज चिंतयंति कुटुंबयुतन्नैडे स्येपायतु चिंतयंत्यस्तु काश्चिदावसथस्थांते स्थितास्ह
ष्ट्वा बहिर्गुरुं तन्मयत्वेन गोविंद ध्यानमीलितलोचनास्तत्स्थिता विमलाल्हादक्षीणपुण्ये
27 च या तदा तदप्राप्तिमहादुःखविलीनाशेषपातका। चिंतयंतीजगत्सूतिं परब्रह्म
स्वरूपिणं। निरुच्छ्वासानयामुक्तिं गतान्या गोपकन्यका इत्युक्तरीत्या शरीरं स्वय
मेव गतं उपायतकुशक्तिपुंललज्जेयुंपत्नमुंकलप्पवेणु तस्माद्दुपापाधिकारिणा
स्वाचरणोपयुक्ताशक्ति उपायविरोधित्यागकाले लौकिकानां परिहासात् स्वसं
कोचकारिणा लज्जापारतंत्र्यविरोधिस्वयत्नष्वत्से तानित्याज्यानि उपायतु कुप्रे
ममुं तन्नैयोरणमयुंधरियामेपुंवणुं उपेयाधिकारिणः शेष्यविश्लेषणासर्वदेशस राम ३०

क्षिपेविद्दुलद्द्रोपदोलज्जयेविहाल्यतिरुकुरागा मकयांऽदानस्वव्यापारनैविरान् अ
मंदेशातुमस्यतपसश्चानुपालनात् नलांकुर्मिदपुगत्नीवमस्मसस्माऽऽतेजसाश्री:
स्वशक्तिंस्तकवतिद्रोपदोमुवस्त्रेवाकृष्यमाणोमुसभायांकुरुमस्मुजांलज्जांविहाय भ
गोविंदकृष्णेरकेतुभाभ्यांकराभ्यांवस्त्रसंगतहमकत्वात्कृष्णे स्थितेतिलज्जातत्याजद्रु
पदंतुपकं आचार्यस्तुस्वरकृतागेहेतुव्यापारंतत्याजतत्कथात्रनुसंसंधेयापार्श्वेम
रतपानुष्ठौतालवृंतंचवीजतुः दर्पणंगंधदद्दौष्णोमनरा रुसं ज्ञोविभीषणः दधार
१प्रर्णेकलशंसुग्रीवोवानरेश्वरः जांववानश्चमहातेजाः पुष्पमालांमनोहरांव
लिपुत्रस्तुतांवलंमकर्रंददौप्रियात हनूमान्दीपिकानदिव्यांसुषेणस्तुध्वजंशुभं
परिवार्यमहात्मानंत्रिगणस्समुपासिरे इतिपाद्मोत्तरखंडे एकोनपंचाशोध्याये अ
यमथर्व्वेकोऽहं पैरिपपुवेष्यकंपिद्दोतिकुनपरारेपकंअदुवेपुपेद्दिताक्कठल्यप्राज

प्रो॰व॰ नइदं कुर्य्यादिति विधिप्रयुक्तं खलु प्रसक्ताप्यासविवेकेन त्याज्यं भवति भोग्यप्रा
३२ प्तविषयरागप्राप्तत्वेनागतं प्रयासेनापि सक्तुमशक्यं हि उपायानुसंधाननिव
र्त्तकं उपेयत्वानुसंधानं प्रवर्तकं वैधत्वेनागमनदशायां देहत्यागरूपप्रवृ
त्तावुपायत्वानुसंधानं निमित्तं तस्मान्निवर्तयति रागप्राप्तत्वेनागमदशायां भ
28 गवद्विषयार्थं देहत्यागरूपप्रवृत्ता उपायत्वानुसंधानं तस्मिन्नेवं प्रवेशयति
अथ वा वैधदशायां भगवद्विषये उपायत्वानुसंधानं देहत्यागरूपप्रवृत्ति
निवर्त्तकं भवति रागप्राप्तिदशायां तद्विषये उपेयत्वानुसंधानं एतस्य प्रवर्त्त
कं अप्राप्तविषयं कलेसक्तानानवृत्तत्तुल्लद्धिद्धिकिं वेणुमेन्दिरान्दिरानिन्दा
लप्राप्तविषयप्रवणानुकूलवृत्तौ ह्यवैदैविन नुखदेहत्यागपर्य्यंतप्रावण्यजन
नं कथं युज्यत इति चेत् अप्राप्तहेयविषयप्रवणस्यस्यैनापि तद्विषयलाभ राम
नाश ३२

र्वकालसर्वावस्थोचितसर्वविधकैंकर्य्याणिनियमनप्रकारेणकर्तव्यानि स्थिप्रे-
माप्राप्यपर्यंतशरीरत्यागेतद्दिगतहाललाभे अधारणेनचभाव्यं इत्युपायोपेया-
धिकारित्वप्रकरणं विष्णोःकार्यंसमुद्दिश्यदेहत्यागोयथाकृतः तदावैकुंठमा
साद्यमुक्तोभवतिमानव इत्याग्नेयपुराणे देवकार्य्यपरोभूत्वास्वांतनुंयःपरि-
त्यजेत् सयातिब्रह्मसायुज्यं अपिपापकृन्नरः इतिवाङ्क्ये रंगनाथंसमा-
श्रित्यदेहत्यागंकरोतियः तस्यवंशेस्थिताःसर्वेगच्छंत्यात्यंतिकंलयं इतिवामने
ये अग्निप्रवेशंयःकश्चापिकुरुतेस्वकृतात्मना सयात्यग्निप्रवेशेनविमानेनममा-
लयप्राणांस्त्यजतियोमत्तोमांप्रपन्नोप्यनाशकं वालस्पर्धप्रकाशेन व्रजेद्ध्रु-
वेनमन्नहमिति अश्वमेधिकेपंचमाध्यायेच भगवदर्थस्वदेहत्यागस्यमो-
क्षसाधनत्वेनोक्तत्वात् अनन्यसाधनप्रपन्नस्यतदनुष्ठानंविरुद्धमितिचेत् ॥

भाव० ३२ भंजकाः स्वालंकरणादयः अनन्यदेवत्वं भंजकाः कामदेवभजनादयश्च
ज्ञानादयश्च ज्ञानधिकेषुपरं कुशपरकालादिषु दृश्यंतेहितस्मात्साक्षादुपा
यबुद्ध्यानुष्ठानेपि प्रेमपरवशानां तन्नदोषायेति किमुतरागप्राप्तानामनुष्ठा
ने ज्ञानविपाकार्य्यमानवत्तानतालेवरूमपेपेल्लां अटिकश्चितुपे ५ ६०॥
७७ ज्ञानविपाकरूपाभक्तिः तत्कार्य्यभामाप्रपन्नविवेकाभावरूपाज्ञानानंताहस्त
प्रावण्येनागच्छंतः प्रवृत्तिविशेषास्सर्वेप्यतिश्लाघ्याः कर्म्मनिबंधना ज्ञानक्रम
तप्रवृत्तयएववात्याज्याः उपायफलमापपेपांतर्मे तयापिरुक्षुमनु उपायप्र
तिबंधकामाकात्तु सिद्धोपायस्तस्वैश्वरकृषिफलम्तान्सुखविकाशायै
क्रियमाणा कैर्य्यैवतुपेपांतर्मे ताइयंभक्तिपारवश्यानिबंधनाप्रवृत्तिः उपाय
स्वकार्य्येकरत्वप्रतिबंधकानभवति साध्यानसमानेविलंवासहमोन्दिसा राम ३२

मोक्षार्थितस्वदेहत्यागेप्रवृत्तिर्लोकहस्यत चेत् स्वरूपप्राप्तिविषयप्रवणस्यतज्ज्ञाना-
र्थस्वनाशपर्यन्तप्रावण्योत्पत्तिः किंपुनर्न्याय्यसिद्धा हि अनुष्ठानमुमननुष्ठा-
नमुमुपायकोटिप्रविष्टन्वायिप्यानु: अनुष्ठेयत्वेनोक्तास्वशक्तित्यागादयः प्रे-
मार्थस्य उपायोपेयाधिकारान्तर्भूतत्वात् यथा उपायकोटिन्वितानभवंतित
था अननुष्ठेयोदेहत्यागश्चरागप्राप्तत्वेनापायबुध्यननुष्ठितत्वादुपाय-
कोटिन्वितोभवति किंतूपायोपेयाधिकारान्तर्भूत एव भवति उपायान्तरपा-
प्रापस्त्रसिद्धत्वेप्युपायबुध्य अनुष्ठितस्यैवोपायत्वं अन्यथाप्रपन्नस्य उपा-
यबुद्धिरहितस्येन क्रियमाणानां पुण्यदेशवासादीनामप्युपायकोटिन्वयस्य-
त् अनन्योपायत्वमनन्योपेयत्वमुमनन्यदैवत्वमुवेषुंपठिष्यान प्रतिकारण-
निमि अनन्योपायत्वंभंजकाः कर्मयोगानुष्ठानादयः अनन्योपेयत्व-

श्रीवा०
३३

दृष्टत्वात् एतासामज्ञानमूलत्वेपि प्रेमकार्य्यज्ञानमूलत्वादतिश्लाघ्यत्वं सिद्धोपा
यप्रतिबंधकत्वं च नास्ति सिद्धोपायसामर्थ्यं चेत्युक्तं भवति इति रागप्राप्तिसोरुसाध-
नेषु दोषभावप्रकरणं इदं तु कुचित्कुमात्मगुणकलेश्यानुक्तप्रधानहेतुविंतुष
वर्णं शमदमनियतात्मासर्वभूतानुकंपि अमानित्वमदंभित्वमित्यादिषु अ-
स्य चेतनस्य अनेकात्मगुणाः प्रोक्ताः तेषां सर्वेषामपि अनुकूलसहवासाचा-
र्योपदेशशास्त्राभ्यासादिहेत्वंतरेभ्योपि प्रधानहेतुरेतस्य वर्णमाल्याल्मेनं-
चुष्यपरतात् नियोक्तः कर्तुं सोनुं सर्वैश्वरविष[illegible]यमनोहरं चेत्युक्तत्वादासावर्णं
विनष्टं भवति परमात्मनि योरक्तविरक्तोपरपरमात्मनि च रूपादृष्ट्यान्तेनश्रुत्वा
घ्राणेन घ्रायेत्यादिनाऽन्तरविषयविरक्ते भगवद्विषयप्रावण्यस्य चोक्तत्वात् श्री
आत्मगुणं कलिलप्रघनं प्राममुद्रसमं आत्मगुणेषु किमिति [illegible] प्रधानं चेत् तेभ्य-

राम
३३

30

धनतुक्तु साध्यवस्तुनएवसाधनत्वेनसाध्यसमानंविलंविमसोढाकार्य्यकरंचेति
स्वतुइतरसाधनापेक्षयासिद्धसाधनस्यातिशयः साध्यप्रवएणमटिथाकपिल
साधनतितिलिछकिंश्यतु साध्यप्रावण्येनहेतुनाएवत्तुएतत्सिद्धसाधनपरिग्रहे
प्रवृत्तिः नद्वयमपिपर्वोक्तप्रवृत्तिनामस्तिप्राप्यातिशयकरत्वेनकैंकर्य्यरूपसा-
ध्यसमानत्वात् एतद्ध्यवसायमात्रेणसर्वेश्वरस्त्वरयाकार्य्यंकरोतीतिफलविलं-
लंवासहित्वादितरसाध्यापेक्षयातिशयः साध्यप्रावण्येनहेतुनाएतत्परिग्रहश्चतस्मा
त्सिद्धोपायंविनापिकार्य्यकरत्वसामर्थ्यवत्वादुपायप्रतिवंधकत्वमेतेषांनास्तिएवं
भगवत्प्रपन्नेपिउपायुपरस्यतद्विषयप्रावण्येनप्राप्तस्यदेहत्यागोदुस्साजः उपाय
बुध्याः अननुष्ठितत्वादुपायकोटावामन्वयपरहितः वस्तुगत्यातदन्वयेप्रेमपरवशा
नांनदोषविषयबुद्धिएवंकमनन्योपायत्वादिमंजकानांप्रवृत्तीनांत्याज्ञानाधिकेष्वपि

श्री व० तवार्प्पईश्वरन् केपुछुदुंसंत्रेप्रतिस्थितेमंत्राधीनं चदैवतमितिश्रुपपद्यईश्वरः अस्य अ
३८ निष्टनिहृतिसर्वकेष्टप्रापकेभवतिइश्वरन् केपुकंतवा वैकुतमानम ३ तुकेप्पतु
मरन् किंउयाहृयेप्राप्यमस्मिकेपकुरु इश्वरेवस्येमतिदेवाधीनं जगत्सर्वं मिति
प्राप्यमस्मि मत्तश्रीवेकुं ठलोकोस्मात्संतमुल्लभोमति प्राप्यत्वामंप्रापकत्वात्प्राप
पकत्वामेतिरुमंत्रतात्वेतिरुमंत्रत्वाममाचार्य्यत्वात्वे आचार्य्यत्वामं आत्मगु
32 णतात्वे प्राप्यत्वामप्रापकेश्वरेण प्रापकत्वामः अष्टाक्षरेण अष्टाक्षरत्वामं
आचार्य्येण आचार्य्यत्वंभष्वश्रीमदमाद्यात्मगुणानेस्येतपोराववप्यकत्वं
स्तुतानैश्वर्यकामत्वकुमुपासरुकंप्रपन्नरुकंवेणुं एतच्छ्रीमदमादिकंऐश्वर्य्यका
मानाममुमासकानांप्रपन्नानांचापोक्तितं इद्रियाणिपुराजित्वाजितंत्रिभुवनेत्वय
तस्माद्दैवंविछांतो दांतउपरतस्तितिरुस्समाहितोभूत्वा आत्मन्येवात्मनोपश्येन् राम
३८

स्सर्वेभ्योपिप्रामद्दमौप्रधानगुणौ अंतःकरणनियमनंशमबाह्यकरणनियमनंदमः
समाप्तिातत्प्राप्तिस्यादमश्चेंद्रियनिग्रह इत्युक्तत्वात् रूमासस्तंदमश्शमइत्यत्रदमो
बाह्यकरणानामनर्थविषयेभ्योनियमनंप्रथमोंतःकरणस्यतथानियमनमितिभा
ष्यकारैःगीताभाष्येभाषितत्वाच्च रूपेपिकारंदुमुंडनानाचार्य्यन्केयुकुरुं समस्दमयो
स्सतोराचार्य्यस्यव॰स्योभवतितस्मैसविद्वान्नुपसन्नायसम्यक्प्रशांतचित्तायशमान्विताये
नाक्षरंपुरुषंवेदनित्यंप्रोवाचतांतत्त्वतोब्रह्मविद्यामित्युक्तत्वात् अन्नश्शमदमः
शब्देनश्रवणोपयुक्तमवधानंविवक्षितंनतुपासनोपयुक्तात्यंतेंद्रियजयादि आ
चार्य्यंगीकारस्यतन्मात्रसाध्यत्वात् आचार्य्येनकेयुक्तंतवछितिरूमंत्रेकेयुकु
रु आचार्य्याेवश्यतन्मंत्रेब्राह्मणाधीनमितितदुपदेशमुखेनसार्थमंत्रोस्य हृदये
प्रतिष्ठितोभवतितस्मविद्ब्राह्मणोविदुरितिब्राह्मणप्रश्न आचार्य्यपरःनिरूमंत्रेकेयुक्तं

श्रीव० रुच्छेस्तेपि उक्तं चोल्लकुक्काचारतास्तेपि उक्तं इयमनादिकालवासितविषयनिवृत्तिः
३५ साक्षात्कृतभगवत्तत्वानां भक्तिपारवश्यप्रपन्नानां सकलजनमोहनतद्विग्रह-
सौंदर्यानुभवेनोत्पद्यते तत्त्वयाथात्म्यदर्शिनां ज्ञानाधिक्यप्रपन्नानां भगवत्स्वप
पाजायते अज्ञानप्रपन्नानां तु लोकस्मकर्तीकारसिताचसइति भगवत्कृतारचार-
प्रकारं तत्कारित्वं च प्रकारज्ञानाधिकैः पूर्वाचार्यैः कृतमाचारप्रकारं शास्त्रमुखेन
आचार्योपदेशमुखेन च ज्ञात्वा तादृशाचारानुसंधाने सति जायते पिरुक्तं कमभे
न्नित् आछिक् अज्ञानत्तैविट्ट कुं अरुलेहच्छिमेविल्लकुं अचामच्चैतेविल्लकैंउ
त्पतिक्रमः कथमिति चेत् सौंदर्यस्य हृष्टिचितापहारित्वेन इतरविषयाज्ञानजनक-
त्वात् रूपयाइतरविषयारुचिजनकत्वात् आचारानुसंधनस्य भयजनकत्वाच्च-
इवेमुनल्त तैल्लचोलुकिउदु भक्तिपारवश्यप्रपन्नानां अरुचिमूलाक्रपा भ- राम ३५

एकांतितु विनिश्चितपदेवताविषयांतरैः भक्त्युपायसमंकस्य प्राप्यैकमोक्षैकसाधनं इत्युक्त
त्वात् परंतु ऐश्वर्य्यकामानां साधनानुष्ठानदशायां उपासकानां विद्यांगत्वेन प्रपन्ना
नामधिकारार्थत्वे सापेक्षितत्वं मन्तव्यमितु वैनुकौऽत्र हुमिकत्वं वे दूवतु प्रपन्नानुकुम
मिरुवरुक्तु निषिद्धविषयनिवृत्तये यमैकं प्रपन्नानुक्तु विहितविषयनिवृत्तित्वे त्र
पाणां मध्ये प्रपन्नानां मे वात्यंतापेक्षितं शब्दादिभोगपरस्यैश्वर्य्यकामस्य साधना
तरपरस्य उपासकस्य च शास्त्रनिषिद्धविषयपरदारादिनिवृत्तिरनपेक्षिता तिशा
पितारोश्वर्य्यकामस्य साधनदशायां स्वदारेषु धर्म्मबुध्या प्रवृत्तिः फलदशायां भो
गबुध्या उपासकस्य फलं भगवदनुभवेति फलदशायां मन्वापाभावेपि उपासनद
शायां धर्म्मबुध्या प्रवृत्तिः सर्वेति प्रपन्नस्य धर्म्मबुध्या प्रवृत्तेरपि स्वाधिकारभंज
कत्वात् विहितविषयोपि निवृत्त्याभावं इत्युतान् चिलका कमलेपि उक्तं चिल्लकवु

श्लो० ज्जास्थिसमुदायरूपं चर्म्मावनद्धं दुर्गंधितं रोगाद्य अल्पस्थिरो दुःखमिश्रः अनश्चीव
३६ हइतिप्रत्यक्षादिप्रमाणे दोषदर्शनमपेक्षितं तदपि न मुख्यहेतुः आप्राप्तेर्वप्रधा
नहेतुः भगवद्विषयतलिप्सा किंतु कुणं कंठं न स्वरूपप्राप्तमेंदु प्रावण्येन भगवद्वि
षयावगाहनमपि न गुणदर्शनेन ना किंतु स्वरूपप्राप्तमिति इत्युक्तो ह्यासयोनुगुणहीनः
मेंदुनिनैतदर्शयित्वा भगवद्विषयप्रवृत्तिं दोषानुसंधाने दर्शितं संसारस्रति
लप्रवृत्तिपुंकुंठातुं अन्यथा अतिमात्रप्रावण्येन इदानीमेव भगवान् दृष्टव्य इत्य
33 भीनिवेशे कृते पि तद्दर्शनाभावात् कदापुन् कोटिपनित्यादिश्लोकरीत्या तद्वि
पागुणहीनः कविनक्रूर इत्यनुसंधाना दशायां तद्विषयप्रवृत्तिः संसारस्य दुःखव
हुलत्वादिदोषदर्शनदशायां तस्य वृत्तिश्चापुत्केस्यात्। कोटिविंत्रे च मनत्रि न्ने
किटक्कुं अठिपेन्नान् पिन्नुमुन्नू चेप्पडिपन्न नयनेनन्दानिनाक कल्मिरक्रूरं मम ३६

एकांतितु विनिश्चित्य देवताविषयांतरैः भक्त्युपायं समं कृष्णप्राप्तौ कृष्णैकसाधनं इत्युक्त
त्वात् परंतु ऐश्वर्य्यकामानां साधनानुष्ठानदशायां उपासकानां विहितांगत्वेन प्रपन्ना
नामधिकारार्थत्वे सापेक्षितत्वं स्ववर्णं तु वै नु कोऽत्र हि मिकत्वं वे द्वैवतु प्रपन्नानुक्तु मभ
मिरुवरुद्धनिषिद्धविषयनिवृत्तये प्रपन्नं प्रपन्नानुक्तु विहितविषयनिवृत्तितन्ने त्र
पाणां मध्ये प्रपन्नानां मेवात्यंतापेक्षितं प्रारब्धादिभोगपरस्य ऐश्वर्य्यकामस्य साधना
तरपरस्य उपासकस्य च शास्त्रनिषिद्धविषयपरदारादिनिवृत्तिरनपेक्षिता तिष्ठा
पितारो ऐश्वर्य्यकामस्य साधनदशायां स्वदारेषु धर्म्मबुध्या प्रवृत्तिः फलदशायां भो
गबुध्या उपासकस्य फलं भगवदनुभवेति फलदशायां मन्वायाभावेपि उपासनद
शायां धर्म्मबुध्या प्रवृत्तिः संभवेति प्रपन्नस्य धर्म्मबुध्या प्रवृत्तेरपि स्वाधिकारभंज
क त्वात् विहितविषयोपि नि। वृत्याभावं इत्युतान् चिलका 'कमलेपि उक्तं चिल्कक

श्लो० ३६ स्नाय्वस्थिसमुदायरूपं चर्म्मावनद्धं दुर्गंधितरोगाढ्य अत्यस्थिरो दुःखमिश्रः अनश्चैव
हइति प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्दोषदर्शनमपेक्षितं तदपि न मुख्यहेतुः आपाततैव प्रधा
नहेतुः भगवद्विषयतालिप्सोत्कंठितुकुण्ठं न स्वरूपप्राप्तमेंदु प्रावण्येन भगवद्वि
षयावगाहनमपि न गुणदर्शनेन ना किंतु स्वरूपप्राप्तमिति इयत्तु कोऽन्न्यासयोनुगुणहीन-
33 मेंदु निनैतद्दर्शयितुं भगवद्विषयप्रवृत्तिं पुंदोषानुसंधानं दर्शयित्वा संसारनिल
लप्रवृत्तिं पुंकुंठातुं अन्यथा अतिमात्रप्रावण्येन इदानीमेव भगवान् द्रष्टव्य इत्य
भाभिनिवेशे कृतेपि तद्दर्शनाभावात् कटिपन्कोटिपनित्यादि संश्लेषात् कारात्मा तद्विष
यागुणहीनः कविन कूरइत्यनुसंधाना। दृष्टा यां तद्विषयप्रवृत्तिः संसारस्य दुःखव
हत्वादि दोषदर्शन दृष्टा यां तस्य वृत्तिश्चापुंक्तेस्याता। कोटिवैन्नं चमननिंनो-
किटक्कुं अडिपेन्नानुपिन्तुमुन्नु चेय्डिपन्ननयनेनन्दानिनाक्क कल्लिरैकुरमम ३६

यहेतुरेतमाचारानुसंधानं चास्ति तथापि भगवद्विग्रहवैलक्षण्यं साक्षात्कृत एतदनुभ
वं करवंतीति सर्वदा विग्रहसौंदर्य्य एव मनोस्तीति विषयांतराज्ञानकारि सौंदर्य्यमेव
तेषु दृष्टं वर्त्तते ज्ञानाधिक्यप्रपन्नानां विषयांतराज्ञानहेतुभूतार्चावतारविग्रहसौंदर्या
नुभवस्य भयहेतुप्राकृतशिक्षाचारानुसंधानस्य च सत्वेपि तत्कापेक्षा ।। विषयत्वादरु
चिमत्ता कृपातेष्वधिकावर्त्तते अज्ञानप्रपन्नानां कादाचित्कस्य आर्चावतारवि
ग्रहसौंदर्यानुभवस्य अरुचिहेतुभूतकृपायाधिक्येन चित्स्मकारेपि सत्वेपि स्वा
नुचारानुसंधानस्यैव निरंतरत्वद्भयहेतुभूताचारानुसंधानस्यैव दार्ढ्येन स्थितिः एत
दार्ढ्यमादाय एवैकैकं विरक्तिहेतुरित्युक्तं भवति अरुचि पित्तकृद्दोषदर्शनमपेक्षि
तमापि रुक् अद्वुप्रधानहेतुर्वन्तु आपातस्वपेक्षाप्रधानहेतुरूपम्भा अरुचिर्जायत इत्यु
क्तं तत्काले भोग्यताबुध्या आश्लिष्यमाणां योषिच्छरीरं मांसासृक्पूयविण्मूत्रस्नायुम

श्रीव० ३४ मर्ज्जनीयंकुतत्वकुमापप्राप्तंकर्तुमायिरुंकुं अकैपालेभगवद्विषयप्रवृत्तिचेन्ननुस्वरू
पप्रयुक्तदास्यप्राधान्येशेषित्वायथाक्रिमतेतथातत् कृतहस्यात् संबंधात्तमंतद्भूति
रकेण अनन्योपायत्वादिकंयथाभज्यते तथातद्विषयप्रवृत्तिः कथंयुज्यतइतिचेन्न
तू तन्मूलंप्रावण्यंतद्धेतुस्सेषशेषिभावसंबंधः सचोपाधिकोनभवतिमतोयपयुक्तताहप्रास
तास्वरूपयुक्तसंबंधमूलेनागछत्प्रावण्यकार्यभगवदनुभवाभावेक्षणकालमपिनति
34 ष्ठतितदनापुरायोमाक्षैगांचक्षुतः सर्वेप्रवृत्तिविशेषा अवर्ज्जनीयाः शेष्यतिशयत्वकरत्वात्स्व
रूपप्राप्ताश्चभवंति तस्माद्भगवद्विषयप्रवृत्तिर्युक्ताभवति इतिभगवद्विषयप्रवृ
त्तिकैप्ररणं॥६॥ प्रापकांतरस्यपरित्यागानुकूलमज्ञानाशक्तिकत्वन्दुस्वरूपविरोधप्रेम
प्रधानहेतुत्वयत्तुपायव्यतिरिक्तोपायत्यागस्यापि अज्ञानाशक्तिमूलेनत्मकानिचेन्न
तू ज्ञानशक्तिसद्भावेपरिग्राह्यत्वस्यादतत्तयोर्नहेतुत्वं स्वरूपविरोधस्यैवमुख्यहे ३४

मनः स्रावरुकइति ह ढा अवसायेन स्थितं दासोहं पुनस्तव ध्योपायै विज्ञा इतराशं
नकारयेति गुणहीनत्वानुसंधानदशायामपि भगवद्विषयेप्रवृत्तिपरां कुर्यपरका
लादिषु हेयपेतत ज्ञाप्यार्थोत्रानुसंधेयः गुणकृतदास्यतिलुकाद्विलस्वरूपप्रयुक्तदा
स्योभिप्रधानं इगुणोर्दासम्युपागत इति गुणकृद्वाप्यपाये दासस्यरूपप्रयुक्तदास्य
मेवप्रधानं अनन्यैकुप्पिराद्विपरूलिच्चेएतत्वाक्ततैयेस्मरिप्पल्लु श्रीजनकराजपु
त्री अनुस्यांप्रयुक्तवार्त अस्मिन्नर्थेप्रमाणं मानुसंधेया तस्मात्स्वरूपचिजमाने
अप्राप्ततायामेवप्रधानहेतुत्वं अत आत्मगुणेषु शमदमादेवप्रधानस्तावितिसि
द्धं इति प्रामदमाद्यात्मगुणोपकरणं भगवद्विषयप्रवृत्तिपिन्ने च्चेह्मोबेन्दिरा
अतुकुहिप्रावण्यं अतुकुठिसंदंथं अलुलानौपाधिकमदस्यताप्रयुक्तं अंतसते
प्रावण्यकाप्यमान् अनुभवमिज्ञातवोतुकुलेयं अलुकुलप्यामेक्काकवस्मनेभक्षा

श्रीव० वहिष्पात्रान्तर्यैः कृतोयंतारजेन्नरं । अपायोपायसंयोगो निष्ठयाहीयतिनया अपायसं
३८ प्लवेसद्यः प्रायश्चित्तंसमाचरेत् प्रायश्चित्तिरियंसात्र यत्पुनश्शरणंव्रजेत् उपायानामु-
पायत्वस्वीकारेप्येतदेवहीतिप्रपन्नस्यप्रमादादेतत्स्वद्वत्यागमनकाले अपायश्चेति
वत् एवंप्रपदनस्मरणस्यपुनः प्रपदनरूपप्रायश्चित्तविधिर्नयुज्येत तिरुक्कुरुकैपि
रान्पिळ्ळाकुंपदिमत्ट्टिरांविंदुमिश्रमानप्पालकुंभमपकुंभमप्पकुंभगततीर्थसलिलं
35 वोले अहंकारमिश्रमाना उपायांतरंमदिराविंदुमिश्रस्वर्णमयकुंभगततीर्थसलिलव भ
दहंकारमिश्रमुपायांतरमिति अत्यंतापातमेभगवत्कारणिष्वैस्वदविमतविषयेस्स-
कलपापविलयेप्सोकुरुकाधिनाथैरभिहितं स्वर्णपात्रगततीर्थसलिलंपात्रशुद्धि-
सत्वेपिस्वस्यस्वतः परिशुद्धत्वेपिसुराविंदुमिश्रत्वेन अत्यंतनिषिद्धंयथाभवति।
तथास्वतोनिर्मलत्वादिभिः परिशुद्धात्मभगवदेकविषयतायास्वतःपरिशुद्धाचम- राम ३८

तुल्यमित्युक्तं भवति प्रापकांतरमज्ञानत् कृपापात्रज्ञानिकलुषकायं अपायमापतन्स्वस्व
पनाशकमाकैंकर्यत्वेन कादि निकृतिमेविन्नानिन्नति कथं त्याज्यत्वं मोक्षोपायत्वे
न विहितत्वादिति चेत् न स्वरूपरूपगुणैः स्वयमत्नगंधासहस्वरूपज्ञानरहितानामेव साध
नांतरमुपायः स्वरूपज्ञानवतां तु अपायः कथमिति चेत् अत्यंतपारतंत्र्यरूपस्वरूपस्य
स्वयत्नसाध्यसाधनस्य नाशकत्वात् उपायांतरं प्रदर्श्य ततो विश्लेषं जनयसि किमिति शोक
गोपायैर्विहितत्वाच्च वर्तते मे महद्भयमेनं केयमालेभयजनकं कालेष्वपि च सर्वेषु
दिक्षु सर्वासु चाच्युत शरीरे च गतौ चापि वर्तते मे महद्भयमित्युक्तत्वेन उपायांतरं भय
जनकं मामुचः एवं केयमालेशोकजनकं उपायांतर त्यागानंतरं अर्जुनस्य शो
के जाते स्वरूपानुरूपोपायमुपदिश्य मामुचः इत्युक्तत्वेन शोकजनकं च इत्यादिको लाभ
तवोतु एतस्य वर्तते प्रायश्चित्तविधि कृत्वा नु एवं स्वरूपनाशकत्वान्नंगीकारे स कदे

श्रीवा० ट्टुकेवेकोठिक्किल्लूकलवुवेल्लिप्पटुं ॥ विचित्राद्देहसंपत्तिरीश्वराय निवेदितुं सर्वमेव-
३९ कृताब्रह्मन् हस्तपादादिसंयुतेनु करणत्वा आदौ भगवद्दत्तकरणकलेवरादिकं-
मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु सततंकीर्तयंतोमांयतंतश्चदृढव्रता इत्युक्त
प्रकारेणध्यानार्चनप्रणामादिभिस्तच्छेषं यथातथातस्मैदीयते चेत् तदीयत्ववु-
ध्यासमर्पितं चेदुपायोनभवति मदीयत्वबुध्यादत्तं चेत् चौर्यंबहिर्गतं स्यात् भगवद्
36 व्यापहारप्रकारास्यात् राजमहेंद्रमस्थाणिरहस्ये अपहृत्यसभार्यांपुनर्दानवत् भक्तभो
गतैवद्भत्क्केक्कुमायोलेपिक्केकुमवधे भार्यास्वयंप्रयोजनं भर्तृभोगंस्वोदरपोषणा-
यसाधनंकरोतिचेत् आत्मानंभार्यात्वेनाहृतस्यभर्तुः सङ्गाय्यैतिनाम्नाख्यातायांस्व
स्याख्यायथा अवद्यंभवतिनहृत् भगवद्वैल्लक्षणापानुभवजनितभोगरूपांभक्तिंमोक्ष
साधनंकरोतिचेत् अयंमच्छेषभूतइत्यात्मानमाहृतवत ईश्वरस्यमच्छेषभूतइति राम ३९

क्तिः पुष्पलमल्लाहंकारः स्पर्शेन ज्ञानिनां निषिद्धा भवति एतत्तु कुष्पलकरेष्वोलेवंप
ज्यतु केछुभिन्वयच्चि पोलोमुंफनुकुमहद्यमन्दु एतस्य पराटिकावज्ञ ज्यस्य निवफ
लवं च महत्फलस्य विसहर्षं च भक्त्यालभ्यत्वन्नस्याभामत्वात्वनन्यापाश्रक्य इ
ति भक्तिश्च पलः परमो धर्मः भगवान् अस्य भक्तिमात्रावलंबनेन परमाणुरूपा
थेन रूपामो रूपं प्रददाति तथापि वराटिकादानस्य रत्नादानं यथा विसदृशं नि
वफलदानस्य राज्यदानं यथा विसदृशं तद्वदिदमपि तस्य विसदृशमेव तान् दारिद्र्या
केप्यालेन न कृतन् न कुकुटुकलावतिष्ठे दृष्टान्ते आत्मा आत्मीयं वराटिकादिकमस्ती
ति तद्दानमुचितं दार्ष्टान्तिके आत्मात्मीययोर्भगवद्वस्तुत्वात् हरि इत्येन स्वस्य सम
र्पणीयं वस्तु किमपि नास्ति गोदाना ब्धेक स्त्री पितृस्वं तस्य पुत्रो दाति एतथापि भ
क्त्या ददाति तद्वत् अवनं तन्न तेकुद्दकुभिः तिलगुडिनेकाहि किलनुवापमां अ-

श्रीव०
४०

एतद्रूपोपासनेभगवंतमभिमुखीकृत्यतेषांभक्तिंमोक्षोपायत्वेनविदधातिदृष्टांते अभिम
तवस्तुनोनव्याधिहरत्वंकिंत्वौषधस्यैवेदार्ष्टांतिकेपिनोपासनस्यसंसारनिवर्तकत्वंत
न्मिष्टस्येश्वरस्यैवेतिसंप्रतिपन्नं अविलंबेनव्याधिनिवर्तकमौषधं अभिमतवस्तु
मिष्टत्वेनविलंब्यकारणंयथातद्वदुपासनाभिष्टत्वेनेश्वरोपिविलंब्यफलप्रदोभ
वतीत्यवधेयं इत्थंप्रवर्ति प्यितत्परहिंसायेनिवर्तिष्यिकेकाक उपासनप्रवर्तनप्र
योजनंपरहिंसानिवृत्तिः श्येनविधेः परत्वाद्विहितज्योतिष्टोमादिकाम्यकर्मणोनि
वृत्त्यर्थमुपासनंविहितमित्युक्तंभवति भगवत्स्वरूपत्वज्ञानपूर्वक मनन्यप्रयोजनस्यना
गेंद्रादिदेवतांतर्यामिसमाराधनरूपेणक्रियमाणपश्वालंभनादियुक्तयागादिक
र्मणोपिरुद्धत्वात्तत्रस्वर्गादिफलसाधनत्वनागेंद्रादिदेवतामात्रोद्देशेनक्रि
यमाणपश्वालंभनादियुक्तं काम्यकर्मविशेषज्ञानांपरहिंसाप्रायमितिवक्तुं

37

राम
४०

नाम्नाचरतः स्वस्य च ॥ अवद्यंभवति राज्ञो भर्तारं संश्लिष्य प्रमातेतस्य भ्रतिर्देवेतिपतिनिरो-
धिवत् ॥ भक्तेरुपायत्वेनस्वीकरणमितिश्रीकृष्णकाधिनाथ ॥ आह ॥ वेदांतंकृत्वुपायपाक
विधिविक्ति उपदिशयेन्देन्दिवत् ॥ एवंस्वस्यपविरोधादिदुष्टणतदुपायः ॥ ॐमित्यात्मानंध्यायथा
आत्मानमेवलोकमुपासीत ॥ आत्मावारेद्रष्टव्यः श्रोतव्योमंतव्यो निदिध्यासितव्य इति वेदो-
तेः किमितिविहितमितिचेत् ॥ औषधसेवैपण्यातपक्व कलुष ॥ अमितमितवस्तुकछिले
पते कस्तचिपीढिवारैप्यार्से ईश्वरसेकत्वंतु विधिविक्ति ततने ॥ अविलंबेनाव्याधिनिवर्तक
स्यमहौषधस्यसेवाकार्येतुक्ते ॥ अतिरुग्मत्वेप्यनिंबभ्यो बालपुत्रादिभ्य स्वदमितलषि-
तवस्तुषुतदोषघ्नं मिश्रीकृत्य वत्सलामात्राद्भेपथ्याददतितद्वत् ॥ श्रीशंसंसारव्याधिनिवर्त-
कं विश्वसनिप्यं महौषधं भगवंतं स्वयदृति ॥ निवृत्तिपूर्वकं भजेतुक्ते ॥ अनादिस्वपल्स्व-
सनयातद्विनिवृत्तथ्येतनानपि ॥ असत्कामातापितृसहस्रेभ्यो वत्सलतरं प्रगल्भंतदभिमतस्व

तोपायो विचारश्रुतिरित्युक्तरीत्या अभिचारकर्मविधानं नास्तिकप्रशास्त्रविश्वासजन
नार्थं उपासनाविधानं तु स्वातंत्र्यान्यशेषत्वभ्रमवतश्चेतश्चेतनस्यतेऽमे आगंतुकभग
वच्छेषत्वमेव स्वाभाविकाकार इति स्वस्वरूपविश्वासजननार्थं अतुतो त्वप्युरैप्य
जों इत्युमनस्पर्शी अभिचारकर्मणो देहात्माभिमानिव्यापारत्वात् विशिष्टवेषविरोधि
त्वाद्दुःखानुभवमात्रफलकत्वाच्च चरमस्पर्शित्वं हि स तत्वं अहंकारगर्भमितदुपास
नं तु आत्मज्ञानवतो व्यापारत्वान् निकृष्टदेप्याविरोधित्वाच्च भगवदेकपारतंत्र्यरूपस्वरू
पस्यनाशकत्वेन मर्मस्पर्शी भवति इत्युतानु कर्मसाध्यमाकप्याल्लेद्दुष्करमुभाविरुद्धं
स्वरूपविरोधि इदमुपासनं यज्ञेन दानेन तपसानाशकेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति अविभ
घयास्ततुंतीर्त्वा सर्वापेक्षा च यज्ञादिश्रुतेः कषायपक्तिः कर्माणि ज्ञानं तु परमा गतिः का
षाये कर्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्तते जन्मांतरसहस्रेषु तपोध्यानः समाधिभिः नरा

योगपतया अत्यंतनिकृष्टत्वात्पशुहिंसैवतूच्यते शास्त्रविहितस्य भगवदेकविषयस्य प्रपको॰
तरस्यज्ञानिनाम्प्यायत्वोक्तिवत् अथपातकभीतस्त्वमित्यादिनापातकत्वोक्तिवत्॰
इदमप्यधिकारिविशेषापेक्षयाएवंवक्तुमुचितंहि मुमुक्षोरुपादेयस्यपुण्यस्यमुमुक्ष्व-
पेक्षयापापशब्दवाच्यत्वमस्तिहि ॥ इत्युतानएवविहितहिंसायोले विधिनिषेधंक
त्विरंडुकंकुपिस्थे योनेनाभिरन्यजेतेति प्रथमंविहितमभिचारकर्मतमः प्रचुरनास्ति
कापेक्षया विहितमदास्ति कान् कारीष्यादिकर्मानुष्ठानयोग्यपात्ररजः प्रचुरएतप्र
तियथानिषिद्धंभवतितद्वदिदमुपासनमपिस्वातंत्र्या अन्यनिवृत्तिपूर्वकंभगवच्छे
षत्वयोग्यसत्वप्रचुरापेक्षयाविहितंसत्यारतंत्र्यज्ञानवतोभगवदेकोपायत्वेहद्याध्य
वसाययोग्यान्परमसत्वनिष्ठानप्रतिनिषिद्धमपिभवतीत्युक्तेकोदोषः अतेशास्त्रवि
ध्यासतुका कविधिततुइतेस्वस्यविध्यासतुकालविधितत् एठचित्तशास्त्रवश्य

रोनास्ति अभिमुखस्य स्वकमात्रतिल्लैसंतोषं विलेयुं ६०॥ तर्हि अस्मिन् तस्य
संतोषः कथं जायत इति चेत् अनादिकालं विमुखोपि अभिमुखस्य स्वकं किंचि
द्व्यापारं करोति चेत् तन्मात्रेणैव संतुष्टो भवति एतिकैवांकालेमेल् विष्णुकै कु हेतुः
श्चिन्नमे ६२ तस्य एणत्वाद् अभिमुखस्य स्वकादधिकं अकिंचतेन किं कर्तव्यमिति
अल्पेनैव संतुष्यराणं स्वीकरोति एतिर्नत्यागहेतुः किंतु स्वीकारहेतुरेव पत्रं पुष्पं अ
न्यस्य एणितयुक्तियुंपुकैरदे ६२ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति तद
हं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः अन्यत्र एणोदपां कुंभाद्वन्यत्पादावनेजनात्
अन्यत्कुशलसंप्रश्नान्न चेच्छति जनार्दनः दातव्यं च केनचित् रूपितोस्मः किंचि
त्सुष्टं चेत्यादिभिः भगवतस्वल्पसंतुष्टत्वमुक्तं हि अतः प्रपत्तेः सुकरत्वात्स्वरूपोचि
तत्वाच्च एवोक्त दोषाभावः पुष्पैकाद्रिपत्रैस्तु पुष्पैर्पि द्वार्योपालेस्फलसाधनं कर्तु राम ४२

39

णांस्त्रीणांपापानांकस्मैभक्तिःजायते इत्याद्युक्तरीत्याकापल्केप्राकरकस्मानुष्ठानः
साध्यत्वादप्रक्तेनानुकर्तुमशक्यं अतःप्रापकान्तरप्रपन्नस्यत्याज्यं इतिप्रापका
न्तरदोषप्रकरणं आत्मयाथात्म्यज्ञानकार्य्यमात्कैङ्कर्यस्वरूपंतु कुचितमायवि
७७ वेंदवेवकि उपन्नियेनिवृत्तिसाध्यमाकैल्यालेनुकरमुमायिरुद्धं अस्याःस्वरूपम
सपदोक्तरीत्याभगवदत्यंतपारतन्त्र्यरूपात्मयाथात्म्यज्ञानकार्यत्वातस्वरूपानु
गुणाहंकाभिज्ञत्वागतनिषिद्धत्वाद्वधस्वरूपविरुद्धत्वाद्रागतानि अस्याः
स्वरूपोचितत्वान्नसंति फलविसदृशत्वंसिद्धोपायस्येवफलसाधनत्वेना
न्यास्त्वदुर्लभमानत्वेनाधिकारिविशेषणत्वान्नास्ति निवृत्तिसाध्यत्वेनदुष्क
रत्वादुःकरत्वंचनास्ति स्वर्गविषयमाकैयालयेहमैक्काठीकपश्वेइढेनएणातुः
भगवतोवाप्तसमस्तकामत्वेनपरिपूर्णत्वातदेहमवानुगुणा अनेनकर्तव्यउपहा

40

त्वमेनंस्वेछयाश्रानुयामीतीछतिचेत् तदाप्रापेष्पुकाभ्यान्येनपरिगणितंयातांकम
पिघ्नतिवंधकंनभवति चितःपरचिह्नाभेप्प्राप्तिरविनोपाधिः विपर्य्येतुनैवास
प्पतिवेधायप्यातकमित्युक्तंहि इत्वेतेंडंश्रीभरताद्धामान्पकल्लिलुंश्रीगुरुहस्ये
रुमाल्लपकल्लिलुंकारणात्वां श्रीभरताध्दिवानुकुन्नुमेयायपतु श्रीगुरुरूपेरुमा स्तुकं
तांभैतानेतसैष्यापतु स्वगतस्वीकारानुपायत्वंपरगतस्वीकारोपायत्वंचेतिइदंहृदयंश्री
भरतेश्रीगुरुस्वामिनिचहृष्टवोरुष्यमितिचेत् इत्थंस्वामिनैववनान्निवर्त्यराज्याभिषेकं
कारयित्वास्वस्वरूपानुरूपंकैंकर्य्यंलब्ध्वासुखिष्यामीतिरामविश्लेषविवे साङ्घ्रिप्रिरसा
याचितोमयाभ्रातुस्तिरामस्यदासस्यप्रसादंकर्तुमर्हसीत्याद्विनामार्गे मनोरथकत्वा
तत्रगत्वातत्रगत्वा अधिकारिकत्वंभगवच्छरणवरणंकृतवतः श्रीभरतस्यतात्पर्य्य।
प्पतिरितिपुण्यमेवप्रारण्य हृदयानुसारित्वाभावेनदोषोभरत् स्वामिनास्वयमा

कुमेदंमिलितं अङ्केष्वालेसुखरूपमाधिकं कुं ८० तुणंमदर्पणंधेनुमाहूयपश्चात्तणमे
वधारणार्थंतस्यैदायतेतदायथाफलसाधनयोरैक्यंतद्दत्रापिसत्कृतोंजलिः नमः
श्चकृजनार्हनइत्युक्तत्वा अंजल्यादिरूपंप्रपत्तिंपुष्कलयईश्वरंवंप्र कृत्वापश्चात्तत्संतो
षार्थंक्रियमाणं दास्यमपिवद्धांजलिपुटाहृष्टानम इत्येववाचिनइत्युक्तरीत्यास्वरूपा
नुरूपांजल्यादिवृत्तिविशेषरूपमेवेतिफलसाधनयोरैक्यं तस्मादियंनिर्वेधरूपान
भवतिकिंतुसुखरूपा अतोपिव्यापकांतराद्वैलक्षण्यमस्याः फलति इतिप्रपत्तिदो
षराहित्यगुणसाहित्यप्रकरणं २६ इवनवनेवध्येउनिमेकुपोतुइंतुप्रपत्तिमुमुक्षाय
मन्दु अवनिवनेव्यनुनिनेकुंपोतुपातकमुंविलक्कन्दु परतंत्रायं चेनस्वयंफलोम
नस्वस्वीकारेणस्वतंत्रंभगवंतंप्राप्स्यामीतिप्रयोच्छतितस्मइत्येतस्यज्ञानातिचेत् ए
वंविलक्कणापिप्रपत्तिः तज्ञामसाधनंनभवति स्वतंत्रस्वामीभगवानस्वशेषम् तंपरतं

गी॰व॰ ४४ देव पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् न त्वत्समोस्त्यभ्यधिकः कु
तोन्यो लोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभाव इति अपराधक्षामणोपयुक्तं बंधविशेषात् भगवति
विज्ञाप्य: तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीडं इत्यादिना प्रपत्तिक
करणेनागतोपराधः क्षंतव्य इति क्षामणं यथा कर्तव्यं तथा स्थितं हि अनादिकालम
42 नंतापराधं कृत्वा कदाचित्प्रपदनाद्यधिकरणेपि परिपूर्णमयि वत्सलः पद्विवारा
वणस्वयं इति स्थितस्येश्वरस्य हृदयदर्शने एतत्स्वीकारेन कश्चित्प्रतिबंधः तथापि स्व
स्वहृत्यानुसंधाने अस्य अपराधत्वेनानुसंधाय क्षामणं कर्तव्यमित्येव प्रतिभाति ने
दुनालस्परैयापूर्योंतभार्ये लज्जाभयं कलन्दिके भर्तृसकाशतिलेनिन्दुपंकीकरी॰
कवेणुमेनु अपेक्षि क्षमापेक्षा लेपि रूप्यतोन्दिरे पिवन्पणुप्रपति अनेककालभ
र्तासंबंधरहिता परपुरुषगामिनिनिग्रहपात्रभर्ता भार्यालज्जाभयरहितासती भर्तुः राम ४४

गत्यांगीकृतस्य पाप्मनो गुरुस्वामिनः दोषस्यैवोपहारत्वेनांगीकृतत्वात्पातकमिति दोषो एव पु॥
ण्यमस्तु यत्त्वस्य प्रियं तदिष्टं पुण्यमपुण्यमन्यत् इति त्वत्तु पुण्यपापयोर्लक्षणं त
स्मादेतत्कृतप्रपत्तेश्शरणागतहृदयानुसारित्वाभावे अपराधकोटिघटितत्वं एवं हृत्ता
नुसंधानेप्यस्यापराधकोटिघटितत्वमेव सर्वापराधकलुषं प्रायश्चित्तमात्रप्रपत्तिता
नुमपराधकोटिप्रविष्टेत्याह लक्षणं पएणा वेंद्रुपदिनिष्ठा निर्ज्ञाति अहमस्म्यपराध
नामालय इति सर्वापराधमस्मि मत्तेनानेन प्रपत्तिः कृता चेत् सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्या
मा शुचः इत्या अस्मिन्सर्वेश्वरमनसः प्रसन्नत्वात् इयं सर्वापराधानां प्रायश्चित्तमस्ता
स्त्वन्तु एताहृश्यी प्रपत्तिः त्वत्पादारविंदयुगलं शरणमहं प्रपद्ये इति अनुष्ठितवतां श्री
भाष्यकाराणां त्वत एवं हृत्तानुसंधानेनास्यापराधकोटिघटितयाप्रपत्तिमात्रात् त्वमेव मा
ता च पिता त्वमेव त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देव

श्रीव० अपेक्षानिरपेक्षां पंपातीरे गंगातीरे च स्वामिना स्वयमेवागत्य अंगीकृतस्य श्रीहनुमतः
८५ श्रीगुहस्य च अयमस्तु तस्मात् स्वगतस्वीकारापेक्षया परगतस्वीकारः प्रबलः इति
ष्प्रकारांतरेण स्वगतस्वीकारानुपायत्वात् परगतस्वीकारोपायत्वप्रकरणं २७ इवनमु
न्दिदुमवरु कल्ले अपनमुन्नि तुमेन्दुमिरुममयप्रधानानितिज्ञुकाण्डं चेतनस्य
42 पुरुषकारपुरस्कारवत् भगवतोपि तत्पुरस्कारः तमस्य भावः सौमित्रे सुग्रीवं सचिवं
कपिमित्यादिना वालस्वामिनं सीतां च पुरस्कृत्य हनूमंतं श्रीगुहं च अंगीकृतवानित्य
नयोरस्ति श्रीविभीषणांगीकारस्य लेपिमो हेपरुषितत्लेन दसवच्छावमानितस्य
त्वा पुत्रांश्च दारांश्च राघवं शरणं गतः सर्वलोकशरण्याय राघवाय महात्मने निवे
दयतु मां क्षिप्रं विभीषणमुपस्थितं इत्यादिना सत्वा पुत्रांश्च दारांश्च तस्य शरणाग
तस्य आनयैनं हरिश्रेष्ठ दत्तमस्याभयं मया विभीषणो वा सुग्रीव यदि वा रावणस्व राम ८५

पुरतः स्थितामामां गोकुर्वोत्यपेक्षते चेद्यावानपराधस्तावान् भवति खलु भगवदनन्यार्ह
शेषभूतत्वेप्यनादिकालं तत्संबंधज्ञानराहित्येनान्यपरश्चेतनस्स्वयमेवं वहतानुसंधो मामं
गीकुर्वीति प्रपत्त्यन्तरणं करोतीति नियतत्वेनापि स्वप्रयत्नेपरं पारतंत्र्यमिति क इत्यस्याः
तेस्मतालेवरूपारतंत्र्यप्रवलं आत्मेश्वरनन्यशरणेषु शरणागतेषु चेतनेषु विषये कृप
यातत्पारतंत्र्यं निरंकुशस्वातंत्र्यं निर्हेतुकं कांश्चिदंकेगीत्यतत्पारतंत्र्यं चेति द्वयमीश्वर
स्यास्ति तत्र स्वैकदाचित्स्वातंत्र्यं निरुद्धं महिफलमपि भविष्यति अपरंतु अप्रतिहतत्व
दतिहृद्दं तस्मात्तदपेक्षमाइदं प्रवलं स्वार्थे तैवेदं सर्वमपेक्षितान् नायमात्मा प्रवचनेन ल
भ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनुं स्वामी
तिकरतल्पांमुंडकेचोक्तत्वात् दयाकृत्कीर्तनस्यापेक्षा। कार्पण्यत्वेन वेदपुरुषापेक्षितश्चा
यपरगतस्वीकारः अपेक्षानिर्पेक्षमाकतिरुवदिकं श्रीगुरुपेक्षमाल्लुकुंभितुरापितु

श्रीव०
४६

तस्यनित्यत्वाच्चचेतनेस्येश्वरस्यच औपाधिकंनित्यंचपारतंत्र्यमस्तिहि अनित्यमानहरू
वरूपारतंत्र्यमुत्कृष्येवत्सुमितात्ते चेतनस्यानित्यमवश्यानुभोक्तव्यंकर्मपारतंत्र्यंईश्वर
स्यकर्म्मानुगुणंनिर्वर्हणरूपं अनित्यंपारतंत्र्यंचपुरुषकारपुरस्कारेणैवनश्यति अतम्
उभयोरत्तरत्तरूकत्तावस्तुस्थितोभवति नसाक्षात्कोकमाकर्ष्यालेप्यिवंघतैपिरूपराधामि
43 ह्येचेप्यपोकानु एतत्संबंधस्यपुरुषकाररूपमाद्विसाहित्येनागतत्वादुभाभ्यामपिएतन्निद्द
तिः कर्तुंनस्यते उन्तेनैकिंवाकिश्चुंकोल्नमत्नरूप्यालेक्कनन्याकोय एतयोर्गार्थयोःपु
रुषकारपुरस्कारःउभयोरवर्क्षोनीयः तस्मादिमेअस्मिन्नर्थेप्रमाणम्रत्ते कर्म्मण्युत्प
तिपिलस्वरूपगुणंकत्लालुवुरूकिकर्त्तसंकोचराहित्येनैनिरेप्यतु उभयोरपिपुरुषका
रपरतंत्रत्वात्श्रिमत्सेवायामित्यस्यश्रियपतइतिकर्म्मणिव्युत्पत्तिराश्रयणेनशेषत्व
स्वरूपेणचप्रणयित्वगुणेनचागतः चेतनपरमचेतनरूपसेवाकर्त्रीः तत्संकोचाभा। राम
४६

यमितिमहाराजपुरस्कारेणांगीकृतत्वात्सविद्यते इरुवक्तुमुचित्तं किंतु तं कां कु ७७ क
रोपमिपिप्पिकैक्काक अस्यनिरुपाधिकशेषत्वात्तस्यनिरुपाधिकशेषित्वाद्व्यवधानेन
आप्राप्याणांगीकारणो संभवेउभयोरपिपुरुषकारपुरस्कारः किमर्थ इति चेत् उभपदे
षप्रामनार्थं अनादिकालं भगवद्विमुखः अन्यविषयप्रवणश्चायं तदाज्ञातिलंघनं कृत
वानित्ययमेवापराधः अवर्ज्जनीयसंबंधेनास्यापराधमेवगणयित्वा अनादिका
लमेतद्रूपणभावस्तस्यापराधः अस्यएतादृशमपराधं दृष्ट्वा ईश्वरः कुप्यति पुरुषका
रे तु तादृशकोपः शाम्यति अपराधेनं मां कथं रक्षतीति चेत् तन्न भयं तस्य तस्मिन् सति शाम्य
तीह स्वरूपसिद्धेयुमत्वात्वे तदीयपारतंत्र्यरूपं चेत् न स्वरूपं आश्रितपारतंत्र्यरूपं भग
वत्स्वरूपं च पुरुषकारपुरस्कारेणैव सिध्यति औपाधिकमुपायत् नित्यमुपायानपारतंत्र्य
मिवरूवरु क्कुमुढु तदीयत्वोपाधिप्रयुक्तत्वादुपाधेर्नित्यत्वाच्च आश्रितत्वप्रयुक्तत्वा

श्रीव० ४७ दोषादेः सुखभेदेन स्वगतस्वीकारानुपायत्वस्य परगतस्वीकारोपायत्वस्य प्राबल्यम्
स्य परगतस्वीकारोपि पुरुषकारपुरस्कारस्य च प्रतिपादितत्वात् तदेतावत्सम्पर्यते एवं खंड
र्थ उक्तः अथ उत्तरखंडार्थ उच्यते तत्र प्रथमश्लोकार्थः गद्ये भाष्यकारो करोत्याद उच्य
ते तस्य प्राप्यविरोधिनिवृत्तिप्रतिपादकत्वात् तद्विरोधिनः केचिदुच्यंते तत्र कृता
न् तेडन नैतीमप्योपाधिविलक्षणापि फलं तु उपेयदशायां स्वस्य स्वयं भरणमारोग्यगु
णादोषवत् प्रतिबंधको भवति शेषिभोगदशायां स्वव्यामोहेन पुरुषभर्ते आत्मनिस्व
यमत्वं तत्पूरुषभरतसनंतदचितव्यापारान् करोतितत्समये अयं शेषभरतः मच्छेष
त्वं रूपं स्वत्विति स्वनैव्यानुसंधानस्वस्य भरणसमाणां शेषत्वगुणाः अनादिका
लं स्वतंत्रोहमिति स्थितत्यागतदोषवत् तद्भोगप्रतिबंधको भवति खलु अच्छिद्रं
कि इचटे अनेकैबुद्धैकृविरोधिपामाप्योलं आत्मात्मकारभरतस्यशेष्यादरो राम ४७

वः अस्मिन्नर्थे प्रमाणत्वेनानुसंधेयः आधिकारित्वप्रयुक्तं पुरुषकारमवर्जनीयः
प्रपत्त्यधिकारिणां त्वयाश्रयणमपि पुरुषकारपुरस्कारस्यावश्यकत्वात् स अवर्जनीयः
ऐश्वर्यात्मकामस्य भगवच्चरणार्थिनां त्वामाश्रयणमप्यपवर्गापेक्षितत्वादवर्ज
नीय इति वा इति भगवतोऽपि पुरुषकारावश्यकत्वप्रकरणं २८ एवं प्रथमप्रक
रणे पुरुषकारवैभवकथनमुखेन श्रीमत्पदार्थस्य उपायवैभवकथनमुखेन ना
रायणचरणौ शरणमिति पदार्थस्य प्रपत्तेर्देशकालादिनियमाभावादि प्रतिपाद
नमुखेन प्रपद्य इति पदार्थस्य विषयनियमकथनमुखेन पुनर्नारायणपदार्थस्य
अधिकारित्रैविध्यकथनमुखेन उत्तमपुरुषाक्षिप्ताधिकारिस्वरूपस्य प्रपत्तेस्साध
नत्वाभावस्य प्रपत्ते रित्यधिकृतस्यापेक्षितप्राप्तिलज्जायत्ननिवृत्तिरूपमदमाति
शूद्रादेः प्रपत्तेंगतप्रायात्माज्येरपायांतरदोषस्मपत्तायाः तत्प्रतिकोटितया प्रपत्तिनै

श्रीक०
४८

रवधानेनरक्षणीयंस्तनंधयप्रजारक्षकेभ्योमातापित्रादिभ्योवलात्कारेणाकृष्य घातुक
स्याजावाणिज्यकारिणोहस्तेदीयतेचेद्यथातद्भवति अनेनसर्वेश्वरएवरक्षकः स्वस्यस्व
यंनाशकइतिसिद्धं तन्नैतानेपिमुमुक्षूनतन्ध्येतानेमुमुक्षुकेपावतु अहंकारतैयुंविषयं
कल्लेविरुद्धके सर्वेश्वरस्यापतद्दुज्जीवनार्थमवसरप्रतीक्षकत्वादेवतन्नाशस्यसनहेतुः
किंतुप्रसन्नेवसंभवतीतिउक्तरीत्या अयंस्वयमेवस्वनाशकः स्वस्तु स्वस्यस्वयंनाशक
त्वंनाम अहंकारस्यविषयाणांचादरेण देहात्माभिमानरूपेणस्वस्वातंत्र्याभिमानरूपे
णचाहंकारोद्विविधविषयविहितनिषिद्धरूपः एतस्यावणस्यभगवद्दन्याईशेषभूतभग
वदेकभोगभूतात्मस्वरूपनाशकत्वंस्पुस्पष्टंस्वस्तु नकामकलुषंचित्तंनाहिमेजीवितेना
र्थः नदेहंएसमावीहृतिरस्तु अवनिस्पर्शस्यपथास्यान्वितायमदाहकत्वंएवमहंका
राप्यात्मयाथात्म्यनाशित्वेन आत्मस्वरूपनाशकः नकामकलुषंचित्तंममतेपादयोस्थितं का राम
४८

45

नुभवप्रतिबंधिकत्वप्रकरणं २९ दोषनिवृत्तितानेदोषमामि कामिनीमालिन्यादरण-
शीलस्य कामुकस्य तद्भोगविरोधित्वात्तन्निवृत्तेरन्यथा दोषत्वं तद्वद्दोषनिवृत्तेरपि स्वनिर्व-
धकारितायाः दोषेणसहैव चेतनानुबुभूषोरीश्वरस्य तदनुभवविरोधित्वाद्दोषत्वं तस्मा-
त्स्वस्य स्वयंमग्रप्रमाणोपायः भगवतामग्रप्रमाणस्तूपादेयः त्वंदास्त्वंवरुत्वंननमेविलप्य ।
त्वपोले अवनालवरुंननमैमुत्स्नेयान्पोजेयं कृपिलानुवानतैः स्वयत्नेन स्वस्य संपाद्यो गुणः
कृतकोरवदौपाधिकोविरसोपायस्व निरुपाधिकस्वामिना संपादितो गुणस्तु तस्य तद्व-
न्निरुपाधिकस्सरसः प्राप्तव्येतिश्री कुरुकाधिनाथ आवनेनेपोछियतात तन्न कुननूमै-
ते दुहै पावतुत्तनंघपप्रजपैस्तापिता करुक्कैप्पन्नित्तुंवां किघातुकनन्नवाडुवाणियन
कैयिलेकादिक्कु दुक्कुमापोलेइरुप्पतोन्नु प्राप्तेनाप्राप्तेनेश्वरेणवास्यगुणमार्गणं विना-
तत्प्रतिमठस्योज्जीवनार्थगुणसंपादनं स्वरूपाणामयुक्तं ज्ञानशक्त्यादिरहितां स्वमात्रादिभि

स्वतीयमानोपिविहितविषयः अनन्यभोग्यत्वरूपस्वरूपनाशकः विषमिश्रान्नभोजन
वत्‌विष स्यविषयाणांचदूरमत्यंतमंतरं मुक्तमेवविषंहंतिविषयाःस्मरणादपातिवि
षयाणांकोप्यमुक्तंखलु अग्निज्वालयैवविष्णुंकिंचिडाकेवानिनेकुमाणोलेपुं आरु
46 किंतयांविनुच्छि॰त्नित्लेयोतुं कुनिनेकुमाप्यालेमुंविषयप्रावणनाशसुखिकनिनै
कै अग्निज्वालानिवारणेनपिपासाशमनचिंतावत्‌हिंसोन्मुखफणिफणछायायाधर्म
कालमहातापशमनचिंतावच्चस्वरूपनाशकेषुप्रवणस्सन्‌सुखमनुभवानीतीच्छतिचेत
तद्विपरीतज्ञानकार्य्यं असह्यदहनज्वालाम्रुदन्याशमनंयथातथाविषयसंसर्गा
त्सुखचिंतापरिणिरिणः विषयाणांतुसंसर्गाद्योविभर्त्तिसुखंनरः नस्ततःफणिनःछा
यांविभ्रुमापाम्नयेतसद्दस्युकंहि अचुणमामुठिपुमाप्योलेभगवदनुभवैकपरनाय
मदुप्रकेतियापिरुक्कमवन्‌ विषयदर्शनतामुष्ठिपुंहि यथापक्षिविपूर्वस्यमधुर॰

मयैवैस्मवत्वंतुसर्वजन्मसुकेवलमितिमोक्षपर्य्यंतसर्वफलानिस्वप्रिस्यासंपादितानिप्र
दितानि अहंकारगर्भत्वात्त्याज्यानीति अहंकारकौर्य्यजितंतायामुक्तं नहिमेजीवितेन
योनैवार्थैर्नचभूषणैः वसंतारारूसीमध्येविनाशमंभहारयमितिप्राणादीनांतदर्थावि
नियोगोपयोगित्वाभावे अहंकारस्यासित्वात्त्याज्य।त्वंश्रीरामायणोप्युक्तं नदेहंनप्राणान्
न्नचसुखमशेषाभिलषितं नचात्मानंनान्यतत्किमपिशेषत्वविभवात् वहिर्भूतंनाथ
क्षणमपिसहेयातुशतधा विनाशंतत्सत्यंमधुमथनविज्ञापनमिदं इतिस्तोत्ररत्नेपि
देहाद्यात्मांतानिसर्वाण्यहंकारगर्भाणिचेत्याजानीति श्रीयामुनाचार्य्यैरप्यविहितं एखं
भाविद्धृतिरमुंइतिगाथायां श्रीशठगोपैरपिसर्वप्रकारविलक्षणपरमपदप्रसंग
मपिनक्षमः मदर्शस्वेदिस्युक्तं शास्त्रनिषिद्धतयावि शिष्टवेषास्यापिप्रतिकूलेनि
षिद्धविषयः विषयस्पर्शवत्तत्त्वसंबंधेननाशकोभवतिशास्त्रविहिततया अनुकूलव

श्रीव० शक्या आस्तिकनास्तिकस्यतु उपदेशमुखेननिवर्त्तनंनशक्यते अज्ञाःसुखमाराध्यः
५० सुखतरमाराध्यतेविशेषज्ञः ज्ञानलवदुर्विदग्धंब्रह्मापितरंनरंजयतिइत्युक्तेःहितम्
स्मात्तदपेक्षया अयमत्यंतनिकृष्टः इत्येवंइत्थंरूपिणामुष्टिकमल्लवंदिकेभागववि
रोधेतेषुंविशेषतुमुचितं पुक्तदोषउक्ताहंकारोविषयप्रावण्यंचस्वरूपेणैवनानाशकं
47 किंतुभागवतापचारमहानर्थंजनयित्वानाशकं तस्मादहंकारविषयसंबंधयोरतिक्रूरं
त्याज्यत्वं इत्यहंकारविषयक्रौर्यप्रकरणं २०। नामरूपंकलेषुवैभवायभागवतवि-
47 रोधेपरिणामरूपवत्सकलदग्धपटंप्याले वैभवत्वविनष्टदास्यनाम्नः तदनुगुणरू
पस्यचसत्वेपि अंतःकरणाशुध्यभावेन अहंकारवश्याभागवतेषुविरोधकारिणोभागव
ताःभासाःपुरुषाःदग्धपटतुल्याः आतानवितानयोः एवंवत्स्थितत्वेपिदग्धःपटो
वायुघातेनयथाशिथिलोभवतितद्वदिमेपि अपचाराग्निदग्धाःभगवन्निग्रहविम- राम
५०

गानश्रवणेन मनशैथिल्यदर्शनार्थं ढक्कावाद्यस्यातिकठिनध्वनिश्रवणेन नाशः तथाभ
गवदनुभवैकपरत्वेन तद्गुणश्रवणे शिथिलांतःकरणस्येतरविषयनामश्रवणमात्रेण
स्वनाशोय्यथा भवति तथा मदुपकृतेरस्य भगवदेकभोगत्वस्वरूपनाशकविषयदर्श
नमात्रेण नाशो भवति काकुष्पदृष्टायो वेंदुक्कगवति विषयांतराणि प्रदर्शयित्वा
हिंसिष्यसि किमिति श्राशट गोपैर्यैर्प्यमर्थो ठक्कोहि अज्ञानविषयप्रवणान् केव-
लनास्तिकनैय्यायिके ज्ञानवानानविषयप्रवणम् आस्तिकनास्तिकनैय्यायिके केव-
लनास्तिकनैतिरुतलां आस्तिकनास्तिकने तिरुतालुंतिरत्तुयोगात्तु विषयस्यदे
षभूयस्त्वात् स्वरूपविरुद्धता ज्ञानराहित्येन तत्त्ववशाः पुरुषः धर्म्माधर्मपरलोक चेतने
श्वरादिप्रतिपादकशास्त्रप्रावण्य वुध्यभावेन स्वैरचारिणा केवलनास्तिकेन तुल्यः केव
लनास्तिकस्य आस्तिकजननो मद्युक्तोपदेष्टमुखेन विधिनिषेधवश्यतासंपादयितुं-

पत्नप्रयुक्तं माहात्म्यमदृष्टानि प्रकृष्टबुध्यातज्ज्ञानमनिरूपणं अर्चावतारेषूपादान
दृष्ट्यचिंतापा अपिक्रूरं अर्चावतारोपादानं वैष्णवोमतिचिंतनं मातृयोनिपरीक्षया
तुल्यमाहुर्मनीषिण इत्युक्तं हि त्रिशंकुर्वैष्णोले कर्मचंडालनाम महाविशिष्टः यज्ञोप
वीतं तानेवाराप्रविष्टं त्रिशंकुवत्कर्मचांडालो मत्वा वदामि स्थितं यज्ञोपवीतमेवच
मस्त्वं यथा भवति तथा पतेत् तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलात्तुरं सराजापुनरेवं
तानिदंवचनमब्रवीत् प्रत्याख्यातो भगवता गुरुपुत्रैस्तथैव च अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वम
स्तिवोस्तु तपोधनाः इति त्रिशंकुक्तानंतरं ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितं
शेपुः परमसंक्रुद्धाः चंडालत्वं गमिष्यसि इति शेपुः तदनंतरं अथरात्र्यांव्यतीतायां रा
जा चांडतां गतः नीलवस्त्रधरो नीलः पुरुषो ध्वस्तमूर्धजः चित्रमाल्यांगरागश्च आय
साभरणो भवत् इत्युक्तं हि तत्र पापसिद्धत्वेन कर्मचांडालत्वं प्रत्यक्षं अन्नतु अना

पोषणाविनष्टा भवंति ईश्वरनवतरितुप्पणिन आनेतोछितकल्पेत्वं ह्वा भागवताप
चारं पोटामैपोन्दुजिप्परुलिन्नेश्वरु अवमानक्रिया संकल्पमात्रेणसर्वानिर्वाहक
ईश्वर अवतारमुखेन हिरण्यरावणादिनिरस नरूपातिमानुषचेष्टितानिकृतवानिति
मत् तत्सर्वमपिप्रज्ञाद्मरुष्णोद्भिभागवतविषयेषुतत्कृतापराधासहिष्णुत्वेनतिपरम
म्ना: नंज्ञीयरित्याचार्य्याः अवदन् पापूीतिर्मपिसंमतामङ्गकेषुसदास्तुते अवमान
क्रियातेषांसंहरत्यखिलंजगदितिहिभगवानाह भागवतापचारंताननेकविधं एता
दृष्टोभागवतापचार अनेकविधः जन्मनिरूपणं वृत्तनिरूपणं आकारनिरूपणंबं
धुनिरूपणंवासनिरूपणंज्ञाननिरूपणंइत्यादिप्रकारेण अपिलेयोनु अवरुकल्
पक्कल्जन्मनिरूपणं तन्नैकोपाचारात्तेषु जन्मनिरूपणं इतुताना चीवताम्तिलुपाव
नस्स्तिपिलुंकटिन्नकूरं अतेमतयोनिपरीरुप्पा दुकुन्दुपुणत्तेचो लुंतत्रभगवदी

श्रीव० कस्मैचिंडाल्लाभवंतिश्रीमरूणं प्रियुरेणुमित्तत्राणयामस्यार्थस्योक्तत्वात् इति द्वितिलेदै॥
५२ ततेव द्वतात तत्तै पुंस्पिल्लैस्याछिवानुक्तु अछिवानपणितवार्तेयुं स्मरिय्यतु अस्मिन्नर्थे
वैनतेय द्वतांतः पिल्लैस्पिल्लैस्याछिवा निद्रत्या चाप्यस्यश्री कुरुकाधिनार्थेनोक्तवा॥
तं चिस्मरतव्या किंचद्गातेसर्मो विश्वामित्रो चब्रवीदिदं एकतःस्या मकर्णानां पूतान्य
49 ष्टौतु देहि मे हयानां चंद्रशुभ्राणां गच्छ गालव मा चिरमित्यारभ्य किं तु ते मनसाध्यातमश्व
मेयततोवर नह्यहं भगवंतस्वल्पोह्यपचारो भविष्यतीत्यं ते नगृध्येनोद्योगपर्वण्युक्तोप
मर्थः प्रथमः वेदापर्हं हएगसिद्धोहि एतोस्यं तु संप्रदायसिद्धं तानानुष्ठानेक त्नेंद्री ता॥
त्नुप्पे ॥७॥ हक वरुकत्नूसंवंधमेयमेकि मय्याल्ले अवैप्पुंगनांत्नुमिद्धवुक्क वरुकत्न॥
पक्कत्तपचारमेयोरं उभाभ्यामेव पक्षाभ्यामाकाशे पक्षिणां गतिः तथैव ज्ञानकर्मभ्यां
प्राप्यते भगवान् हरिरित्युक्तरीत्या भगवल्लाभहेतोस्तत्वज्ञानस्य तदनुरूपकर्मानुष्ठा॥ राम
५२

चारान् दुराचारान् अज्ञातान् हीनजन्मनः भक्तान् श्रोत्रियो निंदन् सद्यश्चांडालतां व्र-
जेत् इत्यादिप्रमाणसिद्धत्वात् ज्ञानविषयतयास्थितं जातिचांडालत्वं कुकालांतरितं भा-
गवतनिकेषु योग्यतेयुक्तं अतुतु भिन्नेपि वस्तुस्वरूपं प्रवर्तितत्तनाकेयालं जातिचांडालत्वस्य
तस्मिन् जन्मनि जन्मांतरे वा भगवत्कटाक्षस्थितिकालो भागवतत्वस्थितियोग्यतास्ति ।
भागवतापचाररूपकर्मणा चांडालत्वस्य स्यात्तु आरूढपतितत्वेन सापि नास्ति यत्नको-
टिशतेनापि न स्यमामिवं सुधरो इति भगवतोक्तं हि इत्युक्तनकधाकारे नियमभिन्ने अ-
न्यथा भागवतापचारस्याधिकारिनियमो नास्ति जन्मवृत्ताकुत्कृष्टविषये तदपकृष्टे कृ-
तोपचारः क्रूरः तदपकृष्टः विषये कृतोपचारः क्रूरो न भवतीति नियमो नास्ति उभयत्र ।
पि कृतोपचारः उभयोरपि नाशक एव तं भक्तकच्छित् तन्ने वराप् चातियत् एवंरूपकलेषु
त्वमेन् कैप्याले भक्तेषु श्रेष्ठा अपि जात्या ब्राह्मणा अपि भागवतापचारकारिणश्चेत्

श्री व० पश्चिमं गीतं स्वरं कौशिकमुत्तमं इत्यादिभिरुक्तं मार्गागतोन्यपक्षे इति देशं प्राप्नवान् वसुः ।
५२ अंतरिक्षचरः श्रीमानसमग्रबलवाहनः तं दृष्ट्वा सहसा यांतं वसुं ते त्वंतरिक्षगं ऊचुर्द्वि
जातयो देवाः एष छिन्नस्पतिसंप्राप्यं धाम्नेर्यष्टव्यमित्येषः पक्षोस्माकं नराधिपः देवता
नां च पशुभिः पक्षो राजन् वदस्व नः देवानां तु मतं श्रुत्वा वसुना पक्षसंश्रयात् छागे
50 नाज्येन यष्टव्यमेवमुक्तं वचस्तथा कुपितास्ते तदा सर्वे मुनयः सूर्यवर्चसः ऊचुर्वसुं विमान
स्थं देवपक्षार्थवादिनं सुरपक्षो गृहीतस्ते तस्मात्तस्माद्दिवः पतः अद्य प्रभृति ते राजन्
आकाशे विहिता गतिः अस्माच्छापाभिधानेन महीं भित्वा प्रवेक्ष्यसि विरुद्धं वेदसूत्रा
णामुक्तं यदि भवेन्नृप वयं विरुद्धवचना यदि तत्र पतामहे ततस्तस्मिन्मुहूर्ते तु राजोप
रिचरस्तदा अधो वै संबभूवाशु भूमेर्विवरगो नृपः इत्यादिभिर्महाभारते मोक्षधर्मे
उक्तं इति भागवतापचारकोपपर्वप्रकरणं ब्राह्मणापं विलैचाच्छुकि उअनुवेदाभेपना राम
५२

नस्यचाभावेपिभगवल्लाभस्यपश्चान्मनुष्यः पक्षिवापिच्चवैस्मवसंश्रयाः तेनैवतेप्रयास्यं
तितद्विष्णोः परमंपदं यंयंस्पृशतिपाणिभ्यांयंयंपश्यतिचक्षुषास्थावराण्यपिमुच्यंते ॰
किंपुनर्बांधवाजनाः इत्युक्तरीत्याभागवतसंबंधएवपयानिरपेक्षसाधनंतथाज्ञाना॰
नुष्ठानयोः परिपर्णोसत्वेपिभगवद्विषयात्लाभस्यतदभिमतविषयभागवतापचारएव॰
निरपेक्षसाधनंभवति अतिलजन्मवृत्तादिनियममिष्टे एवंवोक्तउपायप्रयोग्यभयोर॰
पिजन्मवृत्ताद्युतकृष्टभागवतसंबंधएवफलहेतुः तदपकृष्टसंबंधः तद्धेतुर्नभवतीति॰
नियमजन्मवृत्ताद्युत्कृष्टभागवतापचारएवविनाशहेतुः तदपकृष्टतदपचारः तद्धेतुर्न
भवतीतिनियमश्चनास्ति इत्यर्थंकौशिकवृत्तांततिलुउपरिचरवसुवृत्तांततिलुंकाण॰
त्तां अयमर्थः कौशिकवृत्तांते उपरिचरवसुवृत्तांतेचद्रष्टव्यः कौशिकपुराणे त्वं॰
वेगीतप्रभावेननिस्तारयितुमर्हसि एवमुक्ताथचांडालोराक्षसंशरणंगतः पन्मया॰

संबंधः भगवल्लाभरूपफलस्यप्रयोजकः तस्मादनन्यार्हशेषत्वज्ञानाभावरूपतत्संबंधाभा
वस्तल्लाभस्यप्रयोजकः भगवत्संबंधमुह्यमानालिरंदुमोक्षमोलेन्दिल्ववव्रातु नभगवत्सं
बंधसाम्येपिजन्मोत्कृष्टस्तन्निकृष्टश्चसमोवा अधिकोनभवतिवाइतिचेत्समाम्यमपि
नास्ति उत्कृष्टमाकष्टमितुजन्मांशस्यसंभावनयात्वेषुशरीरेचयेत् किंउपहिंयेभयजन
क अतुकुत्स्वरूपप्राप्तमानन्नैव्यंभालिक्कवेणु अभिजात्यादिभिरहंकारहेतुतयाविना
शोपयुक्तत्वादपकृष्टं ब्राह्मणादिजन्मउत्कर्षभ्रमविषयम् तंउपायाप्त्यपेन अनन्यो
पायत्वाधिकारभंजकत्वात् मंशसंभावनास्मृभिः कालेष्वपिचसर्वेषु दिक्षुसर्वासुवाच्
च्युत शरीरेचगतौचापिवर्ततेमेमहद्भयं इत्युक्तप्रकारेणभयजनकं किंचतस्यशेषत्वा
रूपस्यस्वरूपानुगुणंनैच्यंपरान्दृष्ट्वा अभ्यासेनसंपाद्यं अपकृष्टमाकष्टमितउत्कृष्टजन्म
तुक्कुडं दुष्टदोषमिश्लैनैच्यंजन्मासिहं अकेप्यालुत्कृष्टजन्ममेश्रेष्ठंश्वपचोपिमहीपाल ॥

52

दिमुखतात्तेभगवज्ज्ञानहेतुदेहतुतानेइछिंत्कुर्य्याक्रित्स्नत्याज्यमामि सर्वैर्वेदाय॰
सदमामनंतिवेद्यैश्चसर्वैरहमेववेद्यइत्यामिरुक्तप्रकारेणमाराध्यस्वरूपस्याराधनस्वरूप
स्यचप्रतिपादकं भगवदेवपरं वेदं स्वाध्यायो ध्येतव्यइत्यादिविधिपारतंत्र्येणधीत्यमीमांसा
दिभिस्तदर्थनिर्णयंकृत्वाभगवदुपासनादौस्थितस्यतज्ज्ञानहेतुत्वात् ब्राह्मण्यंश्रेष्ठंभव
ति तदेव अहंकारहेतुत्वेन भ्रष्टकान्क्षत्रियोनिंदन्नसद्यश्चांडालतांव्रजेत् इत्युक्त॰
रीत्याभगवदत्यंतनिग्रहहेतु भूत भागवतापचारहेतु त्वाद्भगवज्ज्ञानोपयुक्तंचेत्याज्यं
जन्मवृत्तंकलिनुपयु क्तं चमुपकर्यमुंण्ये ०५ कुमिछिप्रकुमपेयोजकं प्रयोजकंभगव
त्संबंधमुमसंबंधमुं जन्मवृत्तयोरुत्कर्षे अपकर्षे फलत्ताभस्यतदलाभस्यचाप्रयो
जकः उत्कृष्टजन्मवत्स्वकेचित्फललाभवंतः निकृष्टजन्मतोपितथैवबहुविधाः तस्माद्
भयमुभयमुभयस्यप्रयोजकंनभवतिवयंभगवदनन्यार्हशेषभूताइत्येतत्स्थितिरूपोभगव

वेति अभिजनाद्यभिमानः जन्मदोषः तादृगभिमानरहितविलक्षणतदीयानुव-
र्तनं तद्दोषणमकमिति श्रीमदङ्कांघ्रिरेणुभिः वञ्चितिलाद्भुतगोपामभिहितं भक्तिर
हविधादोषाणस्मिन्नोऽप्यपिवर्तते तस्मै देयं ततो ग्राह्यं स च पूज्यो यथा ह्यहमिति भग
वतायुक्तं वेतकर्यो नृयोत्ते इक्षुरूक्कस्नोदृष्टसंवेधं अनेन सिद्धौषधसिद्धेन गुलिका
रूपेण स्पर्शवेदिनां यथा अयः स्वर्णं भवति तद्वत् विलक्षणसंबन्धोऽपि निकृष्टजन्मा
गतदोषं निवार्य वैलक्षण्यं संपादयति इक्षुरूक्कल्पकल्पसाम्यबुद्धियुमाधिक्यबु
द्धिं पुनरष्टक्षवेणु अतावता चार्य्यतुल्यरैन्द्वंसंसारिकलिल्तुंतद्विलमोघ्वरनिलुमधि।
कोन्तुं निनैके आचार्य्यसाम्यतुक्तदृ आचार्य्य वचनं ऐतेषु विलक्षणेषु साम्यबु
द्धिराधिक्यबुद्धिश्च कर्तव्या सा च आचार्य्यसमाः स्वापेक्षया संसार्य्यपेक्षया ईश्वरा
पेक्षया चाधिका इति प्रपत्तिः आचार्य्यसाम्यप्रतिपत्तेर्मूलं उपदेशका विलक्षभागव

52

अभिजात्यागताहंकारयोग्यतारहित्येन शेषत्वानुकूलं अत एवोत्कृष्टदासजन्मनिर्विषं क
भ्रमविषयमुक्तं तस्य दोषद्वयमपि नास्ति भगवत्संभावना अपि नास्ति नैच्यभावनापि
नास्ति कुतः उपायांतरान्वययोग्यतापि नास्ति नैच्यं स्वतः सिद्धं तस्मादुत्कृष्टजन्मनैव
भ्रांसंश्वपचोपि महीपाल विष्णुभक्तो द्विजाधिकः विष्णुभक्तिविहीनस्तु यतीच श्व-
पचाधमः इति वदंति हि इति जन्माद्युत्कर्षापकर्षप्रकरणं २२ निकृष्टजन्म
तादृशीवं तद्दोषयामिप्यनुविलक्षणसंबंधनाले निकृष्टजन्मा जेगतनैच्यभावना
दिदोषशंगतिः जन्मसिद्धनैच्यवतां उपायांतरान्वययोग्यतागंधरहितानां विल
क्षणाधिकारिणां शेषत्वसंबंधेन भवति संबंधस्तु कुयोग्यतौ पुंगयोस्तु जन्मकोनैच्या
कवेणुं जन्मतु कुकोनैच्यमनुकुपरिहारसंपत्तिनिलायांदु कवं किं उपाहितेपरूलिचे
नात्. विलक्षणभागवतविशेषेणोक्तं संबंधयोग्यता चास्य स्वजन्मदोषनाशेन भ-

श्रीव०
५८

चानुमोदनंस्वयमभ्यर्चनंचैवमदर्थेदंभवर्जनंमत्कथाश्रवणेभक्तिस्वरनेत्रांगविक्रियाम
मानुस्मरणंनित्यंयच्चमांनोपजीवति भक्तिरष्टविधाह्येषायस्मिन्म्लेछेपिवर्ततेसविप्रें
द्रमुनिश्रीमान्सयतिस्सचपंडितः नमेऽभक्तश्चतुर्वेदी एजयन्भक्तिवर्जितः समेऽभक्तसद
च सोमयज्ञकृच्छ्वपचोपियः तस्मैदेयंततोग्राह्यमित्यादिनाचवहुस्थलेषु भागवतवैभवंप्रति
पादितं इतिहासोत्तमे श्रीरामायणे च[illegible]इंवाभगवद्भक्तंनिषादंश्वपचंतथावीक्षतेजा
तिसामान्यात्सयातिन[illegible]कंनर इत्यादिनातद्वैभवंप्रतिपादितं श्रीवराहपुराणे मद्भक्तं
श्वपचंवापिनिंदांकुर्वंतियेनराः पद्मकोटिशतेनापिनक्षमामिवसुंधरे इत्यादिमांप्रो
क्तं श्रीभागवते श्वपचोपिमहीपालविष्णुभक्तोद्विजाधिकविष्णुभक्तिविहीनस्तुयति
श्चश्वपचाधमः विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचंवरिष्ठमम
न्येतदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणंपुनातिसकुलंनतुभूरिमान इत्यादिभिर्बहुस्थ

राम
५८

53

तेषुमपिप्रतिपत्तिः कर्त्तव्येत्याचार्य्यवचनं इष्टदेविनिषेध्यातोद्धिकेप्रमपचारं एवंगौरवंप्र
तिपत्तिभावे अपचारहेतुः इत्यर्थमितिहासपुराणांकलिप्यपुस्तुं ठहरेंान्ठमातकुविमे-
पित्तुं कारणा चोरवेणाकु कुरुति पित्तुं नस्मतवालवणरित्तुंतेहा निरतेनित्तंमेबोरुलकु
मेलिनूपाहि कलित्तुं विसमाकक्षाणालां अपंचभागवतरुपार्थः इतिहासपुराणसुमपि
त्तुंचुगोलिइति दशाकेन दृमालकविमेइति दशाकेकणा चोरवेणा कुरुति दशकेनराणा
तवालवुणरिति दशकेतोदृंके त्तिर तेनिरति दशकेमेंप्योरु त्तुइति गाथायां उपरिस्थिता-
सुषट्सुगाथासु च अतिदेशवचनदर्शनीयाः तत्र महाभारते मन्त्रकं गूढं संभाव्यादवम-
न्यंतियेनराः नरकेष्वेवतिष्ठंति वर्षकोटिर्नराधमाः चाण्डालमपिमन्त्रज्ञं नावमन्येतबुद्धि
मान् अवमानात्सतत्येवरौरवेनरकेदिसइत्यादिना नमन्त्रज्ञा भगवन्मन्त्रज्ञापिपाभागवता-
स्तताः सर्ववर्णेषुतेष्ठ जाःपेष्टभक्ताजनार्द्दने इत्यादिमन्त्रज्ञजनवा। स्तत्यंपरजाप्यं

श्रीव०
५१

निर्दिष्टवान् । परमात्मेक्ष्वाकुवंशप्रभवाकनिनेमहल्लिश्चेभूताः इक्ष्वाकुकुलनाथ
स्वामीश्रीविभीषणांगीकारानंतरं आसत्याद्विममतत्वेनराक्षसानांवलावलनिमि-
त्ताद्विना विभीषणराक्षसजातिममत्वाइक्ष्वाकुवंशप्रभृत्यनुसंधायस्वानुजइव-
अस्मिन्नभिमानंकृत्वावार्तामुक्तवान् अनेनभगवद्रामानुकृत्यवंतंपुरुषंप्राकृताः
अस्माकमुपयुक्तोनभवतीतिपरित्यजंतिभगवान्स्तुतं अत्यंतादरेणापरिगृह्णातीत्य
यंविशेषः उक्तोभवति येरियेडैयारुकुमेरुमालब्रह्ममेधसंस्कारंपरिणाय्प-
लिताः मर्य्यादानांचलोकस्यकर्त्ताकारयिताचसइत्युक्तरीत्यालोकमर्य्यादा-
स्थापनार्थमवतीर्णः पितृवचनपरिपालनादिसामान्यधर्मस्थापनशीलाःस्वा-
मीश्रीजटायुषोब्रह्ममेधसंस्कारंकृतवान् अनेनजन्माद्युत्कर्षा अपितन्निकृ-
ष्टविलक्षणाभागवतेषुविषयेपुत्रकृत्यं कुर्वीतेत्यर्थः उक्तं धर्मपुत्रदशरार

54

एम
५१

त्रिषु अभिहितं लिंगपुराणे वैष्णवानां विशेषोस्ति विष्णोरापतनं महत् जगाम श्री वि
मानानि हृद्यानि मनीषिणांच: पश्यति स्म शुभाचारं वैष्णवं वीतकल्मषं यस्मिन् कस्मि
न्कुले जातं ब्राह्मणमेहंऽवक्तुवि इत्यादिना भागवतवैभवं प्रतिपादितं श्रीपरांकुशप
राकालादि दिव्यप्रबंधेष्वपि भागवतवैभवं तत्तद्दशकेषु प्रतिपादितं तत्रैव द्रष्टव्यं
इति विलक्षणप्रकरणं क्षत्रियजनानविश्वामित्रन् ब्रह्मर्षियानान् क्षत्रियकुलो
द्भवो विश्वामित्रः तज्जन्मन्येव स्वतपोविशेषेण वशिष्ठवाक्याद्ब्रह्मर्षिरभूत् तस्माद
स्वंतापकृष्टकुलोद्भवा अपि तच्छरीरेणैव अनवधिकशक्तिक भगवत्संबंधरूप
संस्कारविशेषेण अत्यंतोत्कृष्टकुलजानुवर्तनीया भवंतीत्यत्र प्रतिबंधो नास्ति वि-
भीषणेन रावणेन कुलपांसनमेदान् प्रदायतां दाशरथाय मैथिलीत्यादिप्रकारे-
ण हि मुक्त्वैवं तं विभीषणं पापिष्ठो रावणः कुपितः सन् त्वां तु धिक्कुलपांसनमिति-

श्रीव०
५८

55

रीस्येमनुष्याणां द्विजोत्तम यः क्रोधमोहौ त्याजति तं देवा ब्राह्मणं विदुरित्यादिना विस्त
रेणोक्तः अनंतरं भवानपि च धर्म्मज्ञः स्वाध्यायनिरतः शुचिः ननु तत्वेन भगवन् धर्म्मा
न् वेत्तीति मे मतिः माता पितृभ्यां शुश्रुषुः सत्यवादी जितेंद्रियः मिथिलायां वसन् व्याधस्
ते धर्म्मान्प्रवक्ष्यति तत्र गच्छस्व भद्रं ते यथाकामं द्विजोत्तम व्याधः परमधर्म्मात्मा स त्वे
छेत्स्यति संशयान् इत्यादिना हितोपदेशं कृतवती तां स्तुत्वा कौशिको मिथिलां गत्वा पं-
चकानि पवित्राणि शिष्टाचारेषु नित्यदा इत्यादिना सकलसंशयान् छिन्नवानित्यारण्य
पर्वणि त्रयोदशाध्यायेषु विस्तरेणोक्तं अनेन जन्मोत्कृष्टानामपि तदपकृष्टज्ञाना
धिकाश्रमद्वारं गत्वा ज्ञातव्यार्थश्रावणं कर्तव्यमित्यर्थः उक्तो भवति कृष्णन् भीष्मद्रो
णादिगुरुं केलैविदुर्म्मो विदुरान् निःसमा लिकपिलेयसुतुवैपताऊ धर्म्मसंस्थापनार्थ
मवतीर्णः लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन् कर्तुमर्हसीत्यादिना ज्ञानिनापि वर्णाश्रम- राम
५८

वाक्यैतेपुत्रानाधिक्यैतेयुक्तौदृष्ट्वाविदुरंवृत्तमेधतात्नेसंस्कारिताल् स्ववर्णे धर्मनि-
ष्ठो धर्मपुत्रस्य अशरीरिवाक्येनचतज्ज्ञानाधिक्येनचसंदेहमकृत्वाग्नौविदुरस्यवैदि
काग्रेप्रयोगं वृत्तमेधसंस्कारं कृतवान् ऋषिकल्पधर्मव्याधवत् चान्यत्रापितुवंढिध
र्मसंदेहं कल्पेश्रमिपितुर्क्तौकेकृकल्प् चतुर्वेदधरास्सर्वोलक्षणाकृषयः मातापिता-
शिष्यपापपरस्यजातिस्मृतिमतः सकलधर्मस्यतत्तस्यधर्मव्याधस्याहारदेशेतद्व
सप्रतिचास्तंतः ज्ञातव्यार्थेषुसंदेहानतदुपदेशमुखेनहतवः कश्चिद्द्विजातिप्रवरोवे-
दाध्यायीतपोधनः तपस्वीधर्मशीलश्चकौशिकोनामभारत सांगोपनिषदान्वेदा-
न् अधीत्यद्विजसत्तमः सवृक्षमूलेकस्मिंश्चिद्वेदानुच्चारयन्स्थितः उपरिष्टाच्चवृक्ष
स्यवलाकामन्यलीयततयापुरीषमुत्सृष्टं ब्राह्मणस्यतदोपरिततोत्याद्विजाकोपितकस्यमहा
त्स्यमुक्ताभिचार्यतस्यग्रामगामनवेलायांपतितांतयासाविश्वातंप्रतिकोपःशान्तश्च

नो अतिप्रवनायोग्या भवंतीत्युक्तं भवति मातुर्नेहितपिविप्रपमाकपिरियनंपितृदैव
वरुकक्कुलिच्चेपरतवाहतेयेस्मरिप्यतु मातुर्निहिनंपित्याचार्योविषयेमहारएरोभाष्य
काराणांसूक्तवार्ता अन्नानुसंधेयाप्रादुर्भावैरित्यादिना प्रादुर्भावैस्सुरतरसमोदेव
देवस्तदीयाजात्याहवैरिचगुणानस्ताहरशोनानगाऽर्हः किंतुश्रीमद्भुवनभुवनत्राणतोस्म
षुविद्यावृत्तप्राप्योभवतिविधवाकल्पकल्पघकर्षः भागवसंन्निकेवेदार्थज्ञानकल्वे
नादिकलैपुठेपवनकोपलपरुंतकछितेयोपातिपेन्दुचोल्लानिंदतिरे चतुर्वेद
धरोविप्रोवासुदेवंनविंदति वेदभारभाराक्रांतसवेब्राह्मणगार्द्धभः इतिभगवद्भा
नराहित्येनस्वरत्नार्थज्ञानादिमान्वैदिकः कुंकुमकुसुमभारवाहिगर्द्धभसदृशइति
वदंतिहि तस्माद्भागवतसंबंधरहितजन्महत्तनादिनिसगर्हितानि राजादानश्री
कुलप्रारवपेरमाल्तिपेनस्थावरजन्मंकलैपाचैपदन क्षत्रियकुलोद्भवः श्रीकु

धर्मानुष्ठेया इत्युपदेशायदिहस्थंन वर्णेयं जातु कर्मण्यपतंज्ञितः मम वर्त्मानुवर्तंते॰
मनुष्याःपार्थसर्वशः इत्यादिनाउक्तरीत्यास्वस्वप्रसिद्धवर्णाश्रमधर्मानुष्ठाताश्रीकृष्ण
भगवान्भीष्मद्रोणावतिक्रम्यमांचैवमधुसूदनकिमर्थंपुंडरीकाक्षभुक्तंवृषलभो ।
जनमित्युक्तरीत्याभीष्मादिगृहानुपेक्ष्यश्रीविदुरनिकेतनंगत्वासंभ्रमैस्तुष्यगोविं
द एतन्नपरमंधनमित्यादिनातिसंभ्रमेणहृष्टाविदुरान्नानिबुभुजेशुचीनिगुणवंतिचे
त्युक्तप्रकारेण अहंकारानुप्रवहतत्वात्स्वरसप्रावनंभक्तोपहृतत्वात्परमभोग्यमन्नंबु
भुजे परमात्म्युस्मावरिकेप्यलेपमुक्तंचेतत्फलिनान्न रघुकुलतिलकः आचारप्रधा
नत्वामामेवव्याधृजितस्यग्रामोदपारथ्यात्मज इत्युक्तरीत्याश्रीरावणहस्तेनाति
सेतुस्पस्मन् तदाहृततेन्केफलानिबुभुजे अनेनाभिजनाद्यभिमानगंधरहितत्वा
न प्रेमाधिकानाममिमानविषयीभूतापदार्थाः आत्मगुणैकदर्शिनांविशेषज्ञा

श्री०व०
६०

57

वृत्ताविद्यादिदोषनयापरिमुक्तस्यात्मस्वरूपस्यप्रकाशकत्वपरिणामः क्रियः सामर्थ्य ।
भाविकं दृष्टमितुत्कर्षमहंकारताल्ले अदृष्टमितुत्कर्षमहंकारराहित्मल्ले वृत्तवापि
छिंतपोतज्ञ इत्वैचिपापये ७७ विदुतलच्चेष्पुंवविपापिरक्तुं अभिजात्यैश्वर्यादि
रूपदृष्टपुरुषार्थे उत्कर्षः अहंकारेणभवतिश्रेयस्त्वकैंकर्यसंपदाद्यदृष्टपुरुषा
र्थे उत्कर्षः अहंकारराहित्येनभवति दृष्टोत्कर्षोतिपापानुगुणाहंकाराधिकोब्रह्मा
भूत्वाद्विपरार्द्धवसानेमांप्राप्तुमर्हसिपद्यज्ञेत्सुकरीत्यादिनाश्रीवासव्यापसम्यकर्म
ज्ञानरहितागोपकन्यकाविंतयंतिभूत्वामुक्तिंगम्यागोपकन्यकेत्सुकरीत्यामुक्ति
वाप्राप्यावस्थितैर्थोपनंसंपदयति अहंकारतज्ञाहित्यस्वभावः तस्मात्कुलत्रो
रववराद्यपः अहंकाररहितजन्मात्र्यादृत्तवंतद्भूत्सानाशयः विलक्षणानुवर्णनादित्र राम
करणं २४ दृष्यठिसर्वप्रकरनालुनाद्रादेतुवानवहंकारत्तुत्कुर्मिनुदैष्यका ६०

त्वमेवेश्वरस्वामीतिपर्यंकस्थावरजन्मानिकोनेरिवा छिकुरुकायपरिगेनेतंपकमापन्नि
रुकुंतपमुहेयेनावेने इत्यादिगाथासु अ आकांक्षितवान् तज्ज्ञाथा अनुसंधेया ब्राह्म-
णानांतमणनपेरयाढु वारुंतिरुमकलारुं गोपजन्मतेव्याख्यानंपरस्मिनारुकल् ब्राह्म-
णांतमाणिपेरयाढुवारुंतिरुमकलारुं स्त्रीविष्णुचित्तास्तत्पुत्रीगोदा चस्वेषुगोपजन्म-
प्रार्थितवंतः एतत्प्रकारश्चतज्ज्ञाथास्वनुसंधेया कंतल्कटिं तालसर्वरुकुंनारिणा
मुतमैयुवैयपववस्थेवरकंटवसापिरुकुं अविद्यादोषः भगवत्सकाशाद्विप्रोषणासवा-
सनं निवृत्तश्चेत् सर्वात्मनांसर्वलक्षणासंपन्नानारीणामुतमावघूरित्युक्तरीत्यानारीणा।
मुत्तमायाः स्त्रियो अवस्था आगमिष्यति अरुप्रकारेणात्मेपरिशुद्धात्मस्वरूपनुकु
तन्छायमुंडापिरुकुं अनन्यार्हशेषत्वं अनन्यशरणत्वं अनन्यभोग्यत्वसंश्लेष-
धारणं विश्लेषे आधारणं तदेकनिर्वाह्यत्वमित्येतैः षड्भिः प्रकारैः निःशेषनि।।

श्रीव० ६२

दत्त्वादरं कृत्वा इमे मत्सहायभूताः मद्रक्षका इति स्मर्तव्यं ॥ ॥ ईश्वरश्चैकं उत्
पितावै कुंठपोल्लेयुं करणकलेवरान् दत्त्वा प्रशास्त्राणि प्रदर्श्य अकृत्यकरणम
दिमुशी ऽमणां कृत्वा सर्वावस्थासु स्वहितकारिणं ईश्वरम चाविस्थ्लेपुपश्यतीति चेत् उ
त्पादकस्य विद्याप्रदस्य हितैषिणः पितुर्दर्शनइव स्नेहसाध्वसविनयवान्सन् अ
58 यं मम हितपर इति प्रतिपत्तव्यं आचार्यश्चैकं उत्पचिपत् चौ ७७ कंठपोट्टले
युं अनादिकालमसन्नेवेत्युक्तरीत्या स्थितं मां भगवंतं संबंधपरिज्ञापनमुखेन स
तामंतं कृत्वा स्वोपदेशेन ज्ञानवैराग्यभक्तिजनयिता महोपकारकं स्वगुणविग
हादिभिर्धारकं भोग्यं चाचार्यं पश्यतीति चेत् क्षुधार्तस्य धारक भोग्यान्नादिदर्श
नवत् अत्यभिनिवेशेनानुभवनमनाय धारको भोग्यश्चेति स्मर्तव्यं शिष्यश्चैकं उ
त्त् अभिमतविषयश्चैकं वाप्पीत्लेपुं निनैतु समस्तस्वभावसंपन्नतया सम्यक् राम ६२

र्य्यमानविषयप्रावण्यप्रतुच्छं विलक्षित्वं तानाक्षेप्यालेतन्वेकं दृष्ट्वा आन्नुवेकुंठ्योल्लेपुं ग
वं सर्वप्रकारैर्जीवात्महेतोरहंकारस्य देहात्माभिमानस्वातंत्र्याभिमानस्य द्विविधा
अहंकारकार्य्यस्य विषयप्रावण्यस्य च स्वस्यैव फलमूलमित्वात् स्वात्मानं अहं
कर तत्कार्य्यानुकूलं शरीरविशिष्टं प्रपन्नं पश्यति चेत् पात्रदर्शनवत् अनुसंधेयं
अवैतुक्कवर्षकरानसंतारिकत्वैकं हेतुं सर्वं ते क्वं वाप्पालेपुं स्वकीयव्यक्तित्व
त्यादिभिर्दुर्वासनावर्द्धयित्वा अहंकारसंपादकान् तदुभयवश्यान् संसारिणः
प्रपत्तिचेत् अतिक्रूरसर्पदर्शनदुःखानिभीभीतिमन् इमेमद्बाधका इतिप्रति
पत्तव्यं अवैतुक्कनिवर्तकरानक्को हरुमवनकुलैकं व्यल्वंधुकक्लैकं वापो ले
पुं स्वकीयोपदेशानुष्ठानादिभिः अहंकारप्रवृद्धिदोषदर्शनकारिणः सवासनंत
न्निवर्तकान्मध्यमपदनिष्ठान् श्रीवैष्णवान् प्रपत्तिचेत् आप्तबंधुदर्शनव

नयितुमशक्याः सकलात्मगुणपरिपूर्णस्य सदाचार्यप्रसादैकहेतुना अभ्यस्यमानेन श्रा
त्मगुणविरोधिपापरूपकारिणो भगवतः परिपूर्णप्रसादेन आगमिष्यंतीत्यध्यव
सायकर्तव्यः देहधारणार्थव्यापारे आदरेन कर्तव्यः शेषत्वैकनिरूपणीयस्यात्म
नः गुणानुभवकैंकर्यप्रवृत्तौ उत्त-रोत्तरमासमावर्द्धयितव्या प्राकृतवस्तुकलितभोग्य
ताबुद्धिर्निवृत्तिपुं अशनाच्छादनाद्युपयुक्त प्राकृतपदार्थादरहेतुभूता भोग्यताबु
द्धिः परिहर्तव्या देहधारणं परमात्मसमाराधनसमाप्तिप्रदप्रतिपत्तिमेन किन बुद्धिवि
शेषमुं तेषु प्राकृतवस्तुषु मध्ये यावता देहधारणं भवति तावता भोक्तव्यं तच्च परमा
त्मनः सर्वेश्वरस्य यत्समाराधनं तस्य समाप्तिरूपाप्रसादप्रतिपत्तिरिति बुद्धिविशेषे
ण कर्तव्यं प्रसादप्रतिपत्तिर्नाम अनुग्रहविषयीभूतान्नादेरुचितदेशप्रक्षेपः
समाराधनसमाप्तिरितिबुद्धिविशेषेण कर्तव्यप्रसादप्रतिपत्तिरितिबुद्धिविशेषेण क

ज्ञानप्रेममतं सच्चिद्रूपं पश्यति चेत् आनंदातिप्राचुर्यादहोभिमतविषयदर्शनेनेदं म
मभगवद्गुणानुसंधानरूपायां अनुकूलतावहोयमिति प्रतिपत्तव्यं अहंकाराद्यै
कामं कलमुन्दं अनुकूलरूपकल्पनादरतेषु प्रतिकूलवपकल्पनप्रावण्येषु रूपेभ
क्तिकुमवन् कल्पकल्पनल्पकेषु मिश्रकमेंदुचि अहंकारः अनुकूलविषयेना
दरं जनयति अर्थः प्रतिकूलविषयेप्रावण्यं संपादयति विषयभोगसुखरूप कामः
आत्मानमुपेक्षितवति मुमुक्षौ विषये अपेक्षां जनयतीति अहंकारादीनां कै।
र्यमनुसंधाय भवेन वर्तितव्यं आत्मगुणं कथनमात्रं प्रतिष्ठितुं प्रदिपितुं कु।
र्यमवोणा तुसदा चार्यप्रसादमपि पाकवक्र कि उभयवन्निसादनात्तेपि उक्कुम
तनयेत्तु तुर्यात् शमदमाद्यात्मगुणाः अहंकारादिदुष्टेनानात्मगुणपारणे
न कर्मपारतंत्र्येणामयायस्तेन संपादयितुमशक्याः अन्यसंसारियत्नेनापि ज

नरुजिनन्त्वं कल्लुलादरं तायमु सर्वेश्वरप्रीतिविशेषैये दिव्यदेशेषु अत्यंतादरः कर्तव्यः १

श्रीव० ६२ कर्त्तव्या उक्तं मंगलाशासनमु दिव्यदेशवासिनः सर्वेश्वरस्यसो कुमार्य्यमंग-
लाशासनं परस्याहित्यं प्रतिकूलपरवाहुल्यं चानुसंधाय एतत् विषये किं भविष्य-
तीत्यतिपूर्तकया अहो रात्रं मंगलाशासनं कर्तव्यं इतरविनयं कलिलरुचिषु
मूर्तिमुमनुवार्तनं नियतनियुम हाथ नियतियुमनुकूलसहवासमुं प्रतिकूलसहवा-
सनिवृत्तिपु पु इ भगवद्व्यतिरिक्तहेयविषयेषु दोषदर्शनादिभिररुचिः
60 कर्तव्या इतरविषयप्रावण्यहेतुना शरीरेण महापृथिव्यां स्थितत्वेन प्राप्तपा-
दादाहेन प्राप्यवैलक्षण्यदर्शनाय तत् प्राप्तौ विलंबासहत्वेन च आर्तिः कर्तव्या
भगवद्भागवतविषयेषु स्वरोषत्वानुगुणं नीचोक्तिनीचवृत्त्यादिभिः क्रियमाणम-
नुवर्तनं विस्मृत्यापि प्राकृतविषयेषु न कर्त्तव्यं ज्ञात्वा अपनिमित्ताद्दुष्टनि भगव-
द्भागवतानां प्रसादपात्राणि वस्तुन्येव स्वाहारयोग्यानि कृत्वा तदितराणि न भो- राम ६२

र्तव्यमितिवायोजना तत्रकोंरुद्देशमुंडानालकर्म्मफमेन्नातल्लक्रुपाफलमेन्ना
भ्र्लपिविरिक्कुप्रीतिपुं मुमुक्षोः प्रपन्नस्यापिप्रारब्धशरीरावसानपर्य्यंतंताप
त्रयादिदुःखानुभवः अपरिहरणीयः खलुतस्मादेतच्छरीरविशिष्टस्यस्वस्यता
पत्रयेषुयः कश्चितक्लेश आगतश्चेत् अनुभविनाशप्रारब्धकर्म्मणः फ
लमिदंप्राप्तिप्रतिबंधकेषु एकवानिवृत्तमित्यनुसंधानेनवाप्राकृतपदार्थानुभ
ववांछावतोक्रुपयाममदुःखदर्शनादिनासंसारनिर्वेदकस्यसर्वेश्वरस्यक्रुपा
फलमित्यनुसंधानेनवाप्रीतिः कर्त्तव्या स्वानुष्ठानतिलसाधनत्वबुधिनिवृत्तिपुं
प्रपन्नेनत्वेन अधिकारानुगुणं क्रियमाणेषु कर्म्मसु फलसाधनत्वबुद्धिनिवृत्तिः
कर्तव्या विलक्षणिक्वैपज्ञानानुष्ठानंकर्त्तिल्लु वाछेपुं निर्म्मलज्ञानभक्तिवै-
राग्यनिष्ठानांसर्वेषांविलक्षणानां विलक्षणज्ञानानुष्ठानानिममस्युरितिवांछा-

श्री व० ६४ कः स्वपंतद्रूपमस्तइति अध्यवसायरूपोज्ञानदशायांरसारूढकः भावस्व
रूपप्रास्थितोभवतिप्रेमदशायांतुरसारूढक भावोव्यासेनस्थितोभवति॥
अवनस्वरूपतेप्यनुसंधितात् अवनैकरूपकाकक्षेद्रुतन्नैनोक्तुसोकुमायने
पनुसंधितात्तन्नैकटकाककोठवनैनोक्तुं सर्वज्ञस्यसर्वशक्तेस्सर्वेरक॥
स्यभगवत्स्वरूपमनुसंहितंचेत् नमनिष्टनिवारकत्वेनघटकंयथावलंब्य
आज्ञमज्ञाक्रमज्ञाप्रमात्मानंरक्षतितत्सोकुमार्याद्यनुसंधानेनतुस्वयमेवरक्ष
कमित्यनुसंधायमंगलाशासनंकृत्वाभगवंतंरक्षति इत्यर्थःचक्रवर्तिश्रीज
नकरातिरूमकरत् विश्वामित्रनृइंकारण्यवासिनांलान् ऋषिकत्तिरुव॥
हिमहाराजरूक्श्रीनंदगोपन्श्रीविदुरुकुपिल्लेयुरंगाविल्लिदासरूत्तुवकु राम
मानवन्कलल्पक्कलितेकाएला दशरथःपरशुरामंदृष्ट्वाहन्तरोषाग्नेशा ६४

61

कृत्यानिस्वसंसर्गेण ज्ञानादिवर्धकैरनुकूलैस्सह रुणकालविच्छेदराहित्ये-
नसहवासः कर्तव्यः स्वसंसर्गेण ज्ञानादिवर्धकैरनुकूलैस्सह रुणकालम-
प्यसांगत्यमपिनकर्तव्यं सदाचार्यप्रसादस्तालेतन्नवैयेवह्निकुंपविशेषणकं ।
हूपेरकठवन् एवमुक्तंसर्वमपिज्ञानानुष्ठानपरिरुणस्यसदाचार्यस्यसर्व-
मंगलवस्तुप्रसादेन उत्तरोत्तराभिवृद्धंकर्तव्यं प्रपन्नादिनचर्याप्रकरणं ।
मंगलाष्टामस्वस्वरूपविरुद्धमन्योपेन्द्रिलज्ञानदृष्टाविलरुरुक भावंतनक
प्पिह्लेकिव कुं प्रपन्नदशापितलकिवकुं ईश्वरोरिविलहेयप्रत्यनीकः कल्य-
णगुणैकतानेश्वरस्समस्तरक्षकस्तिष्ठतितेनस्वामंगलानिनिवार्य्यमंगलानि-
स्वस्यसंपाद्यानितथा अकृत्वातद्रक्षकस्तोयंस्वरक्षकस्यतस्यमंगलाना-
माशासनंतदेकारक्षत्वरूपस्वरूपविरुद्धंनभवतिकिमितिचेत् सर्वेश्वरोरक्ष

श्रीव० गत्वाश्वासनं कृतवान् श्रीदंडकारण्यवासिनो ऋषयः ते तं सोममिवोद्यंतं दृष्ट्वा
६५ वै धर्मचारिणः मंगलानि प्रयुंजानाः प्रत्यगृह्णन् दृढव्रताः इत्यादिना मंगलाश्वा
श्वासनमकार्षन् श्रीहनूमान् आयुतश्च सुवृत्तौश्च वाहवाः परिघोपमाः सर्वभू
षणभूषार्हाः किमर्थं न विभूषिताः इत्यादिना मंगलाश्वासने कृतवान् श्री
62 महाराजोपि एषसर्वायुधोपेतश्चतुर्भिस्सहराक्षसैः राक्षसोऽभ्येति पश्यध्वं अ
स्मान् हंतुं न संशयः इत्यादिना अस्मत्स्वामिवधद्वारा अस्मान् हनिष्यतीति
निर्णयं कृत्वा राघवं शरणागतः न्यवेदयत मां क्षिप्रमित्यादि युक्तिः स्वत्ववध
तामेषतीव्रेण दंडेन सचिवैस्सह रावणस्य नृशंसस्य भ्राता ह्येष विभीषणः
रावणेन प्रणिहितं तमवेहि विभीषणं तस्याहं निग्रहं मन्ये क्षमं क्षमवतां
वर इत्यादिना निग्रहः कर्तव्य इति हृष्टोभूत्वापि त्राचान् दानवान्यथा राम
६५

तत्त्वं ब्रह्मण्यमहाप्रज्ञाः बाल्यानाममपुत्राणाममयं दातुमर्हसीत्याद्युक्ता ।
तोराम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः पुनर्जातं तदा मेने सुतानात्मानमेव च इत्या
द्युक्त्वा । त्यासुतप्रीत्या तथा चकार श्रीजनकराजपुत्री पतिसम्भाविता सीता भर्तार
मसितेक्षणा आद्वारमनुवव्राज मंगलान्यनुदध्युषी इत्युक्तप्रकारेण मंगलाप्रा
सनं कृत्वा पूर्वां दिशं वज्रधरो दक्षिणां पातु ते यमः वरुणः पश्चिमामाशां धने
शस्तूत्तरां दिशमित्यादिना दिग्पालकार रक्षामवंतीत्युवाच श्रीजनकचक्रवर्ति
इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना इति
हृद्यः सोऽदर्प्यसौ कुमार्यादिकं दृष्ट्वा भ इमित्युक्तवान् विश्वामित्रः अहं वेद्मि म
हात्मानं रामं सत्यपराक्रममिति श्रीरामस्य शक्तिं ज्ञात्वापि विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिः हु
कारेणाभिमन्त्र्य तां स्वस्ति राघवयोरवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत इत्यादिनामं

श्रीव०
६६

स्पतते भवतु मंगलं इति कौशल्या जातोसि देवदेवेश त्वां शंखचक्रगदाधरं दिव्यरूपमि
दं देवप्रसादेनोपसंहर इति वसुदेवः उपसंहर सर्वात्मन् रूपमेतच्चतुर्भुजं जाना-
तु मावतारं ते कंसो यं दितिजन्मजः इति श्री देवकी मंगलाशासनं कृतवंतः इति तं
त्र इदं मंगलाशासनं दृष्टव्यं इत्येवमपेरुमालै श्रीगुहप्पेरुमाल्नेति त्रं कैपणिपिरु-
वैरेत्तुम तिरुं कैपणि श्रीगुहपेरुमालुपरिकरं पेरुमालैनोक्कुति धनुर्बाणपाणिं बाल
63
स्वामिनं दृष्ट्वा श्रीगुहस्वामी अतिशंकां कृतवान् उभावपि दृष्ट्वा तत्परिकरः अतिशं
कां कृत्वा भगवत्संरक्षणं कृतवान् नियम्य पृष्ठेतु तल्लांगुलित्रवान् पौरैः सुदर्शनमि-
षुधिं परंतपः महाधनुः सज्यमपोह्य लक्ष्मणो निशामतिष्ठत्परितोस्य केवलं ततस्त्व-
हं चोत्तमबाणचापधृक् स्थितोभवं तत्र नयत्र लक्ष्मणः अतं द्विभिन्नोति भिरात्मका
र्मुकैर्महे हे इकल्यं परिपालयं तस्थे तिहृदयत्र हतां तं श्रीभगवतोस्य श्रीगुहः एवमु

राम
६६

वान् इत्यादिना स्वबलं विज्ञाप्य कपोतोपाख्यानादिना श्रीरामेण स्वामिना ज्ञापित-
स्सन् तेन संगतो बभूव इदं भगवत्सौंदर्य्यसौकुमार्य्यादिदर्शनजनितप्रेमसाध्वसका-
र्यं खलु श्रीजटायुर्महाराजोपि यामोषधीमिवायुष्मन्नन्वेषसि महावने सा देवी
मम च प्राणाः रावणेनोभयं हृतमित्यादिना आयुष्मानम् प्रार्थितवान् श्रीनंदगो-
पः रक्षतु त्वामशेषाणां भूतानां प्रभवो हरिः यस्य नाभिसमुद्भूतपंकजादभवज्जगत्
इति रक्षणमाशंसितवान् श्रीविदुरः संसद्यासनं नोरे विदुरस्सुमहामतिरित्या-
दिना अतिशंकया आसनं स्पर्शनं कृतवान् निक्षरहित धनुर्दास तु सर्वदा च-
मी पिनद्धखड्गतूणीरशतिशंकया भगवत्सन्निधौ संचारेति प्रसिद्धिः स्त्रियोह-
द्धास्तरुण्यश्च सायं प्रातस्समाहिताः सर्वानुदेवान्नमस्यंति रामस्यार्थे यशस्विन इ-
त्ययोध्यावासिनो जनाः यत्नं गतं सुवर्णस्य विनता कल्पयत्पुरा अमृतं प्रार्थयान-

श्रीव० ६५ अतस्तेषां तत्कारयित्वा [illegible] मेतेषां नित्यं अत एव खलु हृदयवाञ्छितं काल
तानेपि वरक्कुमेतेपि हक्कुं अनुभवपराणां तेषां दृष्टिचिंतापहारं कृत्वा स्वमनना कुर्व
न्नगवद्विग्रहसौंदर्यमेतेषां मंगलाशासनस्थलं भवति अत एव खलु क्कुमयप्राप्तत्वे ते
युमच्छितुस्वरूपे तेक्कुमिच्छि निमग्नाय प्रत्युमत इव रुक्कुमयहृधिक्कुं देवाप्रवरुते केरेय्ये
तुं भगवदनुभवैकपरायणानामन्येषां पराङ्कुशादीनां भगवच्छेषत्वरूपो भयप्रशमत्ववि
नाशं कृत्वा स्वप्रयोजने स्वप्रवृत्तौ च प्रवेशपरापराति ज्ञायत्वे वेषं स्वरूपं स्वस्मिन समन्यथा
भवति तथा कारणे समर्थं भगवत्सौंदर्यं स्वदर्शनमात्रे मंगलाशासनपराणां श्रीवि
ष्णुचित्तानां तद्विषयस्य च मंगलाशासनकारयितृत्वेन उभयपक्षेपत्ववर्धकं सत् स्वरूपं स्व
स्मिन्निमग्नं कृत्वा तीरे प्रवेशयति तस्मान्मंगलाशासनमेतेषां नित्यं भयनिवर्तकं कलु
कुमयपद्धवतुं प्रतिकूलराधुमनुकूलराक्किक्के लुवतु अतीवकालं कलिलपरानं कलु राम ६५

64

कवान्हि । वरुनाल्लमुकतिलेविच्छिन्नवन्कलेवदृढवच्छि कुपट्टुं पारयतितु एक
स्मिन् दिने भगवद्विग्रहसौंदर्यदर्शनं कृतवतां पुरुषाणां मेना हृष्टा प्रेमकार्यं भवति ।
हि इवन्कलुनम्मुहप्पकोठियिल्नेपेम्मुवढियापूताछिवान्कल्लविल्ले एतद्विषयवे
लक्षणपकलुषचिताः मंगलाशासनपराः पूर्वोक्ताः सर्वे पिप्रेमसावववतामस्माकं कीवा
इतिवक्तुं शक्यते खलु श्रीपरांकुशादिसर्वाचार्याणां मंगलाशासननिष्ठादर्शने ॥
अच्छीवारुकलेल्लारै मुंपोल्लल्कपेरियाल्वारु एवंभूतानां परांकुशादीनां श्रीविष्णु
चित्तस्य चरातन्निष्ठायाम त्यंतवैलक्षण्यमस्तीति तत्समानं भवंत्येते परं ते कस्मादित्यर्थः ॥
अवरुकल्कलकाशचित्कं इवरुकु नित्यं कथमिति चेत् पुंसां दृष्टिचित्तापहारि भग
वद्विग्रहसौंदर्यं हि दृष्ट्वा तेतदनुभवपरास्संतः कदाचित्प्रेमणा मंगलाशासनपरा भवंति इय
मतुतईलक्षणपदर्शनानंतरं अस्थाने भयशंकां कृत्वा सर्वदा मंगलाशासनं कुर्वंति ॥

स्तुतकरीत्या एतेषां मंगलाशासनमेव वृत्तिर्भवति अज्ञातवत्सलैर्य्योलोकेषु किन वत्स
कलुषैष्यवं चोक्तं किञ्च वत्सकलुष्येवयुंतनिमेष्येतवत्सकेपंदिकेपालुमाज्जारोकिवनुदै
पतनिमेष्येतवित्सक्के कापितु भाष्यकारकृमिवत्समुपदेशियन्तु परोपदेशकालेपराकु
शास्त्रमः पूर्वाचार्य्याश्च भगवतस्तेषां चासहायतानाशाय यावत्प्रयोजनं भवतितथा
65
उपदेशितवंतः इमे भाष्यकाराश्च सौंदर्य्यसौकुमार्य्यादियुक्त भगवदसहायतामा
त्रनिवृत्त्येकप्रयोजनपरास्संतः उपदेशं कुर्वंति अलातात् कुसुमासमर्द्दिकलुद
र्शनानुभवैकैकर्य्यकालालेइवत् कुमंगलाशासततालेभगवद्दर्शनानुभवैकैकर्य्य
णिचभगवत्सौदर्य्यसौकुमार्य्यादिदर्शनमारभ्यमंगलाशासनमितिविप्सनामेतेषांस
त्तासतासमर्द्धिश्चमंगलाशासनविछेदेस्वसत्ताभावात् तदविच्छेदस्यस्वसत्ताहे
त्वुपयुक्तत्वाच्चमंगलाशासनेनैव भुवतः तस्मादेतेषां मंगलाशासनेनित्यं उक्तंत

कुत्तरकालत्रिलेवस्तु रिवतुप्रम्प्तिफलमुमितुवेपेन.वत् अनिमिषैर्यानं तु छ छकलु
रकलेन.वतापिकोंपितुतानेपात्रेप्यावहुकं भपनिवर्तकस्यभुजवल्लस्पदर्शनेभयंक
त्वामंगल्ताशासनकरणंसर्वमंगलावहस्पलक्षोसंबंधस्पदर्शनेपिराततद्दहस्यकिंभविष्य
तिवेत्यतिशंकयामंगल्ताशासनकरणंस्तुदर्शनपांचजन्येहस्तातत्राप्युतिशंकयातक्रि-
या अनन्यप्रयोजनैरनुकूलैर्भगवच्चरणाश्रितैस्सहयोगोपि अयमपिपूर्वप्रयोजनां
तरपरतयाप्रतिकूलानकेवलानैश्चर्यार्थिनोपिमंगल्ताशासनपरान्कृत्वा अनु-
कूलीकरणं अतीतकालोपलम्भस्यसमकालइवभीताभूत्वामंगल्ताशासनकरणं
भगवत्प्राप्तिफलमेतन्मंगल्ताशासनमितिनिर्णयकरणम् स्नेहादस्थानरक्षाव्यस-
निभिरभयंशाङ्र्गचक्रासिमुखैरितयुक्तप्रकारेण अस्थानरक्षाव्यसनिनोनिमिषान्-
दिव्यायुधादिनित्यसूरीणांहस्तानिद्वाराहितैनरक्षितस्थामभगवद्रक्षणंकर्तव्यमि-

श्रीव॰ दित्तरविषयवैराग्यंच अन्यवस्तुप्रक्षेपपूर्वकं पूर्वनिक्षिप्तवस्तु निरासवत् स्वशरीर
८८ दर्शनेनगृहणीयोग्यानियथाभवंतितथास्थिताश्चेताहृशाः परमात्मनः सायोपादेयवि
वेक पूर्वकआपरिणज्ञानंशरीरेणग्रहणीयोग्यं आल्हाददर्शितनेत्रांबुःपुलकीकृत
गात्रवान् सदाचरगुणविशिष्टोदृष्टव्यः सर्वदेहिनामित्युक्तरीत्या भक्तिरपितथैवदृत्त
रविषयदर्शनाभावेनवैराग्यमपितथैव यथाचेप् निम्ननिउत्तनिंनास्वचेपूपोविंदु
कांतिमाप्योलेयियिवेयेज्ञातानकुं इवरकलोहैसंबंधतान्मुद्राकुत्तल्तिरक्तववता॰
सहरक्तुं उपरिकेदारेपरिपूर्णमुदकंचेत्नीररहितेतदधस्थितेकेदारेशुष्यमाणे॰
पितदासस्यात्तद्रवीभूतंशोषणसहितंसततयथास्थितंभवतितथाज्ञानभक्तिवैराग्यत्र॰
हितेनस्वरूपशोषणावत्तामपिपुरुषाणांतत्सरिपूर्णोस्तिस्तत्सहवासेनतादृशशोषणं राम
निवृत्तंभवति आरूनायिरूवरवणितानाल्त्रतुक्तगानवदैयाटांकलुंगमाप्यो ८८

कलिनलिनं कलेयमनुसं धितात्‌ ऊणा सुरक्कुमुसिंदिक्के इवां डेप्पमात्रैपेनमक्केल्ला
न् कुं पाट्टैयाकवेणुं अकैप्पाल् मंगलाशासनं स्वरूपानुगुणं अत्यंतसुकुमारस्य
सर्वेश्वरस्य आश्रितसुलभस्य अत्यादरविषयाणां श्रीरंगकांचीश्रीशैलादीनाम
नुसंधानं कृतं चेत् कलिकालत्वाद्दयापवृद्धत्वदेशत्वात् आहारनिद्राव्यपम
राहित्येन निरतिशयप्रेमयुक्तानां पराशराणां श्रीविष्णुचित्तानां निरंतरं मंगलाशासनपरा
त्वेनास्माकं सर्वेषां प्राप्तमभवत् तस्मात् श्रेयस्कामानां सर्वेषामवश्यकर्तव्यत्वान्मंगला
लाशासनं स्वरूपोचितं अयं पूर्वोक्तसर्वेभ्योऽप्यत्र विडगाथास्वनुसंधेयः मंगला
शासनप्रकरणं अनुकूलैनराकिहृतान् ज्ञानभक्तिवैराग्यं कलिहृन्माडिडनाय्यो
लेववितेतोचै कोल्लनालिदिपिकं कुं परमार्तेन् ज्ञानाधिक्यैकत्वात्सहवासयोग्या
इतिपूर्वोक्ता अनुकूलानामतत्वयाथात्म्यज्ञानं भगवदेकविषया भक्तिः त

श्री व०
पु०

67

देहात्माभिमानिनः एकस्मिन्नपि विषयेशेषत्वानंगीकारेणस्थिताः देहातिरिक्ता
त्मज्ञानवंतः स्वतंत्राः अप्राप्तविषयेशेषत्वांगीकारवंतोन्यशेषभूताः प्राप्त
विषयेशेषत्वमंगीकृत्यापितत्प्राप्त्युपायतच्छरणागतेरिति स्थितिविनाकर्माद्यु
पायांतरपरिग्रहकारिण उपायांतरनिष्ठाः प्रपन्नोपिचरणकमलमुपायत्वेन
स्वीकृत्यापिस्वगतस्वीकार उपायइत्यनुसंधाय उपेयभूतंकैंकर्यं स्वभोग्यत्वेना
नुसंधायस्थितिमंतः स्वप्रयोजनपराः एतेसर्वेपिप्रणववर्तीयाक्षरे आत्मनोदे
हातिरिक्ततां प्रथमाक्षरेचतुर्थ्यांभगवच्छेषत्वं मध्यमाक्षरे एतदनन्यार्हशेष
त्वं मध्यमपदेन अनन्यशरणत्वं चरमपदेनानन्यभोग्यत्वंचज्ञात्वास्थिस्थितस्या
धिकारिणःप्रतिकूलाहि इवरुकलुकुहेयूपरुं उपायोपेयंकलुंवेतिरुक्कुं एतेषामु
हेयान्युपायोपेयानिचभिन्नानिभवंति देहात्माभिमानिकलुक्कुहेयूपरुदेहवधक रम पु०

ष्यालेऽग्निप्रणितानवाऽऽहृतस्वभावविशेषं कल तन्नदेप्योविलैयकडवताय्मिरु-
क्कुं नदी आसन्नजला चेतच्छिकानि सिकताऽऽद्वत्वादिनि पथ्यास्थितानि भवंति
तथा भगवत्प्राप्तिरासन्ना चेत्तत्तत्स्वका ज्ञानादिस्वभावविशेषास्स्वयमेव भ-
जनिष्यंति ॥ इवैनैकोटु चरमशरीरमेन्दुतनक्के अरवत्तिपिठल्लायिरुक्कुं उत्त-
रोत्तरवर्धमानानि ज्ञानभक्तिवैराग्याणि एववल्लम् उत्तरकालं शरीरांतरपरिग्रहो नास्ति
इदमेव चरमशरीरमिति स्वमनसा परिच्छेत्तुं शक्यं हि ॥ अनुकूलत्तरुणाप्रकरणं-
प्रतिकूलगकिडाक्क देहात्माभिमानिकलुख्तंत्रकप्रन्यपरोजम्रतरुमपायांत-
रनिष्ठं स्वप्रयोजनपरं ॥ ज्ञानादिनाशकत्वात्स्वस्य नामथोग्यान भवंतीति पूर्वोक्ताः
प्रतिकूलानाम देहात्माभिमानिनः स्वतंत्राः अन्यशेषभूताः उपायांतरनिष्ठाः
स्वप्रयोजनपराश्च ॥ तत्र देहे अहंबुद्धिं कृत्वा तमेवात्मेत्यभिमानं कृत्वा स्थिताः

तत्त्वविहीनताइत्युक्तं हि उपायांतरस्य क्षुद्देश्यस्य क्षुद्रदेवानांतर्यामिनईश्वरस्वरूपस्य
उपायं कर्मज्ञानाभक्तिकलू उपेयं भगवदनुभवं उपायांतरनिष्ठानामुद्देश्यः
अग्निंद्रादिदेवतानामंतर्यामिईश्वरः उपायकर्मयोगो ज्ञानयोगो भक्तियोगश्च
कर्मभक्त्यन्वितं ज्ञानं प्रापेणमरतादिषु ज्ञानभक्त्यान्वितं कर्मजनकादिषु दृश्
यते कर्मज्ञानान्विता भक्तिः प्रल्हादप्रमुखाश्रयाइतिवदंतिहि उपेयं भगवद
नुभवमात्रं स्वप्रयोजनपरत्व क्षुद्देश्यत्वं चिनाल्लिनियानुसंधानेन किं तद्वत्
उपायं स्वकीयस्वीकारं उपेयस्वार्थकैंकर्यं कर्माद्युपायेदुष्करत्ववुध्यातान्प
रित्यज्य सुकरत्ववुध्या स्वगतस्वीकारपराणां उद्देश्यः अत्यंतसुलभः अर्चावता
रूपसर्वेश्वरः उपायस्वगतस्वीकारः उपेयं स्वभोग्यतयाक्रियमाणं कैंकर्यं
मुतत्रचोक्तमुपवरुनिग्रहत्तुकिलक्कुं म गुरुमिरुवरुमनुगत्तहत्तुकिलक्कुं मव

68

ानमनुष्यस्य कर्तृत्व उपायमध्ये उपेयमैहिकभोगं तत्र देहात्माभिमानि उद्देश्यणां धार
कपोषकभोग्यपदार्थसुखेन वर्द्धकामनुष्याः अभिमतसिद्धेरुपायस्सुवर्णादि
रूपोर्थः पुरुषार्थरूपोपेयमन्नपानाद्विविषयानुभवः स्वतंत्ररूढ्युद्देश्यन् स्व
र्गादिभोगप्रदत्न् उपायं कर्मानुष्ठानं उपेयं स्वर्गादिभोगं स्वतंत्राणामुद्देश्याः
अनुष्ठितसाधनानुगुणं स्वर्गाद्यामुष्मिकभोगप्रदा अग्निंद्रादिदेवताः उपाय
स्तुफलाभिसंधिसहितयागानुष्ठानं उपेयमैहिकभोगविलक्षणस्वर्गाद्यनुभवः
अन्यशेषभूतत्न् कुदृष्टपरब्रह्मरुद्रादिकत्न् उपायं तत्समाश्रयणं उपेयं तत्सा
युज्यं अन्यशेषभूतानामुद्देश्याः जगत्सर्गादिकर्तृतयापरतत्ववुध्यस्वब्रह्म
रुद्रादयः उपायस्तेषुक्रियमाणं दुष्करसमाश्रयणं उपेयं तत्समानभोगत्वपं रू
तत्सा युज्यं सायुज्यमुभयोरत्र भोक्तव्यस्याविशिष्टतासार्ष्टिताअत्र भोगस्यतार

श्रीव० ५२ हस्सिद्धोपायत्वस्वरणवरणरूपस्वीकारकाले स्वीकर्त्तारं पुरुषं स्वीकारयितारं पुरु
षकारं चापेक्षते स्वीकारानंतरं अनिष्टनिवृति पूर्वकेष्टप्राप्तिकरणकाले
उभयमपि नापेक्षते अनेन कार्यकाले सहकारिसापेक्षत्वं स्थितं चेत् उपाय
नैर्पेक्ष्यस्य भंगस्स्यात् तद्भावान्नास्तीति नात्यर्थं स्वप्रयोजनपरेश्वरे पुंप्रतिकू
69 लत्वाकलनेन कलामो लोके दृष्टिन् इंकु स्वप्रयोजनमेव किं तु आपायदे।
षजन्यमानने आक्षेप्याले दोषमिहैव स्वप्रयोजनपरास्सर्वेपि प्रतिकूलाश्चेत् श्री
परांकुशाद्यावपि स्वप्रयोजनं प्रतीयत इति तेषामपि प्रतिकूलतास्यादिति चेत् अ
त्र स्वप्रयोजनं नाम अनुभवैकैकपर्याप्तस्य चेतनस्य अविद्यादिदोषागतं प्रयो
जनं तस्माद्दोषो नास्ति विषयदोषस्त्वाले वरूपमैवेयेश्वरादुस्स्तजमापि इडपिरूप्यतु अम्
प्यरोहुचकुठरुवारुते कथमन्यनिच्छति श्रीपरांकुशादेः स्वप्रयोजनं विषयदोष राम ५२

रुडेयत्वं कर्म्मननुभवविनाश्यं नानामधिकारित्वं प्रायश्चित्तविनाश्यं अंत्यमधिका
रित्वं पुरुषकारविनाश्यं आदितश्चतुर्णां त्रयाणां देहात्माभिमानान्यशेषमतस्त्व-
तं त्राणां रूपाभिनत्वमाभित्याद्युक्तं भगवन्निग्रहविषयत्वं अन्ययोरुभयोरु-
पायांतरनिष्ठस्वप्रयोजनपरयोरपि द्वाद्शाभिमोक्षयिष्यामीत्याद्युक्ततदनुग्रहविष
यत्वं निग्रहविषयाणां त्रयाणामनादिकालार्जितसदसत्कर्म अवश्यमनुभो
क्तव्यं कृतं कर्म्म शुभाशुभं नाभुक्तं क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपीत्याद्युक्तप्र-
कारेणानुभवविनाश्यं अनुग्रहविषययोर्द्वयोर्मध्ये उपायांतरनिष्ठस्य चतुर्था
धिकारिणः प्रायश्चित्तविनाश्यं प्रपत्तिनिष्ठस्य पंचमाधिकारिणः पुरुषकारवि
नाश्यं उपायस्वीकारकालतिलपुरुषसापेक्षमुमाय पुरुषकारसापेक्षमुमा
31 परत्वं कार्य्यकार्य्यकालतिलभयनिरपेक्षमुपायित्वं सहायांतरसंसर्गासह

श्रीव० तव्याइत्युक्तं तद्दर्शनकाले अस्मदासस्यलेहितैषिण: स्वोपदेशमुखेनैतत्स्वभावो
५२ त्पादकस्य आचार्य्यस्य सन्निधि: विशेषकटाक्षाधिकारिणो चीरूपस्य भगवतस्स
न्निधिश्च गुरूणां सहसंवासस्तदपि सिद्धोममापिचा इति भगवदुक्ते: आचार्य्यस
न्निधि: प्रधानं वक्तव्यमाचार्य्यवैभवं स्वनिकर्षश्च अस्यकालक्षेपार्थं भोगार्थं
७० चरहस्ये अनुसंधातव्यास्वाचार्य्यादिपरमाचार्य्यपर्य्यंता गुरुपरंपराप्राप्तं गुरुपरंप-
रास्वाचार्य्योपदिष्टं द्वयं च अस्यपरिग्राह्याणि नाथयामुनादिपूर्वाचार्य्याणां ज्ञा
नव्यार्थप्रकाशकानि वचनानि तद्वचनानुरूपनिष्कलंकानुष्ठानानि च सुव्याहृता
निमहतां सुकृतानि ततस्तत: संचिन्वन्धीर आसीत शिलहारी शिलं यथा इति वदं
तिज्ञानानुष्ठाननाशक इति भयात्सवासनं परित्याज्य अवैष्णवसहवास: स्ववि
प्रपेतै: कृताभिमानश्च अस्यस्वरूपानुकूलं सर्वकालेषु कर्त्तव्यं स्वाचार्य्यकैंकर्य्यं राम ५२

जन्यं अनुभवविषयस्य पुंसां दृष्टिचित्तापहारिसौंदर्य्यस्य भगवतो विग्रहैकलक्षणप
रूपदोषेणागताः स्वप्रयोजनपरत्वतद्धेतुस्तत्प्रावण्यपतनात्मसिध्यर्थव्यापारादयो
दुस्त्यजाः खलु भक्तैर्वंधिरवानीवदिति गोदया उक्ता गाथा तवामृतस्यंदिनिपा
दपंकजे निवेशितात्मा कथमन्यदिच्छति स्थितेरविंदेमकरंद निर्भरे मधुव्रतो
नेक्षुरकं हि वीक्षते इति यामुनाचार्य्योक्तिश्चास्मिन् विषये दोषागतदुस्त्यजत्वप्र
माणं प्रतिकूललक्षणादिप्रकरणं २८ स्पष्टिक्षेपितनपुंसदाचार्य्यप्रसादस्ता
लेवहिकंपोतेक्षुवक्तव्यमाचार्य्यसन्निधिपुंभावत्सन्निधिपुंवक्तव्यमाचार्य्यवैभ
वंस्वनिकर्षमं जप्तव्यं गुरुपरंपरैयं द्वयमं पंथाघं पूर्वाचार्य्ये कृ कलुषेप्यवचन
मनुष्ठानमं परित्याज्यमवैसमवस रस्वासमुमहं मिमानमं कर्त्तव्यमाचार्य्यकैं
कर्य्यमं प्रपन्नदिनचर्य्यायां सर्वे स्वभावविशेषाः सदाचार्य्यप्रसादेनवर्धं पि

71

गृहार्थं वा शिष्यपुत्रोज्जीवनार्थं वा आनृशंस्येन वर्णाश्रमधर्माणामनुष्ठानं ए
तत्प्रकारेण वर्णाश्रमानुष्ठानं न कृतं चेत् भगवद्विस्मृतिस्तत चेतनानां नाशहेतुत्वा
दीश्वरस्यानभिमतो भवति तस्माद्यावताल्लोकसंग्रहो भवति यावता शिष्यपुत्रोज्जी
वनं भवति तावदनुष्ठेयमित्युक्तं भवति स्वार्थबुध्या अनुष्ठानं नाम स्ववर्णोपक्रमोचि
तं विहितत्वादेतान्यनुष्ठितानि चेत् कृत्वा कर्णरूपं पापं न भविष्यतीत्यनुसंधाया
नुष्ठानं दृष्टानिष्टयोरात्मस्वरूपमवलंब्यावस्थितिर्नाम विनियोगदशायां श्रेयेण इ
च्छानुगुणं स्वरूपस्य विनियोगाकरणमिष्टं भवति अत्यासेन विनियोगसमये स्वश्रे
यस्त्वमवलंब्य संकोचनं वा पारतंत्र्यमवलंब्य कटाक्षप्रसरणाद्यदानं वा अनिष्टं इ
त्येतादृशावस्थितिः वर्णाश्रमधर्मा व० लवनिष्टं आत्मस्वरूपावलंबनमिष्टमि
त्येव विभागः कृतश्चेत् श्रुतिः स्मृतिर्ममैवाज्ञा यस्तामुल्लंघ्य वर्तते आज्ञाच्छेदी

तन्नियोगपारतंत्र्येणाक्रियमाणं भगवत्कैंकर्यं च वत्सव्यादिप्रकरणं कोष्ठी चोत्र
भगवत्कैंकर्यमडावतु शास्त्रमुखतात्ले आचार्यकैंकर्यं वुडावतु शास्त्रमुख-
तालुमाचार्यवचनतालुं तत्र भगवत्कैंकर्यं तत्प्रतिपादकश्रुतिस्मृत्यादिशा-
स्त्रमुखेन ज्ञातव्यं आचार्यकैंकर्यं गुरुगुरुशुश्रूषा प्रतिपादकशास्त्रमुखेन स्व-
स्येष्टमिदमनिष्टमिदमिति स्वाचार्योक्त्या च ज्ञातव्यं कैंकर्यं तानिरंडु अना-
वतिष्टचेष्टकेषु मनिष्टं तविरुकेर्यु इष्टानिष्टकल्त्वं वर्णाश्रमं कल्लेषु मात्मस्वरूपतेषु
मवल्लं चिंतिरुकुं कैंकर्यं द्विविधं इष्टकरणं अनिष्टाकरणं च एतत्कैंकर्यप्रति-
संबंधिनोरुभयोरिष्टम् निष्टं च तदधिकारिणो वर्णाश्रमधर्म्मानात्मस्वरूपं चाव-
लंब्य व्यवस्थिते भवतः कथमिति चेत् स्ववर्णाश्रमोचित धर्म्माणां परार्थबुध्या
अनुष्ठानमिष्टं स्वार्थबुध्या अनुष्ठानमनिष्टं परार्थबुध्या अनुष्ठानं नाम लोकसं

श्री व० विरोधित्वात्पुण्यस्यापि करणाद् ज्ञातोयमधिकारी भगवन्निग्रहहेतुत्वेन शास्त्र
५५ सिद्धं नरकावहमिति भासमानोऽप्यक्रियमाणं पापं कदाचिदपि न करोति खलु त
स्मात्तादृशविभागो न कर्तव्यः इवन्नु पुण्यत्वे पापमेन्निरुक्तं अवन्तु पापत्वे पुण्यमे
न्निरुक्तं अवन्तु कर्तुकर्तु किं ईशात्तु तद्वा विद्वान्पुण्यपापे विधूय निरंजनः परमं सा
म्यमुपैति इत्युक्ता पुण्यपापे उभे अपि मोक्षविरोधिनी इति स्थितोयमधिकारी पु
ण्यं भगवत्प्राप्तिप्रतिबंधकतया अनिष्टावहत्वाद्दुःखहेतुभूतं पापमेवेदमित्यनु
संधाय भीतो भवति आश्रितकृतदोषो गुणायैवेति स्वीकृत्यातिमात्रवत्सल ईश्वरः
अनेनाधिकारिणा कृतं पापं पुण्यत्वेनानुसंधाय तुष्टो भवति तस्मिन्नीश्वरे एवं स्थिते
अस्याधिकारिणो नियतप्रवृत्तिकत्वात् पापं पुण्यत्वेन स्वीकर्तुरतिमात्रवत्सल
स्य तस्य तद्दोषगमात्रं विना सहस्रं गतं भवति कैंकर्यं दानभक्तिमूलमस्त्रातपो॰ राम ५५

ममद्रोहीमद्भक्तोपिमवैसमवः अविघ्नायधर्माणांपालनायकृतस्यचसंग्रहा
यचलोकस्यमर्यादास्थापनायचप्रियायममविष्णोश्चदेवदेवस्यशार्ङ्गिणःम
नोवैदिकाचारंमनसापिनलंघयेत् यथाहिवल्लभोराज्ञोनदींराज्ञाप्रवर्तितां
लोकोपयोगिनींरम्यांबहुसस्यविवर्द्धिनीं लंघयन्शूलमारोहेदनपेक्षोपितांप्र
ति एवंविलंघयन्मर्त्योमर्यादांवेदनिर्मितांप्रियोपिनप्रियोसौमेमदाज्ञाव्य
तिवर्तनात् उपायत्वग्रहंतत्रवर्जयेन्मनसासुधीरित्यादिभगवच्छास्त्रोक्तवच
नैःपूर्वाचार्यवचनानुष्ठानैश्चविरुद्धोभवति तस्मात्पूर्वोक्तएवविभागस्संमतः
पुण्यंतुकंचुकिवदनुपायत्वेपएएपाने एवंविभागःकिमितिक्रियतेवर्णाश्रमा
नुरूपाणांस्वरूपानुरूपाणांचकरणंइष्टं तद्विरुद्धनामकृत्यानांकरणमनिष्टमि
त्येवंकिमर्थंनक्रियतइतिचेत् भगवदनुग्रहहेतुतयाशास्त्रसिद्धत्वेपिमोरु

श्रीव० सा: स्वयं प्रयोजनत्वे कुर्वन् तास्सर्वी क्षिप्रसादेव: प्रतिगृह्णाति वै स्वयं इत्युक्त
५६ रीत्या स्वयं पूर्तिमहत्त्वासाये रूपा आहत्यपथास्वीकारोतितथाकर्त्तव्यं कुब्जु
कोत्पाते कोंठतुष्टैकै कूलिकुटकवेणुं एतन्मात्रेणानालं किंतु देहमे दं
73 हामिति इत्युक्तप्रकारेण स्वयं तस्यै किंचिद्दत्वा तस्मिन्नेकप्रयोजनमनपेक्ष्य स्व
कृतकैंकर्यों गिकाऐप कास्यस्वामिनिवेशनानुगुणतनत्स्वदाप्यीन् समर्प्य दास
करणरूपप्रत्युपकारश्च कर्त्तव्य: श्रीविदुरसुंश्रीमालाकारैयं कृतियैस्तुपोले
किंचित्करितालू स्वरूपं निर्दुयेद्वतु मठितठवातचोऊचुउनाठगत पूर्वं चुरा
णांयुपठगतचांतुमिडे अवरू कलूकुद्वतनु श्रीविदुर इव श्रीमालाकार इव
कुब्जेव च अनन्यप्रयोजनस्सन् किंचित्कारं कारोति चेत् स्वरूपमुख्यं भववीत
अतेश्चादरेणान्नं कस्यचित्प्रदाय अनंतरं तस्मै किंचिद्द्रव्यमिति निर्वेध: कृतश्चे राम
५६

तुभातिमूलमापूर्वावेणुं अनुवुमिज्ञान्नपोतु अधिकारतिलुमुपायोपेयं कलिलं
अचयमिन्द्रिके योधिप्रुं एतादृशा कैंकर्यशेषिमुखविकासानुकूलत्वान् कृत्वा।
स्थितेरुपयुक्तेनतद्विषयप्रेमणा आगतं चेन्मुखं अकिंचित्कर स्वरूपेषत्वानुपप
त्तिरित्युक्तत्वात्शेषत्वा भावे स्वरूपहानिः स्यादिति भीत्या वा आगंतव्यं तादृशा।
मुखस्य भ्रातिमूलस्य कैंकर्यस्या घभावे किंचित्काराभावे। नशेषत्वतदुपाधि
कारे अधिकारस्यापेक्षोपेक्षितः कृपात्परोपापे एतदनुकूलवृत्तिस्याच्चेतन्मु
खविकासं कृपोपेये च अस्यान्वयो न स्यात् कैंकर्यं तन्नेफलसाधनमकर्तेफल
मानकवेणु अतावतुतानुकैप्यगते अवयनेकैपेरुकवाएणुके एवमवश्यकर
णीयं कैंकर्यं दृष्ट्वा दृष्टफलसाधनमिति बुद्धिमकृत्वा स्वयं प्रयोजनमिति बु
द्धिः कर्तव्या कैंकर्यं शास्त्रिलिखितं स्वयं तस्य फलत्वेन तद्धि प्रमेयकिं। चिदप्प्रकार्यपामा

श्रीव०
७४

रूपमुज्ज्वलं भवति एवमेतत्सर्वं भाविदशास्वपि स्वरूपमुज्ज्वलं कर्त्तव्यं पूर्वभाविन्यो
दशाश्चतस्रः ज्ञानदशा वरणदशा प्राप्तिदशा प्राप्यानुभवदशा चेति प्रथमापेक्षितं
तत्वज्ञानं ज्ञानफलमुपायवरणं वरणफलं प्राप्तिः प्राप्तिफलमनुभवः अनुभव
जनितप्रीतिकारितं कैंकर्य्यमेसेवं क्रमः तस्मात्कैंकर्य्यदशापूर्वभाविन्योवस्थाश्चत
स्रः ज्ञानदशोप्युज्वलज्ञानेतमुन्निद्रं वरणदशोप्युज्वलहार्दिप्रेमुन्निद्रं प्राप्तिदशोप्युज्वल ।
तिप्प्रेमुन्निद्रिप्राचुर्यासंभवदशोप्युज्वलमितिविशदेतमुन्निद्रं तन्नतत्वाहितपुरुषार्थ-
ज्ञानपुरस्कारेण चार्य्यो ज्ञातज्ञापनं करोति ततस्तज्ज्ञानेन धर्म्मनिष्टोस्मि नचात्मवेदी
नभक्तिमांस्त्वच्चरणारविंदे अकिंचनोनन्यगतिशरण्य त्वत्पादमूलं शरणं प्रपद्ये ।
सत्कर्म्मनैव किलनो किंचनसंचिमात्यादिद्युक्तप्रकारेण फलहेतुभूतसुकृताद्विलेशा
भवरूपाकिंचतस्य पुरस्कारेण वरणं विलंबासहत्वनिवंधन क्लेशगतिशय पुरस्कारेण राम ७४

74

त्तद्द्रव्यंगृहीत्वानंतरंकृतवतःपुरुषस्यमनोहरंनभवतितादृशंनभवतिखलु प्रसा-
दपरमोनाथोममगेहमुपागतो धन्योमर्चयिष्यामीत्याहमात्योपजीवन इतिविशे-
षतेनऋषिभिपिप्लाद्यपयोगोनमात्याकारेण अनन्यप्रयोजनपरिमलस्युक्तं अत्यादर-
पूर्वकं दत्तंपुष्यंसहस्रसुवर्णमुद्राव्ययेनकृतमपिपरिमलद्रव्यंसुधाबिंदुस्पर्शवत्स्वे-
न्नष्टंभवति तादृशस्वभाववत्तादृशंनभवतिखलु प्रयोजनांतरस्पर्शरूपदोषा-
भावेन अनन्यप्रयोजनंसुगंधमेतद्राजार्हंरुचिरंरुचिरानने आवयोर्गात्रसदृशं
दीयतामनुलेपनं इत्यभ्यर्थनीयं कुब्जादत्तपरिमलद्रव्यमनुलेपनंतस्मादनन्यप्रयो-
जनतयैवकिंचित्कारः कर्त्तव्यइतिसिद्धं कैंकर्यप्रकरणं ३० कैंकर्ये दर्शैवोले
मुनयुक्तदर्शेकलितुंस्वरूपतैमुन्चत्नमाकवेणुं मुंष्पिनापदर्शेपुंठ- अतावत्तुम-
नदर्शेपुंप्राप्तिदर्शेपुप्राप्यानुभवदर्शेषुं मुक्तावस्थायांप्राकैंकर्यदशानस्मांस्व-

श्रीव० ७८

शायांउत्तरोत्तरं अनुभवाभिनिवेशस्तद्विषयविचित्रानुभवेननिवृत्तोभवति अज्ञा
नतुकटिअपराधं अपूर्तिकुटिज्ञानवृत्ति आर्तिकटिफलाभं अभिनिवेशतुक
ठियव्वकु आर्तिनुभवेभिनिवेषमुमिरुक्तंपठि अर्चिरादिगतिमिलेचोन्नौ ज्ञानद
शायांपुरस्कर्तव्यस्याज्ञानस्यभूतं अनादिकालकृताकृत्यकरणकृत्याकरणरूपा
पराधःवरणादशायांपुरस्कर्तव्याया अपूर्तेर्निदानंफलसाधनानुसंधानंविषय
कर्मणोह्यभावदर्शनोपयुक्ताज्ञानवृत्तिः प्राप्तिदशायांपुरस्कर्तव्याया अपूर्तेर्हेतुः
प्राप्यवस्तुप्राप्त्यभावरूपालाभः प्राप्यानुभवदशायांपुरस्कर्तव्याभिनिवेशस्यका
रणं अनुभूतांशात्कृष्याउत्तरोत्तरानुभवजनकं भगवद्दिव्यगुणविग्रहसौंदर्यं आ
र्त्यभिनिवेषप्रकारः अर्चिरादिगत्यांसुस्पष्टमुक्तस्तत्रद्रष्टव्यं दशाचतुष्टयप्रक
रणं ३१ इवन्तनकुनालुदशैपो [illegible] लेनालुगुणमुंठि असावतुज्ञानमुनज्ञा

75

प्राप्तिः अनुभूतं श्रोतृप्रजननेन उत्तरोत्तरप्रवर्धमानानुभवाभिनिवेशप्रकाश-
नपुरस्कारेण प्राप्यानुभवः तस्माद्ध्यानचतुष्टये स्वरूपोज्ज्वल्यकरणं नाम एतदा-
कारपुरस्कारएवेति तात्पर्य्यं अज्ञानप्पोवताचार्य्यज्ञानत्ताले अस्मृतिप्पोवतुई-
श्वस्मृतियाले आर्तिपोवतरुलाले अभिनिवेशंपोवधनुभवत्ताले एतस्यतत्व-
हितपुरुषार्थज्ञानं स्वयं सम्यक् ज्ञात्वा शिष्यमुखेन ज्ञातव्यसकलार्थज्ञापकस्य
सदाचार्य्यस्य सम्यक् ज्ञापकस्य सदाचार्य्यस्य सम्यक् ज्ञानेनं सवासनं निवृत्तं भव-
तिफलसाधनमत्कार्म्मोद्यमाभावरूपा पूर्ति एतस्मिन्किंचिदप्यनपेक्ष्यकार्य्यकर्तुरुपा-
यभूतस्य ईश्वरस्य सहकारिनैरपेक्ष्यस्वरूप सत्याविष्कृता भवति अविलंबेन तत्कारण-
रविंदप्राप्त्यभावात् स्थिता आर्तिः अस्यार्तिंदृष्ट्वासहमानस्येश्वरस्य तदेव कार्य्य-
करणे उपयुक्तया परदुःखासहिष्णुत्वरूपया कृपयानिवृत्ता भवति अनुभवद-

श्रीव० ७९ नरूपमे तद्ग्रहणं सर्वज्ञशंके स्तस्यापूर्त्तेर्विषयः एतत्कृतदोषदर्शनजनितकोपेन-
तत्परित्यागः इवं तु ईज्ञानं तु किलत्वकाचार्य्यगुणं अज्ञानं तु किलत्वकाचार्य्यदोषं
शक्तिः किलत्वकाचार्य्यकैंकर्यं अशक्तिः किलत्वकृ निषिद्धानुष्ठानं एतस्य चेतनस्य
ज्ञानविषयः महोपकारकाचार्य्यस्य गुणसमूहः एतदज्ञानविषयः आचार्य्य
76 स्य शरीरस्वभावजनितागंतुकदोषः एतस्य वृत्तिशक्तिविषयः महोपकारकाचा-
र्य्यसंततो पारतंर्य्ये क्रियमाणं तत्कैंकर्य्यं एतदशक्तेर्विषयः स्वरूपोस्वरूपोपा-
यपुरुषार्थविरोधिशास्त्रनिषिद्धकर्म्मानुष्ठानं गुणचतुष्टयप्रकारणं निषिद्धं नाम
पद्दियापि रुक्तं अतयितु अकृत्यकरणमुं भगवदपचारमुं भागवतापचारमुं अस
ह्यापचारमुं गद्दे उपादेयगुणचतुष्टयवन्नूहेयं निषिद्धमपि चतुर्विधं अकृत्यकर
णं भगवदपचारो भागवतापचारः असह्यापचारश्चेति अकृत्यकरणमावतु । राम ७९

नमशक्तिपुमशक्तियं अस्याधिकारिणः स्व[...]रूपोज्वल्यकरदशा चतुष्टयवतत्व
रूपोज्पत्यहेतुभूतंगुणचतुष्टयमस्ति ज्ञानं अज्ञानंशक्तिरिति इतुतानवनुकुसुं
डि अवनुडैष्य ज्ञानतुकितिकु इवनुडेयगुणं अज्ञातुकिलकइवनुडेष्पदोषं ।
शक्ति किलकुइवनुडैष्पारुणं अशक्तिकिलकुपरित्यागं ईश्वरस्यापिएतद्गुण
तुष्टयमस्ति यस्सर्वज्ञः स्सर्वविन्महसांश्रुरित्युक्तत्वात्सर्वज्ञस्यतस्यादिव्यज्ञान
विषयः अहंप्राभिमुखादि चेतत्गुणाः अविज्ञातासहस्रांशुः अविज्ञाताहिभक्त्या
नामागस्मुकमलेक्षणः सदाजगत्समस्तं चपश्यन्नपिहृदिस्थितः इत्युक्तत्वात्सर्
वज्ञत्वेप्यविज्ञातुस्तस्याज्ञानविषयः प्रकृतिवश्यतस्याकृत्यकारणादि दोषः प
रास्यपराक्ति रिविधैवपश्यते इत्युक्तप्रकारेणसर्वप्राक्तेस्तस्या घटितघटनासामर्थ्य
रूपापाः शक्तेविषयः एतत्स कलानिष्टनिवृत्ति एवंकं स्वरूपानुगुणसकलेष्टप्रद ।

श्रीव० परदारोपसेवा च शारीरं त्रिविधं स्मृतं इति मन्वादिस्मृतिषु एतादृशानिषिद्धाचर
८० णाहि भगवदपचारः भागवतदेवतांतर गत्वोरुक्षु इत्थं रनेनिनैकैषुं रामकृष्
णाद्यवतारं कल्पितं मनुष्यसजातीयभावबुद्धियुं वर्णाश्रमविपरीतभावस्तउपचा
रेषु अर्चावतारेषूपादाननिरूपणं आत्मापहारेषु भगवद्द्रव्यापहारे
77 षुतु ठक्कुमान्तवे भगवदपचारो नाम भगवति देवतांतरसमत्वप्रतिपत्तिः राम
कृष्णाद्यवतारेषु मनुष्यसजातीयताबुद्धिः भगवतो वर्णाश्रमविपरीतोपचारः
अर्चावतारे उपादानद्रव्यनिरूपणं आत्मापहारः भगवद्द्रव्यापहारकं च
अंतःप्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा तमीश्वरं एवं परमं महेश्वरं न तत्सम
श्चाभ्यधिकश्च दृश्यते अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् प्रकृतिं
स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया दासभूतास्वतस्सर्वे ह्यात्मानः परमात् राम ८०

परहिंसे परस्तोत्रं परदारपरिग्रहं परद्रव्यापहारं असत्यकथनं अभक्ष्यभक्षणं तु
कर्मानवै तत्राकृत्यं नाम परहिंसा परस्तोत्रं परदारपरिग्रहः परद्रव्यापहारः अ
सत्यकथनं अभक्ष्यभक्षणं इत्यादिरूपं तच्च न हिंस्यात्सर्वाभूतानीति विधाति
क्रमेण क्रियमाणप्राणिपीडायाः हिंसा प्राप्तविषयस्तोत्रादं यावाचा अप्राप्त
विषयस्तुतिः परस्तोत्रं अन्यानन्याहं स्त्रीविषयाणां मोहादिना स्वीकारः परदार
परिग्रहः अन्यांगीकाराभावेपि प्रकाशेनाप्रकाशेन वा तद्धनपरिग्रहः परद्रव्याप
हारः यथा दृष्टार्थविषयस्ताहितवचनोक्तिरसत्यकथनं जात्याश्रयनिमित्तदुष्ट
भ भक्ष्यद्रव्यभक्षणमभक्ष्यभक्षणं परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिंतनं वित
थाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्ममानसं पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चैव सर्वशः अनि
बद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधं अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः

श्रीव० ८२ (78

ना अहंकार्यकमसत्त्वेन श्रीवैष्णवविषये क्रियमाणो विरोधः असह्यापचारमावस्
तु निर्निबंधनमाकस्माद्भगवद्भागवतविषयेन्द्राल् असहमानतापिरुक्के आचार्य्या
पचारस्तु तद्भक्तापचारस्तु द्वैधेयोन्दुक्तोनुकर्तुं कलुमायू उपाय विरोधिकलुमायू
उपेय विरोधिकलुमायूरुक्कं असह्यापचारो नाम अर्थकामादिनिर्बंधनं विना
पि हिरण्यासुरादिवद्भगवद्भागवतविषयेषु द्वेषेण श्रावणादिष्वपि असहमानतया
स्थिति आचार्य्योपचारस्तद्भक्तापचारश्च आचार्य्योपचारो नाम तदुक्तार्थे प्रकारे
णाननुष्ठानं तदुपदिष्टमंत्रं तदर्थो नाम त्यप्रयोजनाकांक्षया अधिनकार्येषु प
देषश्चेत्यादिः तद्भक्तापचारो नाम आचार्य्यभक्तेषु सहब्रह्मचारिषु करसेनव
तनं विनातद्ज्ञानाधिकानुष्ठानाद्यसहनेन असत्याकारणं अवज्ञाकरणं इत्यादिः
एतेसर्वे पिपूर्वोक्ताः पूर्वपूर्वीकृयागतरोत्तरस्यातिक्रूरतया एतदुज्जीवकेश्वरस्तु

एम ८२

त्मन इत्यादिशास्त्रापरामर्शेन तथावबोधः ये तु सामान्यभावेन मन्यंते पुरुषोत्तमं ते व।
पाषंडिनो ज्ञेयाः सर्वकर्मबहिष्कृताः यस्तु नारायणं देवं सामान्येनाभिमन्यते स या
ति नरकं घोरं यावच्चंद्रदिवाकरं अर्चावतारोपादानं वैष्णवोत्पत्तिचिंतनं मातृयो।
परीक्षायास्तुल्यमाहुर्मनीषिणः योन्यथासंतमात्मानं अन्यथाप्रतिपद्यते किं तेः
न न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा इत्यादिशास्त्रैर्निषिद्धहै भगवद्द्रव्यतेनानय
हरिकै युं अपहरिकि उवरु कलुकुं समह करिकै पुं अवरु कलुपक्कलिलेयाचितमाक
पुं अयाचितमाकवुं परिग्रहिकै पुं भगवान् कनिष्ठमपि कुं भगवद्द्रव्यस्य स्वय
मपहारः तद्व्यपहर्तृणां स्वपं सहायं कारणं भगवद्द्रव्यापहर्तृसकाशात् याः
चनभावात् स्वीकारश्च एतदुज्जीवनस्य भगवतोनभिमतः भागवतापचारमावर
तु अहंकारार्थकाममठियाक श्रीवैष्णवरु कलुकुं पण्णुविरोधं भागवतापचारो

श्री व०
८२

तंविहायस्वशिष्य इत्यनुसंधानं ॥ फलस्य च तस्यासेनानुसंधानं [illegible] नां ॥ अयं- म
भगवद्विषयेमंगल्याशासनपरो भवतु इत्येतस्यैव फलत्वेनानुसंधानं कर्त्तव्यं ॥ त
द्विना ॥ अर्थिशिष्याचार्यरूपप्रयोजनस्य वासंसार इत्याचार्य्यसुखानुभवो मोक्षः ॥ तद्रूप-
शिष्योज्जीवनस्यवातत्वहितपुरुषार्थाद्युपदेशमुखेनायंसुशिक्षितो भवतीतेन भग
वत्संतोषो भव ॥ ति अत इदं तत्कैंकर्य्यं भवतीति तस्य वा ततसहवासस्य वा उपदेश
79
फलत्वेनानुसंधानं ॥ निनैयातिरु क्कुविन्नान ॥ फलमुं सिद्धिकि उपदियेनेन्दिरन् ॥ -
शेषभूतनान शिष्यन्निनैवाले हष्ट फलं सिद्धिंकुं इच्चवन् निनैवालेयुज्जीवनं सिद्धिक्कुं
आचार्य्यन निनैवाले भगवत्कैंकर्य्यं सिद्धिक्कुं उपकारस्मृतियाले सहवासं सिद्धिक्कुं -
अन्यैतादृशानुसंधानंविनापि एतत्फलं चतुष्टयसिद्धिः ॥ कथमिति चेत् ॥ शेषभूतस्य-
शिष्यस्य ॥ अकिंचित्कारस्य त्रोषत्वानुपपत्ति ॥ रित्यनुसंधानेनार्थशिष्यत्वादिदृष्टफ- राम

८२

पारूपोपायविरोधिनः॥ तन्मुखोद्यासरूपोपेयविरोधिनश्च भवंति॥ निषिद्धचतुष्टय-
प्रकरणं॥ ३४॥ तान् हितोपदेशंपरंपरणुपोतु तन्ने स्वशिष्यनेयुंफलतेयुं माटाठि निनेके-
क्रूर निषिद्धं॥ पूर्वोक्तसर्वाधिकारलक्षणपरिपूर्ण आचार्यः॥ उज्जीजाविषया आग
त्योपसन्नानो शिष्याणांरहस्यत्रयाद्युपदेशादेश समये॥ उपदेष्टारमात्मानं उपदेश
पात्रं शिष्यं उपदेशफलं च व्यत्यासेनानुसं॥ दधाति चेत् पूर्वोक्तनिषेधेभ्योपि क्रू
र निषिद्धं तनेमा टाठि निनेके पावतु हृष्प्रयोजननेतेपुशिष्यनुटेप उज्जीवनतेयुं-
भगवत्कैंकर्यनेस्वसहवासतेयुंफलमाक्क निनेके॥ आत्मनो व्यत्यासेनानुसंदध
नेनामस्वाचार्य एवास्योपदेष्टातस्यस्वरूपमुपकरणमात्रमितिपाविपर्यस्ताउपदेष्टृ-
विनास्वाचार्येपरतंत्रस्यात्मन॥ आचार्यत्वेनानुसंधानं॥ शिष्यस्यव्यत्यासेनानुसं
धानंनाम॥ आत्मवदयमपिस्वाचार्ये शिष्य इत्यनुसंधानास्योपदेष्टुः॥ कर्तव्यः

रूपंसिद्धिकुं पारतंत्र्यमनंतनिंततन्स्वरूपंसिद्धिकुं उपदेष्टुराचार्य्यस्य शिष्यविषये कृ
पाकार्य्यास्याचार्य्यविषये पारतंत्र्यं च कर्त्तव्यं कृपया शिष्यस्वरूपसिद्धिः पारतंत्र्येण
आचार्य्यस्य स्वस्य स्वरूपसिद्धिः नेदृशाचार्य्येनन्पतु संसारनिवर्त्तकमानपेरियनि
रुमंत्रत्रैयुपदेशिन वनवनैसंसारवर्द्धकं कलुमायत्तुइंकमानभगवन्मंत्रंकलेनुप
देशितत्रकलुकु आचार्य्यत्वपूर्तियिह्ले ऐहलौकिकमैश्वर्य्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकं कै
वल्यं भगवंतं च मंत्रोयं साधयिष्यतीति सकलफलप्रदत्वेपि सर्ववेदांतसारार्थसंसा
रार्णवतारकः गतिरष्टाक्षरो नृणामपुनर्भवकांक्षिणामित्युक्तरीत्या संसारनिवर्त्तक
स्य मंत्राणां परमो मंत्रो गुह्यानां गुह्यमुत्तमं पवित्रं च पवित्राणां मूलमंत्रः सनातन इत्यु
क्तरीत्या सर्वमंत्रांतरोत्कृष्टस्याष्टाक्षरस्य छपेन मंत्ररत्नेनेत्युक्तस्य मंत्ररत्नस्य गीतासार राम
भूतस्य चरमश्लोकस्य च संसारनिवर्त्तकत्वप्रतिपत्त्या मंत्रांतरोत्कृष्टस्याष्टाक्षरस्य उपदे ६२

80

त्वसिद्धिः अद्वेषादिजनयितुराचार्यसमाश्रयणकारिणः ईश्वरस्य कृपाकार्यानुसंधानेन
शिष्योज्जीवनसिद्धिः स्वाचार्यानुसंधानेन स्वस्य भागवत्कैंकर्यसिद्धिः अज्ञातज्ञापना
दिमुखेन मंगलाशासनपरो यथा भवामि तथा शिक्षां कुर्वन् महानुभावोयमिति उपका
रत्वात्स्वशिष्यसद्भावसिद्धिः साक्षात्फलमुंचार्यत्वमुंसिद्धिक्कि उपाधियेन्दिन्दिल्
तन्निनैवालुमीश्वरन्निनैवालुंसिद्धिक्कुं दृप्पाधियोंछि यठयदेशिक्किलिरुवन्क्कुंस्व
रूपसिद्धियिश्शे साक्षात्फलं आचार्यत्वं कथं सिध्यतीति चेत्तत्वानुसंधानेन साक्षात्फ
लभूत मंगलाशासनाधिकारित्वं सिद्धं भवति ईश्वरसंकल्पेन आचार्यपरतंत्रस्येत १
स्याचार्यत्वसिद्धिः पूर्वोक्तप्रकारोपदेशमकृत्वा अन्यथाप्रतिपन्नात् उपदेशः कृतश्चे
त् आवयोरपि शिष्याचार्ययोः आचार्यत्वरूपशिष्यत्वरूपस्वरूपसिद्धिः नास्ति आचा
र्यनुक्कुशिष्यन्वकृतकल्कृपैयुंस्वाचार्यन्नुपकल्पारतंत्र्यमुंवेणं कृपैपाले शिष्यन्स्व

श्रीव० ८४ रमुमनस्यैव मुमुक्षुत्वेनैवं मंत्रमुद्देवेनैषुं फलानुबंधकत्वं फलसाधनमुमैहिकभोगामिमेत्त्वा
माचार्य्येनेषेदुनिर्निर्दिष्टकठन मातापितापुत्रतयः रानकुश्लोकनिलोपिवर्धतेपर
माचार्य्यसमरूलिचेपतारु स्वरूपविरोध्यैश्वर्य्य कैवल्यरूपप्राप्यांतरान्वयहृतिः
तत्वज्ञानरूपफलसाधनस्वत्वाचार्य्यपरिचर्य्योत्पन्नज्ञानविरोधेतद्विस्मृतिवास
जनितक्लेशरूपा आर्तिः आचार्य्योपदिष्टभगवद्गुणादरः आचार्य्यसर्वस्वचार्य्यु
त्कर्षे असूयाराहित्यमितीमेसद्गुणाश्चस्यसंतिसाचाह्निष्यइतिवा अनुसंधानरूप
कोषंत्रः तत्प्रतिपाद्यापादेव ताततस्मात्लभ्यं कैंकर्य्यरूपंमहाफलंतदनुबंधि
नी अविद्यानिवृत्तिपूर्वकस्वरूपाविर्भावसालोक्यसारूप्यसायुज्यादीनितत्त्वा
विधफलप्रदं साधनंपुत्रदारगृहक्षेत्रपश्वन्नाद्यनुभवरूपऐहिकभोगश्चेतीमे
सर्वे मम आचार्य्ये चोरावेतिपतिंकृत्वास्थतव्यं गुरुरेवपरं ब्रह्म गुरुरेवपरागतिःगु राम ८४

82

शास्त्रत्वादाचार्य्यसंसारवर्धकानां अत एव क्षुद्रत्वप्रतिपत्तियोग्यानांऽत्र भगवन्
मंत्राणामुपदेष्टुराचार्य्यत्वपूर्त्तिर्नास्ति भगवन्मंत्रं कथं क्षुद्रं कलैं किंतु फलदारा
संसारवर्द्धकं कथं न किंतु मताले इत्युतानौपाधिकत्वेतननंडैप्यरुचियालेवरुद्धे
यात्म भगवन्मंत्राणां क्षुद्रत्वंच अर्थकामपुत्रविद्यादिक्षुद्रफलप्रदत्वेनबंधक
क्षुद्रफलदातृत्वादेवसंसारवर्द्धकत्वंच एतत्क्षुद्रफलप्रदत्वंचप्रकृतिवश्यप
त्वेतनस्वक्षुद्रफलस्यागतत्वेन उपाधिप्रयुक्तं मोक्षप्रदत्वस्वाक्रिरमस्तेषां त
था ऐश्वर्यकामानां गोपालमंत्रादयः पुत्रकामानां श्रीराममंत्रादयः विद्याकामानां
हयग्रीवमंत्रादयः विजयकामानां सुदर्शननारसिंहमंत्रादयइत्तिईश्वरेणनि
यमेनकल्पितत्वात्स्वार्थेण क्षुद्रफलप्रदा एवेत्यवगंतव्यं आचार्य्यलक्षणप्र
करणं २५ शिष्यनेनपतुमाध्यातदनिकृतिंस्वयं फलसाधनशिक्षणअर्त्रिमुमाद

श्रीव० ८५ वतिसच्छिष्यलक्षणं ८॥ ३५ शिष्यनुमाचार्य्यनुमन्योन्यप्रियहितंकलैनवुतक्ल
वन्कल् शोर्ष्यतान्प्रियतैनठउत्कठवन् ईश्वरनैक्कां ठहिततैनठतक्कठवन् आ।
चार्य्यनुमाहिनठतक्कठवन् शिष्येण आचर्य्यस्यप्रियहितेकर्त्तव्ये आचार्य्येणशि-
ष्यस्यप्रियहितेकर्त्तव्ये शिष्यस्यस्वरूपानुगुणं आचार्य्यमुखोल्लासएवस्वस्यपुरुषार्थ
82 इतिप्रतिपद्यकिंचित्कारादिभिराचार्य्यस्यसर्वदाप्रियंकुर्वीत एतद्विमूर्तिस्वभावेन
आचार्य्यमनसिएकमपिकालुष्यं नोत्पद्यतां उत्पन्नंचेदेत्तन्निवर्त्तयितव्यमितिसंप्रा
र्थ्य ईश्वरसबलंव्यहितंकुर्वीत आचार्य्यस्तुशिष्यस्यस्वयंहितंकृत्वा ईश्वरप्रार्थनयाप्र-
प्रियंकुर्य्यात् शिष्यउकप्पिलेपद्दिय्यारु आचार्य्यउज्जीवनतिलेरन्दिय्यारुं
आर्क्केय्यालेशिष्यनाचार्य्यनुडैय्यत्तर्मत्तुक्किलकाल्कै पोछियदोषउक्किलक्कार्क्के
कवकाशमिल्ले निग्रहत्तुक्कुपात्रंमायोतु अतुहितरूपमाकैय्यालेयिरुवन्क्कुम्- राम ८५

रुरेवपराविद्यागुरुरेवपरायणं गुरुरेवपरःकामोगुरुरेवपरंधनं यस्मात्तदुपदेष्टा
सौतस्माद्गुरुतरोगुरुः ऐहिकामुष्मिकंसर्वं सचाप्यत्रदोगुरुः इत्येवंयेनमन्तं-
तेत्यकृत्वास्तेमनिषिभिरि त्यादिभिरयमर्थउक्तोहि मातापितायुवतयस्तनयाविभू-
तिस्सर्वंयदेवनियमेनमदन्वयानामित्यादिना अयमर्थोपरमाचार्य्यैः यामु-
नमुनिभिरप्युक्तोहि इत्युक्तुद्विविधकारस्मृतिरुपकारस्मृतिश्चमुनलदि आचार्य्येन
पकृतंकृतज्ञतेमुंचितानि त्वमीश्वरानपकृतंकृतज्ञते आचार्य्यएवसर्वमित्यनुसं-
धनस्यहेतुः तत्कृतोपकारस्मृतिः अस्याःप्रथमावधिः आचार्य्यविषयकृत-
ज्ञताचरमावधिरीश्वरविषयकृतज्ञता अनेनभगवद्विषयोपकारकाचार्य्यकृ-
तोपकारानुसंधानेक्रियमाणे आचार्य्येभवंमनसिदृढंभवतितथाएतादृशा
महाविषयलाभः ईश्वरेणकृतइतितत्कृतोपकारोमनस्यागतोभवतीत्युक्तंभ-

श्रीव०
८६

स्वरूपहानि शिष्यनुक्त आत्मरूपां स्वरूपहानि आचार्य्यनात्मरूपां पण्णुमिठ
तित् अहंकारं विरोधि शिष्यन् देहरूपां स्वरूपहानि शिष्यनुक्त आत्मरूपां
स्वरूपहानि आचार्य्यनात्मरूपां पण्णुमिगितित् अहंकारं विरोधि शिष्यन् देह
र रूपां पण्णुमिठितिल् ममकारं विरोधि शिष्योऽज्ञानपरोणाचार्य्येणउज्जीवि
विषया आगतस्य उपपन्नस्य प्रियपरस्य शिष्यस्य स्वरूपं अदुःखं यथा भवति तथा
एकाग्रचित्ततया स्वोपदेशादिभिः रक्षितव्यं प्रियपरेण शिष्येण स्वोज्जीवनपरस्य
स्वस्वरूपरक्षकस्य स्वाचार्यस्य विग्रहादिकं सदा सर्वविधकैंकर्येणैकाग्रचित्तत
या रक्षितव्यं शिष्यस्वरूपरक्षणं आचार्यदेहरक्षणं चेत्युभयं उभयोः स्वरूपं वस्तु
गत्या भगवत्कैंकर्यं च अहमन्नमिति स्वभोग्यत्वेन सिद्धस्यापि शिष्यस्वरूपस्य अना
दिकालं तदनन्यार्हस्य तादृशविनियोगार्हकरणात् आचार्यविग्रहस्य स्वात्म

83

राम
८६

पादेयं शिष्यमनुक्त्वा निग्रहकारणं त्याज्यं निग्रहतान् भगवन्निग्रहं योलेग्राप्यंतरगतं शि
ष्यस्याचार्य्यप्रियकरणे दृढास्थितिः आचार्य्यस्य शिष्योज्जीवनकरणे दृढास्थितिः ।
शिष्यस्याचार्य्यप्रियकरणे प्रधानत्वात् आचार्य्यप्रीतिविषयत्वं विना निग्रहविषय
त्वस्यावकाशो नास्ति अनिष्टकरणादिहेतोः अस्य आचार्य्यनिग्रहपात्रतादशं ।
यां तन्निग्रहस्य हितरूपत्वात् निग्रहविषयस्य निग्रहाश्रयस्याचार्य्यस्य च सत्त्वा
देय एव निग्रहस्योपादेयत्वेपि निग्रहकारणानि शिष्यस्य परित्याज्यानि स्वाचार्य्ये
णा स्वविषये क्रियमाणो निग्रहः स्वविरोधिनिवृत्त्युपयुक्तत्वेन भगवन्निग्रहवं ।
त्पुरुषार्थकोटंतर्भूतः आचार्य्यन् शिष्यनुडैयस्वरूपत्तैप्पेणक्कडवन् शिष्य
नाचार्य्यनुडैयदेहत्तैप्पेणक्कडवन् शिष्यनाचार्य्यनुडैयदेहत्तैप्पेणाक्कुन् पिरं ७
दु मिरुवन क्कुस्वरूपमुमाद् भगवत्कैंकर्य्यमुमापुरुषं कु आचार्य्यनुकुदेहरक्षणं ।

श्रीव० ८७ विनियोगं कुर्य्यात् आचार्य्येन शिष्यवै कुवैको लंक्क ज्वन शिष्याडिनू वस्तुनै क्को लुट्ट-
क ठावन त्नन्कोलित् मिठापनां कोठाकित्ल कत्न्नां कोलेक्कोपे मुंडनात्न संवे धंकु
लयुं ज्वन् मिठिपनाकैपालेकोयं अवन् एतिनाकैपाल्लेकोत्तान् अवनुकुस्तिया
त्नेस्वरूपं जीविततु ज्वनुकु मिवापाल्लेस्वरूपं जीवितद्यं आचार्य्यः शिष्याभिमानदु-
ष्टवस्तु निन विपुंजीत शिष्योपि मदीयं ददामीति बुध्यानददात् शिष्याभिमानदुष्ट
वस्तु स्वीकृतं चेत् शरीरमर्थमित्यादिरीत्या समर्पितत्वेन तदीयत्वात् शिष्य आचार्य्य
स्वापहारी भवति एतादृशस्वीकारस्य एतादृशादानस्य च स्थितौ शिष्याचार्य्यत्वरूपसं
बंधनाशो भवति तस्मात् स्वीकीयस्य सर्वस्याचार्य्याधीनत्वेन स्वस्य दरिद्रत्वात् मदी-
यं ददामीति शिष्यो न ददाति निर्भरत्वेन परिपूर्णत्वादाचार्य्योपि शिष्याभिमानदुष्ट
वस्तु नांगीकरोति शिष्याभिमानदुष्टानंगीकारोपयुक्तमूर्त्या आचार्य्यत्वरूपजी- राम ८७

रक्षणं शिष्यत्वरूपेस्वभोगयोग्यस्य रक्षणाच्च् भगवतो मुखोल्लासजननात् तत्कैंकर्य्यं
भवति आचार्य्यस्य स्वदेहरक्षणं आचार्य्यत्वस्वरूपहानिकरं शिष्यस्य स्वात्मक-
रणं शिष्यस्वरूपहानिकरं तस्मादुभयं त्याज्यं आचार्य्यस्य स्वोपदेशादिना शिष्या-
त्मरक्षणसमये अहमेतस्य रक्षणं करोमीत्यहंकारः स्वाचार्य्यपरतंत्रस्वरूपस्वाधिकार
विरोधि आचार्य्यप्रियकरस्य शिष्यस्य द्रव्यादिभिराचार्य्यदेहरक्षणसमये मदीय
द्रव्यैरेतद्रक्षणं करोमीति ममकारः शरीरार्थप्राणसर्वेपि आचार्य्यशेषभूताइति स्थि
तिरूपस्यस्वाधिकारविरोधि आचार्य्येन तन्नुटापदेहरक्षणं तत्तद्वस्तुनैष्यदुव
न कादाचन शिष्येन स्वदेहरक्षणं आचार्य्येन वस्तुनैकोंदुष्पाणुकदाचन आचा
र्य्यप्रियकरस्य शिष्यस्य द्रव्यादिभिः शरीरमर्थप्राणं च सद्गुरुभ्यो निवेदयेत्सुत्कप्रकारे
ण शिष्यस्य बंधोमवेस्य स्वाधीनत्वात् तत्समर्पितानि वस्तूनि स्वीयानीति बुध्या आचार्य्ये।

श्रीव० ८८ भवतु केऽवर्हीति न प्रतिपन्नुष्यातोऽधिकपुं अनधिकारिहल्लक्षुपदेशकेल्पुं अन-
धिकारिकल्लक्षुपदेशिकपुं मंत्रसविभवमावतु अर्हीतिल्लविस्मृतिपुं विपरीताप्यंप्र-
तिपत्तिपुं देवतापरि भवमावतु करणप्रयतेपुरुषप्राप्तविषयंकल्लोपवर्णमाक्षुकेपुंत-
द्विषजतिलेप्रवर्णमाकातोऽष्टकेपुं आचार्यप्रात्यर्थमस्यनिवर्त्ता: भगवद्व्यापहा-
र: भगवद्भोजननिषेध:गुरुमंत्रदेवतापरिभवश्चेत्योमे तत्रभगवद्व्यापहारोनाम
85 स्वातंत्र्यमन्यशेषत्वंच ईश्वरस्यसन्द्भुलाणे आत्मवस्तुन: भगवच्छेषत्वप्रतिपत्तिंवि
नास्वतंत्रप्रतिपत्ति: भगवदेकशेषत्वप्रतिपत्तिंविना अन्यशेषत्वप्रतिपत्तिश्च भ-
गवद्व्यात्मवस्त्वपहारिकाभवति किंतेननकृतंपापंचौरेणात्मापहारिणेत्युक्तं
हि भगवद्भोजननिषेधोनाम भगवद्द्वाकत्वनिषेध: सचस्वयत्नेनवा अन्येर्वास्वर
क्षांप्रवृत्ति: तद्रक्षणक्रम: प्रयत्नपरित्राणाउक्त स्तत्रैवद्रष्टव्ये गुरुपरिभवो राम ८८

वनं स्वकीयंसर्वमाचार्य्याधीनमितिप्रतिपत्यासिद्धेनदारि द्रेणशिष्यात्वरूपस्वरूप-
जीवनं अनात्मशिष्यनाचार्य्यतुक्कुपणमुपकारोन्दुमिल्लैयोवेन्दिल् आदार्य्ये
न् निनैत्तालेयुंडु अतावतु ज्ञानव्यवसायप्रेमसमाचारंकल् तहिशिष्याणमाचा-
र्य्यस्यकर्त्तव्यकंश्चिदपिनास्तिकिमितिचेत् आचार्य्येवुध्या अस्तिकिमितिचेत्-
ज्ञानव्यवसायप्रेमसमाचारः तत्रस्वरूपयाथात्म्यज्ञानविषयिणीप्रतिपतिज्ञानं त
दनुरूपोपायाध्यवसायोव्यवसायः तदनुरूपोपेयविषयिणीप्रीतिः प्रेमा तदनुरूप-
सम्यगनुष्ठानंसमाचारः आचार्य्यप्रात्यर्थेमाननविवनुकृतविरवेंदुवतुभगवदन्यते
ष्यव्यपहारकैंयुं भोगवद्भोजनत्तैविलक्कुकैयुं गुरुमंत्रदेवतापरिभवंमुभगवद्रूप
णरमावतुस्वातंत्र्यमुमन्यशेषत्वमुं भगवद्भोजनत्तैविलक्कुकैय्यावतु अवतुठेप्प
रूकत्वंतैविठक्कुकै अवतुडेपारवकत्वक्कमंप्रपन्नपरित्राणत्तलेचोन्नोंगुरुपरि-

नितद्धेके दोषंनिनयातोंऽधिक्षिदातुगुणंपुंढापुरुकवन्दुइह्नामयाले मनसोदोषोनाम
शमदमाद्यात्मगुणानांस्वस्यसत्वेपिममकोपिगुणोनास्तीत्यनुसंधानंकर्त्तव्यं तथाऽ
कत्वाममसद्गुणाःसंतीत्यनुसंधानंस्वपरतंत्रमात्मवस्तुस्वोपेक्ष्या अनादिकालंकर्म्म
व्याजेनसुकृतवान् निर्दयवधयाकर्म्मफलदायीतिरयान्पुरदातिनिरं कुशस्वतंत्र
त्वाद्धिश्वसनियोनिभवतीत्यादिक्रमेणभगवद्विषयेदोषानुसंधानंप्रकृतिवश्यारंका
गस्ताः इत्यादिभागवतविषयेदोषानुसंधानंचतस्मात्स्व गुणानुसंधानंभगवद्भागवत
दोषानुसंधानंचनकर्त्तव्यं स्वस्यगुणसत्वेपितदनुसंधानवत् तयोर्दोषसत्वात्तदनु
संधानमितिनकिंतुतदात्यंताभावादेवस्वकृतमर्यादया अंगीकर्तुंसकलात्मोज्जी
वनस्यस्वरूपवतारादि मुखेनकृषिंकरोतीतिभगवानुपेक्षकइतिनवक्तव्यंकर्म्मानु
गुणदंडश्वमद्गुरुकस्यशिष्योजिह्वादाहकमातृवत् हितपरतयाकृतत्वात् उज्जीव

नामश्रुतार्थप्रकारेणानुष्ठानाभावो अनधिकारिणामुपदेशश्च मंत्रपरिभवो नाम आचा
र्य्योक्तिष्वनादरो विस्मृतिः विपरीतार्थप्रतिपत्तिश्च देवतापरिभवो नाम करणत्रयस्याप्रा
प्तविषयप्रावण्यसंपादकत्वं विचित्रा देहसंपत्तिरीश्वरायनिवेदितुं एवं मेव कृता हस्तनू
रुस्तपादादिसंयुता इत्युक्तप्रकारेण भगवद्विषयप्रावण्यराहित्यं च मंत्रैतद्देवतायां
च तथा मंत्रप्रदे गुरौ त्रिषु भक्तिः सदा कार्य्या सा हि प्रथमसाधनं मंत्रनाथं गुरुं मंत्रं समत्वे
नानुभावयेदित्यादिभिरममर्थो निषिद्धो हि इत्यनुक्त्वा शरीरावसानतत्त्वं साचार्य्यविषय
यतिल्ले लैंन्नैतिरुमं केट्टतापममविलैमनमे तंताय्प्पैंन्दुपकारत्तिनदिकवेणु ए
तधिकारिणः शरीरावसानपर्य्यंतं महोपकारकाचार्य्यविषये ममदुष्टं हृष्टं मनस्त्व
या निवासितं अनुकलहातिप्रकात्रिमनस्त्वया दत्तमिति उपकारस्मृतिः कर्तव्याशि
ष्याचार्य्यव्यापारप्रकरणं मनस्सुकृतिमयाप्य तुस्वगुणैतेपुं भगवद्भागवतदोषतत्पुं

श्री.व० ९०

त्तिताहस्यप्रतिपत्तेरभावात्त्वस्य दोषोस्तीतिमंतव्यं गुणप्रतिपत्तिर्नभवतिचेद्दोषज्ञानमे
वभगवन्निग्रहहेतुर्दोषः तस्मादिदमस्यपरिहरणीयं भगवद्भागवतदोषचिंतनस्या
स्यावसरएवनास्ति कथमितिचेत् अमर्षोदर्द्धुरः स्वल्पमतिस्त्वेषामस्यवश्यः विद्वे
षमानमदरागविलोभमोहाद्यज्ञानभूमिः अतिकामदाशांतद्विधिनिषेधेतु भगव
न्नहमिदृशन्वाब्धिकृतिमिरपिमक्षापसततं अजानन्तानन्वाभगवदपनीय
गसिततः श्रीरंगेशत्वद्गुणानामिवात्मदोषाणांकः पारदृश्यापत्तोहमितिस्वदोषानु
संधानस्यसमस्तकल्याणगुणामृतोदधिः यथारत्नानिजलधेरसंख्येयानिपुत्रक त
थागुणाह्यनंतस्य असंख्येयामहात्मनः नाहंसमर्थोभगवत्प्रियाणांवक्तुं गुणान् प
रमुवोप्यगम्यानितुकरीत्या भगवद्भागवतगुणानुसंधानस्य चसर्वकालस्यपर्याप्त
त्वात् एवंस्वगुणानुसंधानस्यादि संसारकरदोषमेंदुनिनैककरठनन् अतुक्कुहेतुबुध

राम
९०

87

नोपयुक्त इति सनिर्दिष्ट इत्यपि न वक्तव्यं कृपापारतंत्र्येण अंगीकारानंतरस्वातंत्र्यस्य निवा
रकाभावोपयुक्तत्वात् श्लाघ्यत्वमेव भागवतेषु सम्यगनुसंधाने दोषो नास्ति खलु एवं भग
वद्भागवतविषयेषु दोषः प्रतिपन्नश्चेत् परिहारोपि द्रष्टव्यः दोषमुत्पन्नं तुतिनैव किल अ
नुपरदोषं मनुस्वदोषं स्वदोषं मानुपहिंय्यें इन्द्रिलस्वदोषतान्नुवंधतान्तुदोषमित्रे या
किल गुणप्रतिपतितस्यैव कुं न ठंततिन्नेया किल् दोषज्ञानमेदोषमांडवुतनकवमरजन्ने स्वदो
षानुकुं भगवद्भागवतगुणं कलुकुदोकालंपोरु कैप्पाला तद्विषये दोषप्रतीतिप्रतिपद्यते
चेत् स तेषां दोषो न भवति किंतु स्वदोषएव स्वस्य दोषः कथमितिचेत् निर्दोषविषये
दद्दित्ववत् दोषबुद्धिश्च स्वस्य दुर्वासनादुष्टचित्तत्वात् भवति अतस्तस्य स्वदोषत्वात्
पित्रादि दोषस्य पुत्रादिनामिव भगवत दोषस्यापि स्वादोषत्वं संभवतीति ते स्सहस्वस्य
संबंधेन च दोषदर्शनहेतोः स्वचितदोषस्याभावे भगवद्भागवतविषये गुणप्रतिरेव भव

श्रीव० यथैवाविज्ञापनं न कर्त्तव्यं अतिविक्कपुरियनवकप्पटएप्यतिभवाते सर्वज्ञविष
५२ यं कलुषं मय्येकं मैद्रुचाज्ञानिं न्ददे। चछिंतुच्छिध्याले इति गाथायां चेतनकृतदे।
षाणां स्वानुकूलानां प्रति ज्ञापयितुं प्राप्यस वैपृच्छरोपि न वदति सर्व ज्ञविषयस्या
व्याघ्रावस्थातिरितिउक्तं हि अनेन तस्याप्येवं चेत् अस्य किं वक्तव्यमित्युक्तं भ
८८ वति कुरुरु चेपतनलकल्लनपक्कलिप्पोन्दे पुंकदेशुं चिरे पुष्मुकप्पुपकारस्य
तिपुंनलद्धे विंगुस्वविषयदोषकरणपूर्णानां संसारिणं विषये अस्य क्षमया
कृपयास्मनेन संतोषेण उपकारस्य त्याच अवसंभाव्यं कृतप्रतिकृत्यभाव:
मनसि कोपाभावस्य क्षमा अपराधसहि। स्तुरूपा अस्मत्क्षमायामपि भगवान्
दंडनं करोति एतस्य मया किं कर्त्तव्यमिति एतद्रूपं परदुःखासहिष्णुत्वं कृ
पां स्वख्यातिलाभादि दृष्ट विरोधकरणे वयमपि स्वोत्सवेनो मनस्काचल्यपु राम
९२

त्रान इहैव्योतुमेन्नोमेनू कपाले इतुंतान् तोन्नातुतोत्नवतुनिवर्तनार्थं कमपिरा
जिराद्दपिकन ७ रु येरुवालुकुंनिरुवठिकुमपिविद्याताय्योलेतनकुप्पिरुचे
पतकुभगवद्भागवतविषयंकलित्लचिक्कउपनत्ज्ञन् संसारिणांभगवद्वैमुख्यदे-
हात्मबुद्धिस्वकीयस्वबुध्यादिदोषोपिस्वदोषएवेत्यनुसंदधेततस्यापिहेतुनीणा
णत्वप्रयुक्तसंबंधज्ञानं स्वल्पकालमपिकेवलदेहपोषणादिपराणांविषयनंस्म
रामहृतिपरकल्लेकत्तारात्यासंसारिदोषानुसंधानस्याप्यवसरोनास्ति भगवद्गुणानु
संधानस्यैवकालपर्य्याप्तेः परांकुशादीनांसंसार दोषप्रतीतिरपि अमेवमेवा-
दिभ्यस्तन्निवर्तनार्थं एकादेसेकाकर्णादिरात्तसीसप्तप्रतकृत्तस्वविषयतज्जेन
भर्त्सनादिदोषाणांभगवद्भागवतयोस्वामितहृतयोश्च ज्ञापनमकृतवतिस्माज्जन
कराजपुत्रितहृतस्वविषयेकृतानांसंसारादिदोषाणांभगवद्विमुखेवाभागवतवि

संधानेनभयं स्वात्मगुणानुसंधानेनाभयंच अभ्यासेप्रतिपन्नंचेत् अत्रैतेवसि
ष्यति अनात्मानितिवाभिन्द्रमेणुकिन्तापि अत्रेतंईकौवालुमरंप्योलिंचुकिन्दे
नेकिठरयाचुरुकल्लुकठियेन्देन्दिलुवंधानुसंधानं वक्रैतेन विडपिठरिताम
पूमुतुकित्ले क्कुतुमाप्पोलेनिरुपाधिकवंधुवाग्गश्शनाभिरु क्कित्तवन् विल
कातोडुंतालप्पाठिचोल्लत्तामिदेपुजे क्किणंतंकौरियिवनिन्दुं वाकातोठंतारिता
येतल्लिनाकेंदक्कवतिदे तर्हि पंचेन्द्रियैः पीडनार्थं भगवदाश्रयणानंतरम
पि अनुसंदधासिकिं नदीतीरहतिहृद्यवत् अहंभीतोस्मि इतिपरांकुश
परकालप्रवंधेषु ईश्वरस्वातंत्र्यानुसंधानजनितभयप्रतीतिकथमितिचेत् त
त्रू लतेनसहस्वेपांस्थितंनिरुपाधिकसंवंधानुसंधानं क्रीडार्थमागीतायाप्रजा
पाः तन्नप्रिलादियादपीडपांजातापांताहसिवेदनामात्राकृतेतिमायथातस्याः

क्षाभवामेतिखलु एतैरस्मद्विषयेक्रियमाणो विरोधः एतेषामज्ञानप्रकारः इतिपरि
हासोहासः शत्रुविषयः परिभवदर्शनजनितसंतोषवत् एतत्परिभवादिविषय
स्यस्वशरीरस्य एतद्विरोधविषयाणां दुष्टपरार्थीनां चस्वानुकूलत्वानुसंधानात् ।
तत्संसारि विषयेक्रियमाणोप्रतिसंतोषः दोषविस्मरणसमयेतज्ज्ञापनेन एतेम-
महानुपकारः कृतइतितद्विषयेकृतज्ञतानुसंधानमुपकारिस्मृतिः इतिमनोदो
षप्रकरणं ३२ स्वदोषानुसंधानंभयहेतु भगवद्गुणानुहेतु भगवद्गुणानुसंधा
नमभयहेतु भयाभयंकालितेद्वेमाविच्छिन्नाल्लघ्नतयेस्मिहिकुं स्वदोषानुसंधानंभ
यहेतुः भगवद्गुणानुसंधानमभयहेतुः दुरंतस्यानादेरपरिहरणीयस्यमहतोविहा-
नाचारोहं न्नयशुभमशुभमस्यास्पदमपिदयासिंधोबंधोनिरवधिकवात्सल्यजलधे
वस्मारं स्मारं गुणगणमितिच्छामिगतिभिरित्युक्तंहि भगवतोनिरंकुशस्वातंत्र्यात्

श्री व० र्मेतल्लाभहेतुत्वं कृपा अल्लाभहेतुरीश्वरस्वातंत्र्यं तल्लाभहेतुस्वभक्तुणाजात इति प्रति
९२ परिक्षेत् तथात्लाभस्यनाशएवस्वस्यभवति येद्दक्तमिनेक्कडवैनेतज्ञिता येनकेये
ह्मेकुपिठेचि ७७ मुलवेदेवनंवरतिल्लेपिवर्द्धतेतामेयतुलुचैयनाद्दिरे कूपपतित
पुरुषोद्धारणेवलवतः कृपावतः कस्यचित्पुरुषस्य आसन्नत्वात् मम कूपपातनंत्व
येवकृतमिति कूपपतितेनोक्तंचेत् तद्यथातदनुद्धारणहेतुर्भवति तथास्वकर्मव
शतयासंसारकूपपतितस्यास्योद्धरणे कृपावत्वाद्यलवत ईश्वरस्यापिसंसारकूपेपातित । त
त्वमेवेत्यनेनोक्तंचेत् तद्विषयेयत्नाकरणस्योपयुक्तं हि ईश्वरस्यस्वातंत्र्येसंसारेमाया
तुपसीत्युक्तिः संसारमग्नोद्धरणार्थं कर्षकस्य कृपावतस्तस्यकोपजनिका इति अतिप
द्यभगवद्लाभहेतुस्सएवेतिवचनंतस्यनिग्रहजनकमितिपराकाल्लेसुगाथायामुक्तं ।
चिगुगुमुंठेन्द्रठिंताल् चोल्लुंपठियेंदेन्दिन् अहलुमातियुमनस्यगतित्वमुचोल्लम राम ९२

पृष्टेघातंकरोतितद्वन्निरूपाधिकवंधुरस्तिखलुप्रकृतिप्राकृतजनितवेदनानिवारण
शक्तःसर्वेश्वरःएतादृशपीडानिवारणंनकरोतिचेत् एवंवक्तुंचशक्यतेहि कूपसमीपवर्
तिनिप्रजांदृष्ट्वाततोमातानिवर्त्तयतिचेत् इयमेवकूपेप्रजांनिवेसितवनीतिलोके
वदतिहि इवनुवेप्यवनुमतिपेशुशुविक्नुहेतुवज्ञातावोत्ले अवसुपेप्यवसुमतिपुमिं
तिवुकृहेतिवन्दुइरूहत्ति मिरूवविक्नुंस्वरूपं इत्विवुक्नुटुकर्म्मेपंशुशुकठिन्नषमाप्य।
शिखोल्लिलिजुवुकुदप्यां रक्षम्नृतस्पैतस्यरक्षत्वानुमतिः भगवल्लाभहेतुर्यथानभवा
ति तथारक्षकस्यभगवतस्संसारानुमतिरपिभगवल्लाभहेतुर्नभवति किंतुशम्मन्नम
यीदजीवनार्थं उभयोरप्यनुमतिद्वयंस्वस्वंरूपंपारतंत्र्यस्यास्यस्वरक्षत्वानुमंतेस्वरूपा
नतिरेकित्वात्स्वरूपत्वं स्वतंत्रस्यतस्यापिस्वरक्षवस्तुरक्षणस्याज्ञानरूपशास्त्रानुगु
णनिर्वहणार्थसंसाराःनुमतेःस्वातंत्र्यवेषत्वात्स्वरूपत्वंभगवद्विभयालाभहेतुःक

श्रीव० ८४
ट्वेकुकरणकलेवरंकलैकुहुतु अवतैकोंहुव्यापरिकैक्किठानसक्तिविषेशंकलैयुंकुस
हुतुकरणाकाणनिरक्किलोकीयहुविलकुवस्य। कलैन्दुकणुकुतो गुजु तपटिउकुंगु
कि ठव्रजयैताय् मुतुकिलेपणेतुकोंट किठकु मापोलेतान् ठितसंबंधमेहेतुवाकथि
ठमाहाते अंकेवायिले अणेतु अलुन्वियिल तुठरु व्वितंदेन्दु विठातेसतैमेनोक्कियुठन्
किठनाय् इवकलसत्कमं कलिलेप्रवतिकुंपोतुमिल्लकमाहतेयनुमा। तिदानैतेपष्प।
उदासीनैरप्योलेपिसंतु मालकैंक्किठंप्पर्वुन् मैय्यन्दुपोरिठचावतोरु तोमेपुंका।स
हातेने ७७ पैकोतिय्यारुलोमर। क्किपालुंपचैकाणतोनिंतालप्राप्यमेंदुक ण्याणनिरो
टमिलवतु निरतिशयसुखावहायांनित्यायां पादोस्यविश्वास्र निन्निपादस्यामृतंदिवी
लुक्तायांत्रिपाहिमृतोनिर तिशयानंदजनकस्वरूपगुणवित्यनुभवस्वपरि पूर्णस्यस
त्वेपिताहपूणानुभवशरीरेयथानप्रीतोभवति तथादेशांतरगतेपुत्रेनदन्यपुत्रसाहित्ये। राम ८४

णां चोरिनालुकोवैकुंठको श्रुत्लांपन्नित्तिसरूपानोरुवनेये गुरुले श्लाचोश्लामिदे ॥ कु
पमापर्य्युपालयत् अरिचिनाताल् कोपोभवतीप्राप्तेपद्यते चेत् ताहशोक्तिः कथं
प्रहतेरितिचेत् परदुःखासहिष्णुत्वरूपयाकृपयासंसारात्मो अनन्यगतित्वेन चतथोक्तं
कुपितेपितस्मिन्यादप्रणा मं कृत्वाविशिकर्तव्यं परमकृपावंतं परमात्मानं प्राप्नुष्वेत्यति
पतिप्रकारेणसर्वं वक्तव्यमेवखलु सतं निपतितं भ्रमोश्रारणपपूरणगतं वधाहेमपिक
कुत्स्या कृपयापर्य्यपालयत् निरासकस्यापि नतावदुत्सहे महेपूहातु तवपादपंकजंरु
षानिरस्तोपि शिशुस्तनंधयोन्मातु मातुश्चरणौ जिहासतीत्यादिभिरयमर्थः प्रपंचि
तोहि भयाभयप्रकरणे ॥ ५५ त्रिपाद्विभूतिपिल्लैपरिपूर्णानुभवं नटवानिरक्क अ
तुंवतुरुक्काठ तेदेशांतरमतानपुत्रनूपक्करिलेपित् हृदयं किंठकुमाप्पोत्लेसंसारिक रव
कत्तिल्लेतिरुवुल्लुकुठियोप् इश्वरकल्लेपिठं तालातमा हते इवरुकल्लोठेकल्लंतुपरिमाण

फ्री॰वि॰ ९५

९२

णत्मतत्त्वेनतानाश्लिष्य इदं मदीयं त्वयापहृतमिति सद्भात तत्र द्रव्यं स्वामिनाप्रकटितं चे
त् व्यवहारे विजयहेतुर्भवति नो चेद् अनेककालं परेणानुभूतमस्य द्रव्यस्यापि स्व॰
प्राप्तियोग्यता नास्तीत्यहृत् तान् सर्वं चायपरित्यज्य धारकस्त्वयं धार्म्मभूतानां तेषां सतां
रक्षित्वा स्वर्गनरकप्रवेशादिसर्वावस्थास्वपि तेषां सहायो भूत्वा आदावीश्वद॰
त्तये वपुरुपस्थातं अस्मात्स्वयं तत्त्वज्ञानचिकीर्षया प्रपन्नान्युत्पाद्यान्वर्तते तत्रापि
स्वतन्त्रानुमत्यैकलुक्षरीत्या एतेषां मामस्मत्कर्मप्रवर्तनसमयेपि स्वाज्ञारूपशास्त्रविनि॰
योगार्थं तन्निवर्तनमकृत्वा अनुमतिदानं कृत्वा उदासीनवत् स्थितापुनस्तन्निवर्तना
र्थं मेकसचकारयं विचार्य्य अयं समानो गुण इति नामकरणयोग्यं संकेतं परिहास्यं॰
वास्तोभंहे नमेव वैत्सुक्तरीत्या समीचीनमिति नामकरणयोग्यं प्रतिपन्नं दोषमपि तेषां
हृष्टा सम्यग्द्रष्टानां भूतकल्याणगुणां परीत्वार्थेल्लनाटंविध्वात्तत्र कृस्यशेन राम ९५

सत्यपि पितृहृदयस्थितिवत् नित्यमुक्तसहितस्यापि भगवतो हृदयं देशांतरस्थेषु संसारिषु
स्थितं भवति संहृतिसमये संसारिचेतनाभावात् स एकाकी न रमेते तु करुणात्मा स्वहृद्विश्ले
षमसहमानः तैः सह संगम्य व्यापारं कर्तुं तेषां विचित्रान् देहसंपत्तिरोच्छ्वरराय निवेदितुम
तु करुणात्मा स्वचरणकमलसमाश्रयणोपकरणभूतानि करणकलेवरादीनि दयमान
मनाः दत्वा तान्यवलंब्य तत्तद्व्यापारकरणे उपयुक्तान् शक्तिविशेषांश्च प्रदाय अहमे
तत्त्वचतुर्विंशये स्वामित्वं प्राप्य स्थितश्चेत् त्वं मे सुकावहं मे इति वदंतः इमे अस्माकं पुरः
त्वया न स्थातव्यमिति लज्जया आज्ञां कृत्वा निषेधं कुर्युरित्यनुसंधापनं च चक्षुषा पश्यति
कष्टं नैनेमिति च दुरगम्यो भूत्वा निद्रितां प्रजां माता स्वपृष्ठे निधाय तदाश्लेषेण पथ्या
स्थिता भवति तथा अनादिमायामुप्तान् स्वस्वरूपपरस्वरूपाज्ञानवतः एतान् चेतनान्
स्वज्ञानरत्नसारचक्रकसंबंधेन हेतुना सुकृतमसमर्थः ए आत्मनि तिष्ठन्ति तु करुणात्मा अंत

श्रीव० ९६ शल्लाहुं प्रक्षिप्य त्वेमेतद्धोर्प्यं कृतवानिति पश्चात्तयारोपं कुर्वंति तथा वलात्कारेणैवं कृ
त्वा स्वर्णवाणिज्यकारी परिहासनिकषोपलेपरसुवर्णं परि-स्वसमघृष्टिष्टेन बोड्य करण।
दिकर्षात् सुवर्णं संपाद्य पश्चात्तद्दृत्त प्रतिजन्मपरंपरायां पिपासाश्रमनछायाप्रदाना
पाहृष्टिकानि नामनामोत्त्यादिप्रासंगिकानि भागवतरक्षणाद्यानुषंगिकानि श्रा
स्त्रविहितानि चेतनाविदितानि सुकृतजातानि स्वयमेव कल्प्यपित्वा स्वकल्पितानां
तेषामेकमेव दश्यकृत्वा अंगीकरोति ललिताचरितादिकलिलेऽस्वर्थे चुकरके मोक्ष
93 पकारणत्वं अपमर्षो ललिताचरितादौ संकोचरण हित्वेन द्रष्टव्यः तद्देषा कथया
स्येतां तद्वृत्तं मम श्रोभनोः सौवीरराजस्य पुरा मैत्रेयो भूत्पुरोहितः तेन च यतनं विष्णोः
कारितं देविका तटे अहन्यहनि शिश्रूषां पुष्पधूपानुलेपनैः दीपदानादिभिश्चैव चक्रे
तत्रैव सन्द्विजः कार्तिके दीपितो दीप उपात्तस्तेन चैकधा आसन्निर्वाणभूयिष्ठो दे ९८ ९६

दृष्टश्चेत् इमेऽन्वता इति निश्चित्य पंथवो दुःखिता भवंति तद्वदेकेनापि प्रकारेणैतेष्वंगी
करणापेक्षस्य चिदप्यदर्शनेन तं त्वा मोऽस्माकं न घटत इति अन्वयुक्तेन च तृषा निवर्त्य
तन्नकेऽउच्चिष्टये गुरुगुवल्लविलेयन्नुरे चोन्दाप्लनवैरे चोन्दाप्पेन्दढियारे रोक्किनाप॰
अवरकल्लविढपेतिरितायवन् कुक्कोढुं निकिचैकुढुनापेन्दुयाप्प्याल्ले तिल्लवेतेयपिद्दुम
ढुमाकापिढियोन्वाणायन् पोत्तेप्पुरे कन्निल्लेयुडेसुमेच्छुकाल्लेयेढुंतु कालत्कढचोन्दुतु
ढुमास्यालेजन्मपरंपरे करतोढुंपाहच्छिकं पासंगिकामानुषंगिकमेतत् किंतु अनुकृतविशे
षं कल्लेनकन्दितुताने अवैतेपोन्दुपगुरुगुन्धिकिन उपतिक्कोढुपोरुं पुनरप्येतदुज्जीवन॰
चांचल्येन अंगीकारात्कारां दह्यातत्वा मदज्ञायां त्वमज्ञामनुस्रवान् मज्जक्तानरंच्छित
वान् मज्जक्तानां पिपासां निवर्तितवान् मदीयानां भागवतानां निवासयोग्यां छायां दत्त्वा ।
नित्यादान्नुकृतविशेषान् तैरज्ञानान् स्वापमेव तेषारोप्य यस्य कस्यचिद्दत्त्रेव तत॰

श्री व० ८१ त्वनाप्येनातिशोकितासतीत्याह येनसंवर्द्धिताबाल्येमेनाभिपरिरक्षितातेनपित्राविमु
क्ताहंनजीवेयंकथंचन २ नद्यांवानिपतिष्यामिसमिद्धेवाहुताशने पर्वताद्वापतिष्या
मिप्रियहीनानिराश्रया २ आगत्यकरुणाविष्टोयमस्सर्वेहितेरतः स्थविरोब्राह्म
णोभूत्वाप्रोवाचेदंवचस्तदा अलंबालेविशालाक्षीरोदितेनातिविह्वले नभूपःप्राप्
यतेनातस्तस्मान्नार्हसिशोचितुं ४ तस्मात्त्वंदुःखमुत्सृज्यश्रोतुमर्हसिसुव्रते पि
तृभ्यांविप्रयोगोभूद्येनायंकर्मणातव ५ पुरात्वंसुन्दरीनामवेश्यापरमसुंदरीनृत
गीतादिनिपुणावीणावेणुविचक्षणा इत्यादिनासुव्रतायाः पूर्वजन्मवृत्तांतमुक्त्वात
द्रूपासक्तस्वपुत्रमरणे कृतब्राह्मणपापादिना मातापितृवियोगतजात इत्युक्त्वानंत
रंसमीचीनजन्मपापिष्ठायाः ममकथमितिपृष्टे शृणुतस्यमहापात्रेनिमित्तंगदतोम
मयेनत्वंब्राह्मणस्यास्यकुलेजातामहात्मन इत्यादिनामहाभागवतस्यकस्यचि राम ८१

54

वस्यपुरुतोनिषिद्देवतायतने चासं तत्रास्मपि मूषिका प्रदीपवर्त्तिग्रहणे कृतबुद्धिर्वैरान
नाः गृहीता च मया वर्त्तिः पृषदंशोरुएवच नष्टा चाहं ततस्तस्य मार्जारः समयानुग
वक्रपां तेन नष्टं स्या सद्दीपः प्रेरितो मया जज्वाल पूर्ववद्दीप्त्या तस्मिन्नायतने पुनः म
ता चाहं ततो जाता वैदर्भी राजकन्यका जातिस्मरा कांतिमती भवतीनां वरा गुणैः एवं प्र
भावो दीपस्य कार्तिके मासि शोभनाः दत्तः स विष्णवायतने यस्येयं बुद्धिरुत्तमा असंकल्
ल्पितमप्यस्य प्रेरणं यत्कृतं मया विष्णवायतने दीपस्य तस्यैतद्भुज्यते फलं ततो जातिस्म
तिर्जन्ममानुष्ये शोभनं वपुः वपुः पतिर्मम धीमान् किं पुनर्दीपदापिनामिति श्री विष्णुधर्मो
त्तरे ललिताचरिते अज्ञातसुकृतमूलेन ईश्वरोरत्तात्स्ययमर्थः स्पष्टः इतः परं आ
दिपाद्वेन तत्वविदः कस्यचिद्ब्राह्मणस्य पुत्री सुव्रता अतिबाल्ये मातृहीना सतीतज्ञा
वं प्रकाशनमकृत्वा परमदयालुत्वेन पितावर्द्धिपित्वा इतः परं विवाहसमये प्राप्ते सतिपि

श्रीवा० ९८ केष्वरंगीकार उक्ताः अज्ञानमनुष्यान् कृत्वा त्वां तं तानेन्द्रियप्रश्नं कृत्वा ज्ञानवान् का
लन् इन्द्रेन्द्रेपौरुलौकितन्नेप्येन्दुश्रावेतान् जेन्द्रनिद्विषेपूतेनावेन्द्रे । अकृत्ति कृत्वतुवे
नडवेवं तुष्यकोत्तुकिन्द्रनातन् अतं यातृनवरिविलवतानि चेपूतव्यवठियोनेपोसक
ल्पातवेन्द्रेप्योरुल्लाकिउठिमेकोठप् रात्रेतिमतंकोठुतापूमरु वितेद्धि मंनमेतंतायुपे
न्द्रिटुपठानिरूपकृत्न् तन्निर्हेतुकविषयीकारातिशयानभिज्ञामनुष्याः तदनुसं-
धानविद् तांतूष्णीमुपकारं कृतवानिति अनुसंधानं कुर्वीति निर्हेतुकविषयीकारवे
मवाभिज्ञाः परां कृपाव्यपस्तु अनादिकालमवस्तुत्वेन स्थितं मामिदानीं वस्तुभूतं कृत्वा
नितरूपे धिपतिमात्मानं नित्यसंसारिणो मम मनसि प्रच्छिन्नवान् यस्तु कृतमहं कृतवा
नित्यभिप्रेत्य मन्मनसि प्रकाशितवान् विषयप्रवणस्य मम मध्ये आगत्य उज्जीवनं-
क्रियमाणस्वामी अज्ञातज्ञापनं कृत्वा मयि त्वया कृत उपकारो मया ज्ञातुं शक्यते किं राम ९८

न्निर्वंधपरित्यागपूर्वकमाग्धामनेन इदमुक्तमजन्मेति इतिहाससमुच्चय्येप्ययमर्थः ।
स्पष्टः काचित्स्त्रीयमभटैरत्यंतपीडितासती आकाशेममरक्षकोनास्ति किमिति ।
ग्रक्रोशं कृतवतीसती अश्वत्थतीर्थे चिरंकालंतपः कृत्वास्थितासाध्वी कृपाविष्ट
सती एकदिनतपःफलंदत्वातदानीमभटाः वांधवोजातायाम्यमार्गेप्यसुकरोजातः तद
दनन्तरंमातन्नाशरीरंचविसृज्यविलक्षणशरीरंधृत्वायमसन्निधिगमनसमये पितेव
वधर्म्म राजोमत्तस्यात्तप्रियस्पर्शनः सांतयनसमहातेजा व्याजहारवतांप्रति भद्रेत्व
यासुष्टुकृतंनकिंचिदिहविद्यते इतोद्वादशजन्मांतेत्वां कश्चित्सिद्धआविशेत् विष्णु
भक्तोनिवासार्थरात्र्यां ततवक्ष्येपमनि तत्संन्निधानप्रभवस्तवसाधुसमागमः साहिवद्र
ह्मविद्धिप्त्राम श्रीरंगमुपाश्रिता तत्रतीर्थीतमंशोभदशत्यंनामसंस्थिता धर्म्मज्ञाधर्म्म
परमायस्यात्तसंगमोभवत् इतिश्रीगारुडपुराणे श्रीरंगमाहात्म्ये अज्ञातुसुकृतमूल

श्रीव०
९९

दुष्कृतं तत्र सुकृतमिति नामकरणयोग्यो विषयोऽपि भगवाने वेति केचिदुक्तमिति वार्त्ताप्रकारः अ-
नेनाज्ञातसुकृतस्य सत्त्वेऽपि तत्फलहेतुर्न भवति तद्व्याजेन ईश्वर एवांगीकर्त्ता फलहेतुरित्यु-
क्तं भवति अत्रैके पाले ज्ञातमानन्तमेकैक ... यय ३ ३० चाककोदुक ठाहियानिरुक्कुं इवे-
यं कुर्याविलेपुंपठियि पेद्वन् तन्नेमुतलिल्लेसचिततु तस्मात्सर्वमुक्तप्रसंगपरिहारार्थं अ-
ज्ञातसुकृतावलंबनेनेश्वरो विशेषकटाक्षं करोति एतदाह छिकादिसुकृतानामपि ज-
९८
ननं यथा भवति तथा ईश्वरः करणकलेवरविधुरं चेतनजातं सृष्टवान् तथापाह छिका-
दिसुकृतमपि तत्कृषिफलं अतुं तन्नेनिरुपितात्तषनुक्केन्नुं चेय्यवैठातं पठियायिरुक्कुं अ-
चिद्विशेषितस्थितिदशायां उज्जीवनोपयोगिकरणकलेवरप्रदानस्यानुसंधानं कृतं चे-
त् तदधीनसत्तादिकस्यास्य स्वोज्जीवनांशे एकापि प्रवृत्तिर्न कर्तव्या यद्वैताकप्पछिय-
तुनछुवतुविल्लेवतापुष्पोर्कं चेन्नतिलेपुतितातरियिसलेतुफलपर्यंतमाप्नोतीद्वैतानृत राम
९९

अत्रैवसंभवतीति अस्मत्कर्मत्वेनस्थितंमांसंतमेनंततोविदु॰ऽरितिस्तावंतंकृत्वा
कैंकर्य्येपरिगृहीतवानसिविषामृतयोस्समादरकारिवत् चेत् विषयान् त्वांचममम
हृत्यस्थितंदुष्टंममममनोनिवर्त्तितवानसि अनन्यप्रयोजनतयाभगवदनुभवकारिमनो
दत्तवानितिविहामवेति भाष्यकारान्कालतितिर्थ्योरुमालुपेरुमालुप्पदरुलुंतन्नैथुंत
न्नैपुंपारतुपेरियतिरुमेपिदृपत्रुक्किडाकमुतल्लिकल्नेड्यानुंतिरल्लविरुंनवलविल्लेप्पि
वर्थंप्रस्तुतमाकृपित् पुयिपुंतर्वीकतेकल्लेम्मारिप्पत्तु भाष्यकाराणांकालेएकस्मिन्दि
नेस्वामिनोनिर्गमनापेक्ष्यमहामंडपस्याधस्तात् ज्ञानाधिकास्सर्वेमहान्तोमिलित्वाव॰
स्थानसमयेएतदर्थप्रस्तावेउत्पन्नावातस्मिन्नव्याचेत् नन्हारेषुतन्निर्गमनापेक्षयातं॰
त्र्यावत्पर्य्यंतंस्थिताइतिनज्ञायते इदानींभगवतोनिर्गमनपेक्षास्थिताः याहृयांसुकृतं
कृतवंतोवयमितिकेचिदुक्तेतत्प्रसंगाद्याहच्चिकसुकृतं अज्ञातसुकृतमित्यादिकेच्चि

श्रीव० २००९ आवापरतं आवा अस्माकं स्थितिः कानाशो यथा भवति तथा स्थितावा उज्जीवनं यथा भव-
ति तथा स्थिता वा अस्माकमुत्तरकाले उज्जीवनोपयुक्ता गतिः का इत्यादीनि निरूपणवि-
पूर्वाणि याहृष्टिकसुकृतानि वा तिरोधानकरिशक्तिस्तानि गृह्य समाकृष्यामुं संजीव-
संहृसा तिरोधायपति स्वयं एवं संसृतिचक्रस्थ भ्राम्यमाणो स्वकर्मभिः जीवे दुःखा-
97 कुले विष्णो कृपाकाप्युपजायते समीक्षितस्तु दासोयं करुणावर्षरूपया कर्मसाम्यं
भजत्येव जीवो विष्णुसमीक्षया शक्तिभावस्स्वे जीवमुत्तारयति संसृतेः कर्मणि च सा-
मेतन्नतु स्मी भावमुपासते यथा हिमोषकाः पांथे परिवर्हमुपेयुषि निहतमोषणोद्य ।
गास्स्वदासंत उदासते अनुगतहात्मिकायास्तु शक्ते पातङ्गणे तथा उदासते समीरप-
कर्मणि तिशुभाशुभे तस्मात अनंतरे जंतुयुक्तो मोक्षसमीक्षया प्रवर्तमानवैराग्योविवि-
कोमि निवेशवान् तदागमानुसंधित्सया गुरुमुपसद्य चलब्धसतः प्रकारैस्तैः प्रबुद्धो राम २००९

न्नेऽथ येविलैपुंपष्ठिमाप तुप ३ुं ७ुं युद्धे वनप १० पुन्नतैस्याच्छितकद्दले पुरातनतयाक्र
ष्टे आरोपितसस्येफलितक्षेत्रेकर्षव्यापाराभावेपिफलिताद्धिरूपतउत्पद्यफलपर्य्यंताभ
वंतितद्वत्पाहच्छिकनांवानिरूपणविपोषणंवाउत्पत्तिर्यथास्वरूपमेवभवतितथाभ
क्तिकर्षकइश्वरः संसाररूपपुरातनक्षेत्रेसृष्टिमर्यादांकरोति अवैतानैवेयन्नाल एवं
कृतपुण्यपापुण्यफलंकलेचिरकालंभुङ्क्ते तु उत्तरकालतित्ववासनैयेक्कांठुंप्रवर्तिकुमत
नैयेंदुपश्चिष्ठिकेयांच्छितदृशेयिल्लेनामारनांनिन्द्रनिल्लेयेतुनम क्किनिमेष्माकठियेतौन्दु
पिउप्पनचिन्तानिरूपणविपोषंकलुंठ आवैप्यातत्वमुंनपुचोन्द्राविप्यातत्वपद्यास्मि
भकाः पाथेयंन्तुतुठंक्कि इतिनुठेप्य क्रमतेक्रमच्छाम्नतिलेचालुतुं चिरकालंवैए कृत
पुण्यपापकर्मफलानिस्वर्गनिकोदिभ्वनुभवउत्तरस्मिनकालेवासनयैवप्रवर्ततितव्य
मितिवक्तुंयथाभवतितथाफलानुभवरहितताद्दृशपापंवपंकिंदेहातिरिक्तावास्वतं

श्लो०व०
२०१
भगवद्द्वेषरूपमहाफलस्य अतिक्रन्यापाहछिकादिसुकृतकारणत्वं वक्तुं न शक्यते हि-
तस्मात्तस्यापि भगवत्कृपैव कारणं शास्त्रसुं विनियातेनामुमपियातेपिठुक्किवनैसुख
तंमेन्दुनापेरुठुक्कि उपठ्येन्दि न्दिल्नामन्दु ईश्वरनैंदुकेठुठिरुक्केथापिरुकुं इवथैविष-
यमावन आछिवान् कलुयाचिरं कलिल्परस्परं विरुहूंपोलेतो ७७० अवैनिल्चा
38
लुंपरिहारमुसु उ उसुंछानवकृव्यंकलुं विस्तरमयतात्तेचोलुकिउलें अकेपालिवन्
विमुखनानदशापिलुंकठ उज्जीविकेकुकृषिपणिन ईश्वरनैप्यनुसंधितालं येयेतुं
नि मेयनायेयिरुक्कुमत्तने शास्त्रविहितस्य अनुष्ठानस्य चेतनाविदितस्य यादृछिक।
देस्सुकृतमितिनास्माभिः कथं कर्त्तव्यमिति चेत् वयं नाम प्रेरपका न किंतु ईश्वर इति-
तत्वदर्शिभिराचार्यैरुक्तमिति श्रुतं निर्हेतुककटाक्षेण महोपेन महामते आचार्यविष
योकारात्स्वाप्नुवंतिपरंग. तिं नासौ पुरुषकारेण तथाप्यन्येन हेतुना केवलं स्वेछयैवा- राम
२०१

बोधपालनः इत्यादिना भगवच्छास्त्रे अहिर्बुध्न्यसंहितायां एतन्निर्हेतुकविषयीका
रत्वमुक्तं हि वेदिते अस्तु चेपुवोन्दु इवर्थते त्वमाकवर्ह क्षिन्नेपूताशिष्ये चेपवा
रकतुक्तेन्द्र अस्तु सुकृहेतुसुकृतमेव्याजिल्लतेयेन दिल् अपो तु वेसि तेयेन किंठवि
ठं चेत्तु भगवदाभिमुख्यं सुकृतताल्न दिके भगवत्कृपैपाले पितु किंत्तु अद्वेषं सु
कृतं तान्येवोविल्लपितफलविशेषतुक्कत्ते कारणमात्र कंवाराणात्तु निर्हेतुकविषयीकार
पात्राणां आप्तमार्गेसराणां परां कुशादीनां गाथायामपि निर्हेतुककृपां करोतीत्ययम
र्थः स्पष्टमुक्तः अनंतरं सुकृतकर्तृणां मिति कृपायाः कारणं सुकृतमित्युक्तमिति चेत्त
तु तद्वा निर्हेतुकमिति वचनस्य विरोधस्यात्तस्मात्कृपाकरणानुसंधानविषयाणां निर्
हेतुकं तान् करोतीत्येवार्थः भगवदाभिमुख्यस्य तत्कृपाकारणं अद्वेषस्य सुकृतं कारणं
मित्यपि न वक्तव्यं अखिलात्मगुणानामाधिपत्यं तस्य आत्मोज्जीवनांकुरस्य

श्रीव० २०२

११

माडिप्राप्तिफलत्वमुक्तं निवर्त्यज्ञानं भयहेतुनिवर्तक ज्ञानमभयहेतु पुण्यंपापं
कर्म्मफलंयथा अवश्यमनुभोक्तव्यं तद्वत् नित्यसूरि-समानभोगभागित्वहेतु भक्तंत
त्कपाफलमपि अनुभाव्यमेवकृपागुणः एतद्दुर्गत्यफलंवनेनसत्येवांगीकार ईश्वर-
स्यपक्षपाभवतितथापवाहरूपेणामितृद्धेल्कर्म्मानुगुणानिवोधत्वरूपेश्वरस्वतं-
त्र्येणभगवदाज्ञालंघित्वरूपचेतनस्यस्वातंत्र्येणचनिषिद्धमप्राक्वस्य उभयस्वातंत्र्येण
चनिषिद्धमप्राक्वस्य उभयस्वातंत्र्य रूपतीरैर्यैपित्वंपक्षपाभवतिः तथाप्रवहतिनदी
वत् तस्मादीश्वरएवोपायइतिस्थितस्याधिकारिणः संसारभयहेतुरनादिकालंसं-
सारहेतोः कर्म्मणस्मरणनिर्भरत्वेनावस्थितेहेतुः निर्हेतुककारुण्यस्मरणं कर्म्मानुसं-
धानदशायांभयं कारुण्यानुसंधानदशायामभयंचपुनःपुनःप्रकृतिसंबंधनाश्म
नंतरभगवतप्राप्तिपर्य्यंतमनुवृत्तंभवति कारुण्यनिवर्त्याविद्याकर्म्मवासनारूप- राम २०२

ईश्वरे किंचित्कदाचन इत्यादिप्रमाणानि दृश्यन्ते एतदर्थविषये शठकोपादिसूक्ति
षु परस्परविरोधो इति च प्रतीयते तत्र परिहारः अन्योपि वक्तव्यो विशेषश्च विस्तरभ-
यान्नोच्यते ईश्वरस्यात्मो जीवन कथितेतादृशोस्तस्मात् एतादृशमुख्यदृशायाम
पि जीवकस्येश्वरस्य गुणाधिकस्यानुसंधानं कृतं चेत् तद्गुणविश्वासेन सर्वथा-
भयरहितस्सन्नेवासीत् एतिरश्च क्षिकु युक्तेन्दु प्यारु वनेपि हिक नित्तेतु एरेव ह्लेवारे-
प्योले व्याजे स्त्रियुंसरूपवतारादिकास्ते प्योले स्वार्थी माकदेन्स्रि ज्ञानाधिकारनुसंधिया
तु एकस्यपरि ग्रहणार्थं सकलचेतनाचेतना व्याप्तिरीश्वरस्येति मापि स्वरूपवतारा
दिवस्त्वार्थेतिरवलु ज्ञानाधिकानामनुसंधानं कर्मफलं प्योत्ते कपाफलमनुभवितेय
उवेणुं कपैप्यरु वाय्युकाल् शिरुवनृत्वातं न्नत्वालुं तमलुंतक्के प्यवो एपातपढिपिरु
करयुमक्षिमसंसरुक्कु भयहेतुकर्म अभयहेतु करु एपं अ भयंकलिरेठुं माडिप्रा-

श्रीव० २०३ मद्रूपापामेकावार्त्ताप्रकोपादीनां द्रूपानांतत्सूक्तिमवलंब्य आचार्य्य एवोपायुइतीम
मर्थंननिश्चितुमः किंतुतान्परिहासं कृत्वास्थितानां चरमनिष्ठानां सततेकरूपवचनाम्
नां श्रीमधुरकवीनां श्रीसूक्तिं काणिनुणाचित्रतांयु इतिप्रबंधमवलंब्य एतदर्थंसं
शयविपर्य्यगंधरहितंयथातथानिश्चितुमः स्वरूपतक्कुंप्राप्यतुक्कुंचेरुंतिरुक्कवेंडुमिदे
200 प्रापकं स्वरूपस्यप्राप्यस्यचानुगुणेनप्रापकेनभवितव्यं अचेतनस्यस्वरूपंतदीयः
शेषत्वंतत्स्वरूपानुरूपंप्राप्यंतदीयकैंकर्य्यंतस्मादुभयानुगुणः प्रापकस्तदीय एवत
दीयेषुमध्ये अज्ञातज्ञापनादिनामहोपकारक आचार्य्य एवतदुभयानुगुणप्रापक
स्तत इति तात्पर्य्यं तस्मात्तच्चरणकमलसमाश्रयणमेवकर्त्तव्यं वडुकनंपियावाः
नेयुमांदनेयुमिरुकैयरेनप्पर श्रीभाष्यकारश्रीपादकमल एवप्राप्यप्रापकत्वेनाः
ध्यवस्थिताः वडुघनंविइतिकेचिदाचार्य्याः श्रीभाष्यकाराणामेव उत्तमपुरुषं श्रीः राम २०३

चित्प्रकृतिसंबंधविषयज्ञानं पुनस्संसार आगतश्चेत् किं कर्त्तव्यमिति भयहेतुः एतन्नि
वर्त्तकतत्काल एव विषयज्ञानं तादृशभयराहित्ये हेतुः निवर्त्तकेवलज्ञानेपि निवर्तिष्यम
त्तो भयमपिपुनर्भवतीति तात्पर्य्यं निरंकुशस्वतंत्र मीश्वर निर्हेतुक कृपावैभवप्रकर
णं ४० स्वतंत्रनैश्चुपायमातान् पनुरु नपोतियेपिप्रसंगतानुल्लु निरंकुशस्वतंत्र
मीश्वर उपायत्वेनस्वीकारकाले हि प्राप्तिपर्य्यंतं भयाभयप्रसंगस्यात् परतंत्रस्वरूप
मोक्षैकहेतुम्स्तं स्वाचार्य्यं उपायत्वेन स्वीकरोति चेद् भयप्रसंगो नास्ति उण्पोतोरु वा
रुतेय मुण्पान पोतोरुवार्त्तैयुं चोल्लुवारु पत्तुपेरुं ठिरे अवरु कल्लुपाचुरुं कोठन्दुइ
वर्थमडितिपिटुवतु अवरु कल्लेच्चिनोतिरु प्पारोरुवं ठिडे अवरुपाचुरुं कोदु इव
र्घ मतिपिठकन्नपो भगवदनुभवलाभदशायां हृष्टाः संतः भागवतदास्यकारिणः
तद्लाभदशायां तएव प्रतिदुःखितवंतः इति अनुभवदशायामेकावातीतद्ल ।

श्री व०
२०४

202

रूपणीयत्वात् नाकिंचित्कुर्वतः पोषत्वमिति किंचित्काराभावे तदभावात् यथास्वरू
पप्राप्तिफलत्वेन कैंकर्य्यं नागच्छति तथा भगवत्कैंकर्य्यरूपसाध्यहृद्विरूपभगवतकैं
कर्य्यस्यविशेषविहिरूपं आचार्य्यकैंकर्य्यं आगमिष्यति एतद्दुर्ल्लभः क्षुद्रविषयप्र
णवस्यप्राप्तविषयप्रावण्यं विषयवैलक्षण्यादर्शनेनागमिष्यति तत्कठिनंनभवति।
पुंसांदृष्टिचित्तापहारिवैलक्षण्यदर्शनेनभगवत्कैंकर्य्यं भगवद्विषयकामिणस्तद्वि
हाय आचार्य्यकैंकर्य्यकरणंतु अतिदुर्ल्लभंभवतिखलु क्षुद्रविषयेष्वत्यास्थिरत्वा
दिदर्शनेनकुत्सयात्यक्तुंशक्यतेहि भगवद्विषयेदोषाभावान्निवृत्तिर्न्नशक्यतेहिसंत्य
तुंनैवशक्यंतेगुणादोषाभ्यपूर्णाङ्गिणः आनंत्यात्प्रथमेगप्यैरभावादेवपश्चिमइतिव
दतिहि दोषामुंचनात्तुगुणंपोत्न्येयुपादेयमाविरुक्तं लोकविपरीमाप्येपिंकिरप्युत
गुणमुपादेयमाकेकिठानहेतु द्वेषतुक्कुसुठिरे कोठपन् कोठिपन् इत्यादिप्रकारे

राम
२०४

कूरेशं मुतलिपांडा नित्याचार्य्यो च कदाचिदाचार्य्यप्रसएणागतिं कृत्वा कदाचिद्भगव-
त्प्रसएणागतिमपि कुरुत इति तारहृयस्याविति वदंति सा वार्ता अस्मिन्नर्थे प्रमाणं प्राप्यतु-
कु प्रथमपर्वमाचार्य्यकैंकर्य्यं मध्यमपर्व प्रभवत्कैंकर्य्यं चरमपर्वभागवतकैंकर्यं शेष-
त्वैकनिरूपणीयस्यात्मवस्तुनः पुरुषार्थस्य कैंकर्यरूपप्राप्यस्य आचार्य्यस्य मुखो-
ल्लासार्थे क्रियमाणं भगवत्कैंकर्य्यं प्रथमपर्व भगवन्मुखोल्लासार्थे क्रियमाणं भाग-
वत्कैंकर्य्यं मध्यमपर्व भागवतमुखोल्लासार्थे क्रियमाणमाचार्य्यकैंकर्य्यं चरमपर्व
स्वरूपप्राप्तिर्येहस्तं पुरुषार्थमाकचोत्वा निरुकुपाप्तिफलमाप कोंढु कैंकर्य्यं स्वरू-
कि ठाप्योलेमाल्वदु प्रथमपर्व तेविदु चरमपर्व तिल्लेवरिकैक्कुलवरिमे अंकुदोषदा-
प्पीन्नतालेमीलल्लां इंक्कु तु चेप्पवो ज्ञातुपरं ज्योतिरूपं संपद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत इ-
ति स्वरूपाविर्भावरूपां प्राप्तिं शास्त्रां पुरुषार्थत्वेन भवति तथाप्यात्मनः शेषत्वैकनि-

श्री०व०
२०५

202

निरस्यगुणावानित्युक्तिः कृपावानित्यहृद्ययोक्तिनकिंतुस्नेहोपकारस्मृतिचकृतेत
स्माद्यथार्थ्येणव्याख्यातः प्राज्ञः कृतज्ञश्चसानुक्रोशश्चराघवः सहृतोनिरनुक्रोशशं
के इतिशंकांकृत्वाउक्तिसमयेपिमज्ञागसंनपादितिशंकाकारणंस्वगतमित्युक्तंहि
भगवत्संश्लेषरूपोद्देशफलंतुद्रपुरुषार्थ्यनाशंपुरुषार्थ्यकाष्ठानापूंचक्रुरंतः भगव
त्संश्लेषः पुंसांहृदिचिंतापहारिविलक्षणसौंदर्य्यविपूगात् तुद्रविषयवैराग्यंतस्मा ।
देवभागवतकैंकर्य्यादिविस्मृतिंचास्याधिकारिणाकरोतीतिभयकारणंतस्यसंभ
वति विश्लेषोपितदनुभवाभिनिवेशात् इतरविषयवैराग्यं तदीयकैंकर्य्यं विस्म
स्मृतिंचजनयातीतितस्याप्युभयकारणं तस्मात्तुद्रपुरुषार्थभंजकत्ववत् परम
पुरुषार्थभंजकत्वमपितद्विषयस्यास्तीतितात्पर्य्यं शत्रुघ्नोनित्यशत्रुघ्नइत्युक्तः
रात्यादरादीर्थ्यकैंकर्य्यनिष्ठस्य भगवत्सौंदर्य्यनित्यशत्रुः खलुभगवद्गुणाः तत्त्वप्र

राम
२०५

ण दोषसत्ताभावेऽपि अवनेन्नेकिटकुमिसुक्तरीत्या गुणवदुपादेय एव भवति प्रतीय
मानो दोषः दोषो हेयः गुण उपादेय इति लोकप्रक्रिया भगवति तु गुणवद्दोषोऽप्युपा-
देय इति लोकवैपरीत्यं तद्गतत्वेन हेतुना गुणस्य यथोपादेयत्वं तेनैव हेतुना दो-
षस्याप्युपादेयत्वं सिद्धं हि तस्माद्दोषसत्त्वेऽपि भगवत्परित्याग अशक्य इति तात्पर्यं नि
र्दर्शनेन्द्रवापमहवतुकुन्मुन्देहणवानेन्दुचोल्लुंपदिपाभिमंततु इप्पडिचोल्लुंपम-
डियप्पुतुक्केप्पाल्लेन्दुत्तिह मुमुपकारस्तिपुंनइततति निघृणनाकपं कितुत्त्वोम-
वस्क्षेपित्लुं कारणतैस्वगतमागतमाक विचोल्लुवल्लतु गुणदोषंकल्निरैंतु न्दु न्नपुरुषा
र्थतेपुंपुरुषार्थकाहेयुंकुवेकुं नित्यप्राप्तु कायिप्पिरुप्पतु एतनवकवणान तकपुक
ले इतिमात्रा भगवान् निर्घृण इत्युक्तं तद्दानामेवदुष्टित्वात कवुडेयवने इति घृणी
त्युक्तं हि तस्माद्भगवद्विषये दोषारोपणमपि कर्तुं न शक्यत इति तात्पर्यं गुणहानिं-

श्रीव० गतिकरणं तच्चरणयो: पतित्वा कार्य्यस्वीकारवद्भवति महाप्रभुचरणपाताः अवश्यं
२०६ कार्य्यकरणे समर्था हि तस्मादाचार्य्यसमाश्रयणमुख्यमिति तात्पर्य्यं पापप्रापके
कप्रकरणं आचार्य्यनिरुपाधिकमुपकारकत्व ईश्वरानुकूल्यशेषवस्तुनैमुपकरितान्
चेतनानुकूल्यशेषिषेषु परितान् ईश्वरं द्वातुमाचार्य्यपरितया चेवडिरुक्तं केपिले गु-
203 रुपरंपरैःपिलैमस्थापितत्तु श्रीगीतप्रभमप्रधानतयमरुदिव्वेदुंतंतु एवमुपायत्वेनो
क्तेस्महोपकारक आचार्य्य शेषिशेषयोरीश्वर चेतनयोरुभयोरपि अभिमतवस्तुप्र
दापक उपकारकाः ईश्वरस्य शेषभूतमात्मवस्तूपकरोति अस्तत्केत्यस्य चेतनस्यभ
गवत्संबंधज्ञानोपदेशमुखेन ईश्वरमुपकरोति ईश्वरोपि आचार्य्यत्वातिशयमवलं
ब्य तन्नाशं करोति तस्मान्मन्तुसदाचार्य्यवंशोज्ञेयः आचार्य्याणामसावसादित्याभ
गवतान्नित्युक्तरीसागुरुपरंपरापां द्वयोपदेसत्वेनान्वयः श्रीगीतोपदेशः कृतः शास्त्र राम

९६

तोपमानो दोषश्च उभयमंजक इति वा योजनीयं एतद्विषयस्वभावस्य एतादृशत्वात् आ
चार्य्यं दुर्ल्लभं इत्यत्र प्राप्यतैष्य उक्तिः इद्दृशं इत्युक्तसदृशमाकवेणुसिप्रापकं उल्लातम
पातुं प्राप्यप्रापकं कहक्कु विक्यमिल्ले आचार्य्यकेकय्यमेव प्राप्यमिति निर्णीतं चेत् त
स्य तत्सदृशेन प्रापकेन भवितव्यं अनेनाचार्य्यरूपचरमप्राप्यस्य आचार्य्य एव चरमप्र कैंकर्य
पापको भवितुमर्हतीति तात्पर्यं इदमनंगीकृत्य ईश्वरस्यैव प्राप्यत्वांगीकारेण प्रा
प्यप्रापकयोरैक्यं न स्यात् तस्मात् प्राप्यप्रापकयोरैक्यसिध्यर्थं आचार्य्यस्यैव प्राप
कत्वं तत्त्वैक्यं कार्य्यस्यैव प्राप्यत्वं चांगीकर्तव्यं ईश्वरनेपकेकेपैपिठि तु कार्य्यं कात्तुमो
पानि आचार्य्यस्यै नेपकेका वैप्पिठि तु कार्य्यं कोल्लुमोपाति ईश्वरविषये शरणागतिः
करणं तद्हस्तं गृहीत्वा कार्य्यस्वीकारवद्भवति यथा कृपया कार्य्यं करोति चेत् करोति स्वा
तंत्र्येण न करोति चेन्न करोतीति उभयोरप्युपयुक्ताच्छरणागतिः आचार्य्यविषये शरण

श्रीव० २०७ चार्य्यलाभंभगवानाल्ले उपकार्य्यवस्तुगौरवत्ताल्ले आचार्य्यनिल्काट्टिलुमधिकवुमु-
पकारकानीश्वरन् निरुपाधिकशेषिएणभगवतोलाभ। आचार्य्येणभवति भगव-
ल्लाभहेतोः परमप्राप्यस्तस्याचार्य्यस्यलाभः ईश्वरस्यचसौहार्द्दप्रहृष्टासुकृतंतथा
विष्णोः कटाक्षमद्वेषमाभिमुख्यंचसात्विकैः संभाषणंषडेतानिह्याचार्य्यप्राप्तिहेत-
204 वःसुकृतीत्यानिर्हेतुककृपावता भगवता भवति उपकार्य्यवस्तुगौरवात् ईश्व-
रोपकारकादाचार्य्यादपि आचार्य्योपकारकईश्वरएवात्यंतमुपकारकः अनेनईश्व-
रस्योपकारकत्वे अतिशयः आचार्य्यस्येतरकत्वे अतिशयइतितात्पर्य्यमुक्तंभवति
आचार्य्यसंबंधंकुलैयात्तेकिडैत्ताल् ज्ञानभक्तिवैराग्यंकल्तुंडाक्किक्कोल्ललां आचा-
र्य्यसंबंधंकुवैलैत्ताल् वैकुंठनालुंप्रयोजनमिल्लैताल्किडैत्ताल् भूषणांकलिपय्य-
णिप्पूणलां ताविपोताल्भूषणंकलैल्लामवघैत्तेविलैक्कुत्तामलैप्पल्लरुतकडवदा रा.म. २०७

देवप्रपन्नायतवास्मिति च याचते अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं ममेत्यभयप्रदानोप
देशपाश्च अनेनेश्वरस्यापि वांछाविषय आचार्यत्वातिशाय इति आचार्य्यवैभव
मुक्तं भवति आचार्य्यस्तु कुमहस्राग्र-स्तु पंकारं पणपान्तावनविभूतिचतुष्टयमी-
श्वरद्वयमुंठाकिल ईश्वसंबंधं बंधमोसं कल्लिं दुःखं ष्योतुवापिरु द्धु आचार्य्यसंबंधं
मोक्षतुके हेतुवापिरुद्धु उभयविभूतिप्रदानं ईश्वरप्रदानं कृतवत आचार्य्यस्यस
दृशप्रत्युपकारः कर्तुं न शक्यते यद्विभूतिचतुष्टयं ईश्वरद्वयं च विद्यते चेत्तदाक
र्तुं शक्यते योदद्याद्भगवज्ज्ञानं कुर्याद्धर्मोपदेशानं कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यान्न तत्तु-
ल्यं कथं चनेत्युक्तेः हि भगवदाश्रयणरूपतत्संबंधस्वतंत्रसंबंधत्वात्कर्मकारु॥
ण्यानुगुणं बंधमोक्षयोरुभयोरपि साधारणः आचार्य्यसमाश्रयणरूपतत्संबंधस्तु-
निरतिशयकृपावत्संबंधत्वात्संसारविमोचनस्यैव हेतुः भगवत्संबंधमाचार्य्येनारे अ।

श्रीव० २०८ कमलंजलादपेतंशोषयतिरविर्नपोषयति इतिवदतिहि आचार्य्यसंबंधाभावे।
अस्यभगवत्संबंधएवदुर्लभः तस्मादात्मोज्जीवनस्यउभाभ्यामपिसंबंधाभ्यांभाव्यं
आचार्य्यवैभवप्रकरणं इदंतुममैवातोनतु चिपेत्तकठिपेन्देन्दिइकोटिपेकोलूको।
लूकोयुत्वेतुवक्ष्यंपोतुचुल्लिकालवेंठमाप्पांलेपाचार्य्यान्वयपतुक्कुमितुवेणु आत्मो
ज्जीवनस्यभगवत्संबंधाचार्य्यसंबंधाभ्यांनालंकिंमध्येमहाकर्षकइवभागवतसं।
बंधः सात्त्विकैसंभावणमित्युक्तः किमर्थमितिचेन्न उपघ्रापेक्षायापातालतायाउप
घ्नसंबंधसिध्यर्थं मध्येएकाकंठकिशारवा अपेक्षितातद्वत् एतच्चेतनस्याचार्य्यान्व
यघटनार्थंभागवतसंबंध आवश्यकः चेतनोलतास्थानीयः आचार्य्यः काय।
मानस्थानीयः भागवताकंकंठाकोपाखास्थानीयाः अस्मत्संबंध आवश्यकः॥
भागवतसंबंधावश्यकत्वं ४३ स्वाभिमानतालेइश्वराभिमानत्तेकुलेतुंकोंठवि राम २०८

205

दित्मन् तानै निरैपिरिं तालतेपुत्लरन्तुमाप्यो त्नेस्वरूपविकासन्नैप्पएणुमीश्वरन् ताने या
त्राय्यसंबंध कुलंतालतेवाटप्पएणु इतिपोय भगवत्संबंधे दुर्लभं सर्वमंगलावहस्या भ
चार्य्यसंबंधस्यस्वविप्रतिपमानाशमकत्वात्स्थितिर्विद्यतेचेत् ज्ञान भक्तिवैराग्याणिसं
पादयितुंशक्यंते आचार्य्यसंबंधस्यनाशेतेषां स्थितावपिभगवदंगीकाराहेतुत्वात् भ
प्रयोजनंनास्तियातिहृन्यस्तुचकंसंभगलंसत्वं स्थितंचेत् मरणानिसंपादयितुंशक्या
नि तस्यनाशेसर्वाणिमरणानिस्थितान्यपिविघवालंकारवद् दवघकराणि अने
न ज्ञानभक्तिवैराग्याभावेपि आचार्य्यसंबंध स्थितश्चेत तत्संभवः नोचेत्संभवेपि ते
षामवद्यकरत्वमित्युक्तंभवति कमलविकासिकारि आदित्यबिंबजलाभावेतच्छो
षणंकरोतितद्वत् आत्मस्वरूपस्यज्ञानद्वाराविकासक ईश्वर एव आचार्य्यसंबं
धस्यविनाशेतस्यम्लानिंकरोतिनारायणोपिविकृतिंयातिगुरोः प्रच्युतस्यदुर्बुधेः

श्रीव० २०७ प्रश्नुता आचार्य्यविषयेस्वगतस्वीकारोपिस्वकीयत्वकर्त्तृत्वस्वरूपाहंकारगर्भत्वा-
त् कालपुरुषदानंपरि गृह्यातंस्वरोनां गुल्मीयकधारणोपदा अवद्यंभवति तद्
स्वघकरः तस्मात्स्वोप्युपापोनभवतितिनात्सर्प्यं तस्मान्निरतिस्यरूपावत्तः निर्हेतु-
कं आत्मानमंगीकृत्यरक्षतः आचार्य्यस्य अयंमदीयइत्यभिमानएवउत्तारकः आ-
206 चार्य्याभिमानास्योत्तारकत्वं ४४ कैष्णुपोरु लेकेविदृपुतेतपोरु लेकेणाचिककउ-
वनूनल् विचायितपोतुकरस्यमान उदकतैपुपेक्कितुज्जीमरुतजलतैपुंवापीकूपप
यस्सुकलैयुंकांछिक्कउत्तावान्नन् पाट्टुकैलुक्कु मिठमुंकरु मिठ मुं कुप्पिट्टुकेलुक्कु-
मिट्टुमुकुतितविठमुंवकैतविडमुप्पु हृविमुमेल्लांनमक्कुवक्कुतविडमेयेन्द्रिरुक्ककड
उपनू हस्तगतंधनंत्यक्त्वाम्रु निक्षिप्तांनिप्रयाससाध्यधनवांछावत् अतिसुलभमा-
चार्य्यत्यक्त्वादुर्लभे भगवद्विषयेरक्षकत्ववांछाभवतिचेत् तस्मात्तादृशेछ्ञानक- राम २०२०

वनुक्तु आचार्याभिमानयोग्यगतिविलम्बे येन्तु विलम्बफलकालमफलिच्छेयथ्यकेदृश केम
पायिरुक्तं स्वस्वातंत्र्यभयताले भक्तिनवितु भगवत्स्वातंत्र्यभयताल्ले प्रपत्तिनवितु
आचार्याभिमानं तानप्यय अहंकारगर्भमिति केषाले कारतुकोंहु मोतिक मितुमोपाति आ।
चार्याभिमान एव उत्तारकं महाभरणस्यनापकरत्वं वत् अतो वचनभूषणग्रंथस्याभ
यप्रद्वेषोनापकरत्वं भरतः अहमेव स्वस्य निर्वाहक इति दुरभिमानेन अयं मम शेषभू
तः अस्य कार्यं मया पूर्णं कर्तव्यमिति स्थितस्येश्वरस्याभिमाननाशकस्याधिकारिणः
आचार्याभिमानं विना उज्जीवनोपायो नास्तीति वडक्कुतिरुवीधिपिल्लै इति ममाचा
र्यैर्बहुवारं उपदिष्टं श्रुतं चास्माभिः स्वयत्नसाध्यत्वात् स्वस्वातंत्र्यसंपादिकाभवतो।
ति भयेन भक्तिरुपायो भूत् तासतिप्रच्युता भगवान्स्वस्वातंत्र्येण कर्मानुगुणं पुनस्संसा
रे प्रवेशयतीति चेत् किं कर्तव्यमिति भयेन प्रपत्तिर्म हाविश्वासरूपास्वरूपानुगुणापि

श्री व०
१०१०
207

पहारित्वसैं दप्योनुभवकार्य्यचीवतारस्थलं चेतिमानिसर्वाण्यपिप्राप्यस्थलानिप्राप्नवि-
षय आचार्य्य एवेति अध्यवसायवान्भवेत् येनैवगुरुणायस्यन्यासविद्याप्रदीयते
तस्यैवैकं तद्गुणाधिहारकास्सर्व एव सः परत्वाद्येरुकाइतिप्रतिपत्तभावमात्रमेवन
किंतु ते सर्वेप्याचार्य्य एवेति मंतव्यमितितात्पर्य्यं आचार्य्यसौलभ्यं ४५ इत्यनुकुप्रति-
कूलत्रस्वतंत्रदेवतांतरपरतंत्रं अनुकूलराचार्य्यपरत्नतु उपेक्षणीइत्यतंत्रक अ
चार्य्याभिमाननिष्ठस्यास्याधिकारिणः स्वसन्निधानेन आत्मनाशकाः प्रतिकूलाः आ
त्मापहारिणस्वतंत्राः देवतांतरशेषभूताश्चस्वसंबधेनस्वरूपवर्द्धकाः अनुकूला-
स्तुचरमावधिनिष्ठाः सदाचार्य्यपरतंत्राः आदरणादराविशेषविषयभूताः उपेक्षणीया
स्तु आचार्य्यपारतंत्र्यराहित्येन केवलभगवत्परतंत्राः आचार्य्यनिष्ठस्यप्रतिकूलादिप्रक
णं ज्ञानानुष्ठानैकलिंगं महात्मानं कृपापंगमापिकं इत्यनुकुपेयांगमापिरुकं न- राम
१०१०

र्तव्या सुलभंसुगुरुं त्यक्त्वा दुर्ल्लभं य उपासते वद्धं त्यक्त्वा धनं मूढो गुप्तमन्वेषति क्षितौ
इति वदति हि पिपासाजननकाले करस्थं पात्रोदकं उपेक्ष्य पापात्मक्कामे घोदके साग
रसलिले वाप्युदके कूपादिपयसि चैवं स्थावरसुरूपवत् हस्तगतोपि सुलभमाचार्य्यमु
पेक्ष्य परमाकाशवर्त्तिनि दुष्प्रापे स्वयं तारादिवर्त्तिनि बृहे तत्कालवर्त्तिप्रतिपत्तिमा
त्रोपजीव्ये विहृदयस्थेप्यष्टांगयोगादिप्रयाससाध्ये ॥ अंतर्य्यामिणि स्वरूढहार्दिस्थित्वादि
ताहितत्ववचनाशीले ॥ अर्चावतारे चैवं ॥ अनेन कर्त्तव्या च सुगमं गुरुं त्यक्त्वा शास्त्रग
म्यं तु पश्यत् करस्थमुदकं त्यक्त्वा घनस्थमभिवांछतीत्युक्तं हि ॥ एतत्सामगायन्नास्ते इति नि
समुक्ताकृतसामगानश्रवणयोग्यं परमपदं ब्रह्मादिदेवतानामार्त्तानां हर्षविलक्षणाप्र
हस्थलेनागपर्य्यंकमुत्सृज्य प्राप्तो मधुरापुरी इत्युक्तावतारं स्थलसर्वोक्तमणशीलं ए
वामिंदिवरश्यामो हृदये सुप्रतिष्ठित इत्युक्तरीत्यास्थितं ॥ अंतर्य्यामित्वं पुंसां हृदि चिन्ता

श्रीव० भवति विहितभोगं निषिद्धभोगं चालोके लोकविरुद्धमुभं च नरकहेतु उभौ मुमुक्षुबुद्धिः कुचे
१११ पस्वरूपविरुद्धमुभामप् वेदांतविरुद्धमुभापक्षिग्गाहितेमुभापप्राप्यप्रतिबंधकमुभायक
क्वेयालेत्याज्यं भोग्यता बुद्धिकुलेतुं धर्म्मवुध्यां प्रवर्तिता तुं स्वरूपं कुलेषुं वेत्राणि।
208 मित्राणि येन किं फलं कतिलवस्थापि उक्के वेणुं स्वरूपं कुर्यामेक्कुं विशिष्ट विषविषय
त्वं विहितस्वभोगस्त्वाहयाघ्यास्त्रं निषिद्धपरदारभोगवल्लोकविरुद्धेन भवति रोरवा
दि नरकं हेतुर्न भवति तथापि अनन्यभोग्यत्वरूपविरुद्धः प्रांतोदांत उपरंतस्तिति
क्षुस्समाहितो भूत्वात्मन्येवात्मानं पश्येदित्यादिवेदांतविरुद्धः दोषदर्शनेन अप्रा
प्ति दर्शनेन विषयभोगत्यागः वद्भिः शिष्टैर्निंदितः विषयविरक्तिप्रियस्याचाप्यस्य।
नभिमतत्वात् तत्सुखविकासरूपप्राप्यप्रतिबंधकश्च तस्मादेतदधिकारिणोपमपिता
ज्यः कामुकत्वेन भोग्यताबुद्धिं विहापितः करुणा मोचकमज्जोत्यादः। नार्थेभ्रूणहत्यादि राम
१११

त्वज्ञानं तदनुरूपानुष्ठानं च आचार्याभिमाननिष्ठव्यतिरिक्ताधिकारिणां उपायांगंस
त् सिद्धं भवति एतस्याधिकारिणस्तु आचार्यमुखविकाशरूपोपायांगं भवति एवमनु
कूलनिषिद्धानुष्ठानं तदननुष्ठानं तेनैतं धियोपि नप्राप्यैकेपालेनत्याज्यं तान्नशिक्षितुम्
मननपचारतिलमन्वपि कैपालेपि कनप्राप्तितत्तन्नेपनादरे तु तदननुष्ठाने तेष्वगिक
कुतु एवंभूतस्यैतस्याधिकारिणः परदारपरिग्रहाभक्ष्यभक्षणापेयपानादिनिषिद्धा
नुष्ठानं स्वविनाशजनकत्वात् स्वानुष्ठानकरविनाशजनकत्वाच्च त्याज्यं आचार्याभि
माननिष्ठस्य भगवद्भागवताचार्याणामभिमतविषयस्यास्य स्वविनाशः तेषां भ
त्रयाणामेताहृशनिषिद्धकरणस्यानिष्टत्वादेतन्निमित्तपापचरान्वयाद्भवति परेषां नाशः
चरमपर्वविषये तमागत्य भागवतोत्तमोयं निषिद्धानुष्ठानं कृत्वा वानिति स्वस्थानाद
रात् एताहृशमहानुभावैरनुष्ठि। तमस्माकमपि कर्तव्यमिति स्वानुष्ठानांगीकाराच्च

श्रीव० ध्यस्मिन्मितेष्वोवैकुंठेप्रापणं वरं कृतवद्भ्यालात्प्रांजरांतर्वैवस्थितिः नष्टोरिचिंता
२२२ विमुखजनसंवासवैषम्यमित्युक्तरीत्या संसारवर्द्धकमनुष्यमध्येष महापराधिक्यां जि
हासा भगवदनुभवालाभे आत्मधारणायोग्यता च अवश्यंभाव्याः आचार्यविषये
स्वगतपरगतस्वीकारयोरुभयोरपि आचार्यनिष्ठदेशरूपप्राप्यभ्रमोपायत्वं
२०९ तद्विश्लेषवत् स्थलरूपत्याज्यभ्रमो जिहासा तद्विग्रहलेशेनानुभवालाभे आत्मधा
रणानुभवालाभे आत्मधारणायोग्यता च अवश्यंभाव्याः एतेकातोन्ह्नतेनेन किंतुपा
ठे पूर्वोक्तं पाद्यतुष्कप्रमाणमाकवनुसंधिष्यातुं तत्त्ववन् तोमायां तानवनैयेन किंत
पाहुकलेर्तुं स्तोत्रतिकमुं तत्श्लोकतेपुंयमुर्मनुष्यः एतत्किंश्लोकं तेयुमितुक्तप्रमाण
माकवनुसंधिष्यतु पूर्वोक्ते आचार्यविषयस्वमतस्वीकारे भक्तिभक्तिसारोल्लापता
कातु इतिगाथाप्रमाणत्वेनानुसंधेया ज्ञानाधिकाप्यपदं भगवत्प्राप्तिसाधनमिति तत् राम २२२

पापपरिहारार्थं धर्मे बुद्ध्या प्रवृत्तावपि सिद्धधर्मनिष्ठस्यास्य अनन्योपायत्वरूपनापूर्णो भ-
वति भोग्यताबुद्ध्या प्रवृत्तौ अनन्यभोग्यत्वरूपस्वरूपनाशप्रवात् धर्मे बुद्ध्या प्रवृत्तौ अ-
नन्योपायत्वरूपस्वरूपनाशो भवतीत्यर्थः देवानामि भ्राणि धनानि नाथ पुत्राश्च दा-
राः पशवो गृहाणि त्वत्पादपद्मप्रपन्नस्य हते भवेति सर्वे प्रतिकूलरूपा इत्युक्तरी-
त्या पुत्रमित्रधनादिसमस्तवस्तु निःसारतामात्र एव आस्तिकस्यानियतामवांततहे-
शावस्थोत्पत्त्याभावं स्वरूपप्रच्युत्यभावार्थः। आचार्याभिमाननिष्ठस्यात्यज्योपादेय-
विवेकप्रकरणं प्राप्यम् मिथिलाम् प्राप्यमुत्ताज्यम् मिथिलां जिहासेयुं अनुभवामि
त्नामतिरात्मधारणायोग्यतेयुं उपायचतुष्टयतुकवेणुं प्राप्यम् भोजिहासा अनुभया
त्नाभ आत्मधारणयोग्यता च उपायचतुष्टयपूर्वभाव्याः उपायचतुष्टयं नाम भक्तिः प्र-
पत्तिः आचार्यविषयस्वगतस्वीकारः परगतस्वीकारश्च तत्र भक्तिप्रपत्तिनिष्ठयोः प्र-

हेष्वोपयुक्तत्वेन प्रपत्तिर्भक्तिरंगमस्तामतिसर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमामेकंशरणं
व्रजेत्युक्तरीत्यास्वतंत्रोपायम् तां च तद्द्वाचार्याभिमानं च सर्वोपायस्याप्याचार्योपदे
शसायेद्रत्वात्सकलोपायांगम् तस्मात् वालमूकजडान्धाश्च पंगवोवाधिरास्तथासदाचा

र्येणसंदृष्टाः प्राप्नुवंतिपरांगतिं यस्तुमनुष्य इत्याद्युक्तरीत्या स्वतंत्रोपायम् तंचभवतिज
न्मांतरसहस्रसिद्धकर्मज्ञानसंस्कृतांतःकरणस्य जननयोग्यायांस्वयत्नसाध्यायांस्वपा
रतंत्र्यविरोधिन्यांभक्तौ असक्तस्सन् निवृत्तिसाध्यत्वात्स्तुकास्वरूपानुरूपाप्रपत्तिः प्रप
त्तुपाये महाविश्वासादेरशक्यतया अप्राकृतपश्वादीनामपिकार्य्यकरत्वान्महाविश्वास
घनपेक्षः मोक्षैकहेतुस्सदाचार्य्याभिमानरूपोपायमुपायः आचार्याभिमानरूपोपायं अ
नन्योपायत्वस्यचर्मपर्व पर्य्यंतयोगेनस्वरूपपपन्नवितंकरोति अनंतरं अनन्यशरणत
स्यचरमपर्वपर्य्यंतयोगेनपुष्पितंकरोति तदनंतरं अनन्यभोगत्वस्यचरमपर्वपर्य्यं- रा म
१२२

ज्ञापनार्थः अनेनस्वगतस्वीकारस्य अहंकारगर्भत्वेपिकलमिति दोषेवैयर्थ्यंनास्तीत्युक्तंभ-
वति गुरुणायोभिमन्येत गुरुंवायोभिमन्यते तावुभौपरमांसिद्धिंनियमाद्गमगच्छतः
इतिभरद्वाजसंहितायामुक्तं आचार्याभिमानरूपपरगतस्वीकारेगोद्द्योक्तानल्लवेन-
तोस्मि इतिगाथांभक्तिसारोक्तांमायतानवन्ने इतिगाथांयामुनाचार्यैरभिहितां अका-
त्विम चरणारविंदेप्रेम॰प्रकर्षोमथ्यमात्मवंतंपितामहंनाथमुनिंविलोक्यप्रसीदमद्वृ-
त्तमचिंतयित्वा इतिश्लोकं पशुर्मनुष्यः पक्षीवायेचवैष्णवसंश्रयाः तेनैववृत्तप्रयास्य-
तितद्विष्णोः परमंपदमितिश्लोकंचप्रमाणत्वेनानुसंदधीत आचार्याभिमानंतानुपप- ति
योस्तेपुपायांतातुकुंगमायृत्वतंत्रमुमापिकुकुं भक्तियित्वत्राक्तनुकुप्रपतीयित्वत्राक्त- प्रपति
नुक्तितु इत्युप्रथमं स्वरूपेतेप्पलवितमाकुं यिनप्पुष्पितमाकुं अनंतरंफलपर्यंतमा-
कुं तमेवचार्धप्रुरुषंप्रपद्ये तमेवशरणंगच्छत्तुकरीत्याविरोधिपापक्षयस्य भक्तिहे-

आ०व० २२४

चार्य्यविषयेस्वगतपरगतस्वीकारोपायभूयप्रमाणानि आचार्य्याभिमानस्यस्वतंत्रोपाय
त्वंतदधिकारिनिर्णयः आचार्य्याभिमानकृतफलपरंपराचेतिमे अर्थाः प्रकाशितास्त
स्मादाचार्य्याभिमान एव उत्तारक इति सिद्धं॥ ॥वाधुलकाचरिपन् वामवन् मन्दुकुलं
वामुंडैयेन्दुमानकरं वामनंचतप्पेरिन् यमल् कुमिकुनद्वारैनंचूतिरु कुसिरु कुप्पु
येवरमानान् तिरुडिकलेशरणं पुल्लैलोकाचार्य्यरुतिरुवडिकलेयशरणं संवत् २८९८
मीतिचैत्रकृष्ण द्वादश्यां २२ लीखतं ब्राह्मणश्रीकृष्णरामानुजदासः॥ ॥ ॥ ॥

२२२

श्री [illegible] २२४

ज्ञप्यार्थः अनेन स्वगतस्वीकारस्य अहंकारगर्भत्वेपि कलासिद्धौ वैयर्थ्यं नास्तीत्युक्तं भ-
वति गुरूणायोभिमन्येत गुरुं वायोभिमन्यते तावुभौ परमां सिद्धिं नियमादुपगच्छतः
इति भरद्वाजसंहितायामुक्तं आचार्याभिमानरूपपरगतस्वीकारे गोदयोक्तां नक्षत्रवेन-
तोस्मि इति गाथायां भक्तिसारोक्तां माधवतानवने इति गाथायामुनाचार्यैरभिहितां अका-
त्रिम त्वच्चरणारविंदप्रेम॰प्रकर्षावधिमात्मवंतं पितामहं नाथमुनिं विलोक्य प्रसीदमद्वृ-
त्तमचिंतयित्वा इति श्लोकं पशुर्मनुष्यः पक्षी वा ये च वैष्णवसंश्रयाः तेनैव ते प्रयास्यं-
ति तद्विष्णोः परमं पदमिति श्लोकं च प्रमाणत्वेनानुसंदधित आचार्याभिमानं तानप्रप- मि
योत्तेष्वुपायांतरतुष्कं गमापूत्वतं त्रमुमापि कुर्कु भक्तियिलत्राक्तनुकुप्रपत्तौ यिलत्राक्तं भ- प्रपत्ति
नुक्ति तु इत्युप्रथमं स्वरूपतेप्युत्तवितमाकुं यिनप्रपुष्पितमाकुं अनंतरं फलपर्यंतमा-
कुं तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये तमेव शरणं गच्छ तत्परात्माविरोधियापचयस्य भक्तिव्भ-

चार्य्यविषयेस्वगतपरगतस्वीकारोपायरूपप्रमाणानि आचार्य्याभिमानस्यस्वतंत्रोपाय
त्वंतदधिकारिनिर्णयः आचार्य्याभिमानकृतफलपरंपराचेतिमेअर्थाः प्रकाशिताः त
स्मादाचार्य्याभिमान एव उत्तारक इति सिद्धं ॥ ॥ वापुलकाचरिपून् वामवन् मन्दकुलं
वामुंद्येयेन्दुमानकरं वामनं चतप्पेरिन् पमल् कुमिकुनल्लारैनं चूतिरुकुसिरुकुप्पु
येवर मानान् तिरुडिकलेशरणं पुल्लैलोकाचार्य्यरुतिरुवडिकलेशरणं संवत १८६८
मातिचैत्रकृष्ण द्वादश्यां २२ लीषतं ब्राह्मण श्रीकृष्णरामानुजदासः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

नयोगेनफलितंकरोति अथमाचार्याभिमानः पदत्रयार्थनिष्ठंसंपाद्यस्वोज्जीवनंक
रोतीतितात्पर्यं अनेनप्रकारेण आचार्याभिमाननिष्ठानांभयाभय प्रसंगोनास्ति
प्राप्यप्रापकयोरैक्यं ईश्वरस्वीकारापेक्षया आचार्यस्वीकारेविशेषः ईश्वरचेतनयो
उभयोरप्याचार्य उपकारकः आचार्यत्वमीश्वरस्यापि अयमाविशयः आचार्यकृ
तोपकारस्यसदृशप्रत्युपकाराभावः एतत्संबंधोमोक्षैकहेतुः आचार्यरूपोपकार्येव
स्तुगौरवेण ईश्वरमहोपकारकत्वं आचार्यवैभवं आचार्यसंबंधाभावेईश्वरःनि
ग्रहोभवतीतितात्पर्यं आचार्यसंबंधदौर्लभ्यं आचार्यान्वयस्यभागवतसंबंधापेक्षा
आचार्याभिमानंविनाउज्जीवनोपायोनस्तीत्ययमर्थः एतादृशोपायसौलभ्यं अस्यप्र
तिकूलानुकूलोभयविधप्रकारः एतज्ज्ञानानुष्ठानयोर्विनियोगः अस्यनिषिद्धानुष्ठा
नत्याज्यताविहितभोगादित्याज्यता प्राप्यभूमिप्रावण्यादित्रयाणांप्रापेक्षितत्वं आ

श्रीव० षनिवृत्तेरनभिमतत्वं दोषनिवृत्तेर्वाभिमतत्वमिति चेत् लोके विषयप्रवणानां कामिनां
४६ जुल्पहितामरणमनभिमतं अनौज्ज्वल्यकारणं मालिन्यमभिमतं यथा तद्वदिति वुध
स्व स्नानं दोषाजनकमेत् किं त्वलवालतैष्येमरणिष्यतु द्वापोनो नातुरस्यैप्रतिकूलाभ
मिमेहष्टमिति वार्तावानुसंधेया अस्नाता दृष्टमिच्छाभिमतारं गरुसाः धिपेस्मिसोतो
कावार्तावानुसंधेया पंचकल्वन्यसं गपोदु श्रीशठकोपस्यविग्रहे अत्यंतादरं क
तवत ईश्वरस्यातिचांचल्यं दृष्ट्वा तन्निवर्तनप्रकारेवहु धोक्ताः तदुक्तं अप्यत्रप्रमा
णं तेरुचुनुसवरुकलूमणाय ७।७ कछि ७।७० तायोलोमृतैपेविग्रहत्तोटे अ
दरिकुं परिमलविशेष ज्ञानिनो भोगिनः मुक्तहितमालाधारणं च्छा कुर्वंतीति तद्वत्प
रमभोगि ईश्वरोपि ज्ञानिनमेत माहत्यानुभवद्यणपं आङ्कदसातनेत्रावुपुल
कीकृतगात्रवान् सद्भावरगुणविशिष्ट इत्याद्युक्तप्रकारेण ज्ञानकार्याणां सं राम
४६

पयुक्तस्य शेषत्वस्य भोगाविरोधित्वं कथमिति चेत् स्त्रीणामलंकारभूतस्य नायकाभिम-
तिविषयस्य कंचुकादेर्भोगदशायामालिंगनविरोधित्वं दृष्टं तस्यापि भोगाविरोधित्वं
युज्यते हि त्वयापि नार्पितः कंठे स्पर्शसंरोधभीरुणा आवयोरंतरे जाताः पर्वताः सरि
तो द्रुमाः इति स्वामिनोक्तं हि एवं पालेपारतंत्र्यमुपरानुभवतु कुविलकु । शेषत्वस्य
स्वनैचानुसंधानेन पश्चात्स्थितेरुपयुक्तं पारतंत्र्यमपि तत्सापेक्षितस्य ईश्वरस्य भोगवि
रोध्येव तस्मात्पारतंत्र्यशेषत्वयोरेकैकेनाकारेण भोगविरोधित्वात्पारतंत्र्योपयुक्तं शेषत्व-
मेवोद्दिष्टं गुणं पाले दोषनिवृत्तिः गुणस्य ज्ञानिलप्यशेषात्वस्य केवलस्यपथाभोगविरो
धित्वं एवं प्राप्तिदशायां भगवन्निर्बंधिमुखेन स्थितस्य देहभरां ज्ञानिलप्यचरमशरीर
स्यापि निवर्तने ज्ञायरानुभवाइति वंधिका आभरणमनभिमतमायपछिकु भिमतमायु
रा निंदति दोषनिवृत्तो आत्मा स्वरूपस्यामंतपरिशुद्धत्वात् भोगयोग्यत्वेन कथं दो

श्री व
४१

113

दरंमत्प्रमापिरुद्धं। दिव्यदेशवासस्य भगवतश्चेतनानुग्रहार्थत्वान्साधनत्वं चेतनहृद
यवासस्य तन्नकृतार्थः कर्मफलत्वात्साध्यत्वं साध्य भूतचेतनहृद्यवाससिद्धो एतत्साध
नतया आदरविषयेषु तेषु आदरस्यातिसंकोचो भवतिसाध्यसिद्धिपर्य्यंतमेव स्व
ल्पसाधनादरः अस्मिन्सर्वस्मिन्नर्थे द्राविडगाथा अनुसंधेया। इलंकोइल्नकैविडेतेन्नु
ड्वन्प्रार्थिकत्वेडुंपठियापिरुद्धं मम हृदये स्थित्वा वालाल्पस्य क्षीणत्वेः त्यागोन
कार्य इति प्रार्थितमतः श्रीमतयोगिनः प्राप्यप्रीतिविषयत्वात् आलुं कृतज्ञतैय्यालुं पिन
पवे अभिमतं कल्पायपिरुद्धं प्राप्यभूतस्य चेतनस्य प्रीतिविषयत्वात् कृतज्ञत्वाच्च
ईश्वरस्य साध्यसिध्यनंतरमपि ते अभिमता भवंति आह्लेष्यावेदोषनिवृत्तिपोल्ले अं
तरगुणमुंविरोधियायिरुक्कुं तस्माद्दोषनिवृत्तिर्यथा परानुभवप्रतिबंधिका तद्वद्देषत्वपा
रतंत्र्ये अपिकेवल्यपरानुभवविरोधिनी भवतः इति शेषत्वपारतंत्र्यदोषनिवृत्तितानांपुरा राम
४१

र्वासं विकृती नामाष्ट्ययस्तस्य ज्ञानगंधिनो विग्रहस्याद्दरं करोति परमात्मनान विनु
देयशरीरस्थितिहेतुके केवलभगवदिच्छेयिते परमात्मस्यास्यशरीरस्थितेर्हेतुः प्रार
ब्धकर्मेति वक्तुं न युज्यते सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामीत्यनेन विरोधात् ज्ञानीन
माप्युफलस्य समस्तदेवकृताद्यसौ दृष्टानामपि जंतूनां देहांतरनिवारणेति खलुप्र
पतिस्वभावो वर्तते तस्मादितः परमपि कतिचिद्दिवसानि अनेन शरीरेण मनुभवा
मीति केवलभगवदिच्छैव एतच्छरीरस्थितिहेतुः तस्मात्किं चोत्तमत्तैयेपर किउ
पदिष्टेउकं तस्मात्किंन्तिनंक लेखाता लुंपराणुविरूपत्ते यदि विनुदेयशरीरैकदेशनि
लेयाणुं तस्मात्किंचोत्तैयिति गाथायां स्वीकार न्यायेन प्रकारेण स्वप्रीतिविषयेषु दि
व्यदेशेषु सर्वेषु क्रियमाणामादरं भगवानेतस्य शरीरैकदेशे करोति अकुते वासस्मा
धनं इकुते वासंसाध्यं कलुं कनकठल्लु मेनू किउपदिष्येयितुमिद्धित्वात् अपेतिला